

Національна академія наук України
Інститут історії України

Кріпацька інтелігенція:
український вимір
(XVIII — початок XX ст.)

Біобібліографічний словник

Київ-2013

Брошура представляє собою спробу біобібліографічного словничка представників кріпацької інтелігенції України. У виданні зібрані відомості про життя та творчість вихідців з кріпаків, котрі зробили свій внесок у розвиток вітчизняних науки та культури й діяльність яких відкриває нові можливості та напрямки у студіях з соціальної історії. Дослідження може бути цікавим як науковцям, викладачам та студентам вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, так і небайдужим до історії України.

Передмова

Термін «кріпацька інтелігенція» не є для учених-істориків новим. Вперше ужитий у другій половині XIX ст.¹ і введений до наукового обігу дослідниками початку XX ст.², він став офіційно вживатися у радянській історіографії³ та знайшов у ній більш чи менш ґрунтовне висвітлення, незважаючи на специфіку та неоднозначність даного терміну.

Дане поняття є умовним через те, що воно не є сучасним явищу, що визначає. У XVIII ст. ще не було сформульоване поняття «інтелігенція», визначення сутності якої як суспільного прошарку, основним заняттям якого стала розумова праця та заняття мистецтвом стало використовуватися лише у 60-х рр. XIX ст. Тим не менше, інтелігенція з «поміщицьких підданих» стала явищем, що зародилося й розвивалось в умовах соціально-економічних та культурних процесів XVIII — першої половини

---

¹ *Леткова Е.* Крепостная интеллигенция // Отечественные записки — 1883. — № 11. — Ноябрь. — С. 157–198.

² *Сакулин П.Н.* Крепостная интеллигенция. // Великая реформа. — М., 1911. — Том 3. — С. 66–104.

³ *Курмачева М.Д.* Крепостная интеллигенция России. Вторая половина XVIII — начало XIX в. — М., 1963; *Островский Г.* Творчество крепостных художников XVIII–XIX вв. // Художник — 1978. — № 3. — С. 42–50; *Познанский В.В.* Крепостная интеллигенция // Советская историческая энциклопедия. Том 8. Кошала. — Мальта. — М., 1965 — С. 65–68; *Сивков К.И.* Крепостные художники в селе Архангельском. Страницы истории крепостной интеллигенции начала XIX века // Исторические записки. Выпуск 6. — М., 1940 — С. 195–214; *Его же.* О судьбе крепостных художников села Архангельского // Там же. Выпуск. 38. — М., 1951. — С. 230–252.

XIX ст., й відіграло суттєву роль в найрізноманітніших аспектах суспільних трансформацій свого часу⁴.

У реальності існування кріпацької інтелігенції й тій важливій ролі, яку вона відігравала, не сумнівалися й дослідники, ставлення яких до кріпосного права було вкрай негативним. Так, П. Сакулін вимушено визнавав: «Мало того, кріпацька маса виділила зі свого середовища інтелігенцію у повному розумінні цього слова. Вся трагедія російського рабства втілилася у долі цієї кріпацької інтелігенції. Будучи за своєю сутністю фатальною аномалією кріпосного побуту, інтелігенція була, однак, природним породженням кріпосного права та всього укладу тодішнього поміщицького життя»⁵. Поява такого соціально-культурного явища оцінювалась ним не як випадкове явище; вона, за його переконанням, «...мала зароджуватися вже тому, що у самому кріпацькому народі була внутрішня потреба вирватися з п'їтьми й неволі»⁶.

Саме з середовища «поміщицьких підданих» вийшло немало видатних представників вітчизняної науки та культури⁷. Це, у першу чергу, видатний художник-портретист Василь Тропінін, один з основоположників російської акторської школи Михайло Щепкін, історик, колекціонер, письменник та видавець Михайло Погодін. Позашлюбним сином поміщика й кріпачки й кріпаком за народженням був і вітчизняний історик М.І. Костомаров.

Однак, на жаль, дослідження з історії кріпацької інтелігенції в цілому й окремих її представників зокрема стосуються в основному, власне, Росії. Діяльність же представників останньої на українських землях поки що не стала предметом ґрунтовних наукових розвідок. Історія, а також творча та наукова діяльність її представників в Україні також, на жаль, практично не

---

⁴ Курмачева М.Д. Указ.соч. — С. 3–5.

⁵ Сакулін П.Н. Указ. соч. — С. 69–70.

⁶ Там же. — С. 101.

⁷ Так, імена славетних вихідців з кріпаків увійшли до переліку видатних представників вітчизняної науки та культури — 100 великих діячів культури України. — К., 2010; 100 великих українців. — К., 2011.

досліджена, хоча її існування тут навряд чи може бути поставлене під сумнів.

На українських землях діяли численні поміщицькі театри, в яких грали актори-кріпаки. Так, досить значний для свого часу такий театр, в якому ставилися навіть класичні опери, діяв у с. Романове на Волині. Частина акторів даного театру отримала музичну освіту в Італії. Відомим на Україні став поміщицький театр у с. Спиридонова Буда на Чернігівщині, котрий з оперними та балетними виставами гастролював великими містами України й неодноразово виступав й у Києві. Не менш ушлявленим був й театр в с. Качанівка на Чернігівщині, музикантів-кріпаків якого навчав видатний російський композитор М.І. Глінка. Й в Україні, й за її межами був широко відомий аматорський театр вельможі й державного діяча часів Катерини II Д.П. Трощинського, керівником й режисером якого з 1812 р. був батько Миколи Гоголя — Василь Гоголь-Яновський. Аматорами-акторами його, поруч зі дворянами, виступали й обдаровані селяни-кріпаки⁸.

Таким чином, можна говорити про те, що кріпацька інтелігенція ввійшла в історію української культури та суспільної думки, а імена окремих її представників — Остапа Вересая, Степана Ковніра, Миколи Костомарова, Данила Мордовця, Лева Смиренка, Тараса Шевченка й Михайла Щепкіна — ввійшли до Золотої книги української еліти⁹.

Даний словничок є першим кроком на шляху висвітлення історії кріпацької інтелігенції та діяльності її представників в Україні. Адже, на жаль, поза сферою наукових інтересів дослідників залишаються питання реальних масштабів явища кріпацької інтелігенції, внутрішнього та зовнішнього кіл спілкування

---

⁸ Історія Української РСР. У восьми томах, десяти книгах. Том третій. Україна в період розкладу феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). — К., 1978 — С. 223–224.

⁹ Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах. У шести томах. — К., 2001. — Т. 1. — С. 368–369; Т. 2. — С. 40–41, 72–73, 218–219, 382–383, 536–537, 548–549.

вихідців з кріпаків, що досягли значних висот в науці та мистецтві, стосунків та співробітництва вітчизняних кріпацьких інтелігентів з їх російськими колегами. Потребують переосмислення й загальні питання рівня культури й освіти українського селянства, який дозволив вийти на історичну арену кріпацькій інтелігенції.

Кріпацька інтелігенція: український вимір. Бібліографічний словничок

Н.Н. (імя не встановлено) (?-?) — 3 кріпаків. Працював управителем на Понурівській суконній мануфактурі.

Літ.: *Дерев'янкін Т.І.* Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст. К., 1960.

Агін Олександр (1817–1875) — російський художник та графік; один з основоположників реалістичної книжкової ілюстрації. Позашлюбний син поміщика (офіцера) А.П. Єлагіна та його кріпачки. В 1834–1839 рр. одночасно із Т.Г. Шевченком навчався в Санкт-Петербурзькій Академії Художеств в Карла Брюллова. Автор ряду гравюр на біблійну тематику, ілюстрацій до оповідань Є. Гребінки, перший та один з найкращих ілюстраторів «Мертвих душ» М. Гоголя. 1853 р. переїхав на Україну. Викладав у 1853–1864 рр. малювання в Київському кадетському корпусі, працював у театрі Бергера. Створив серію малюнків, що відтворювали український народний побут (не збереглися). У Державному музеї Т.Г. Шевченка зберігається портрет митця, автором якого визнають Т.Г. Шевченка. Помер у маєтку Тарновських «Качанівка».

Тв.: *Агін А.А.* Сто рисунков к сочинениям Н.В. Гоголя «Мертвые души». — СПб., 1846.

Літ.: *Жадько В.* Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; *Кузьминский К.* Художник-иллюстратор А.А. Агін. Его жизнь и творчество. — М.-Пг., 1923; *Стернин Г.* Александр Алексеевич Агін. — М., 1955; *Стернин Г.* Новые материалы к биографии А. Агина // Искусство. — 1971. — № 8.

Алексєєв Сергій Олександрович (1813–?) — художник. Незаконний син дворової дівчини Тетяни Алексєєвої. Здобув волю близько 1824 р. Пенсіонер Товариства заохочення художників. 1830 р. отримав допомогу від Товариства. З 1826 р. — учень О. Венеціанова, а через рік Академією Художеств удостоєний золотої медалі за «перспективну картину». У 1833–1837 рр. навчався в Академії Художеств як «сторонній учень». На академічних виставках експонувались його полотна «Перспектива кімнат з фігурами дами з сімейством» та «Портретна галерея російських генералів», за яку він одержав срібну медаль. 1837 р, одержавши звання вільного художника перспективного живопису їде працювати вчителем малювання до Переяславської повітової гімназії. На прохання М.В. Гоголя малював місцевих селянок, звертаючи особливу увагу на візерунки вишивок на рукавах їхніх сорочок.

Літ.: Історія українського мистецтва. У п'яти томах. — К., 2006. — Том 4; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Аргунов Яків Іванович (1784 — після 1835) — російський живописець і графік. До 1816 р. був кріпаком. 1912 р. підготував для історичної праці «Деяния знаменитых полководцев и министров, служивших в царствование Петра I» портрети як Петра I, так і його найближчих сподвижників — Ф. Лефорта, Ф. Апраксина, О. Меншикова.

Звільнений, згідно із заповітом свого поміщика, від кріпосної залежності, працював учителем малювання, зокрема в Першій московській гімназії. Написав низку портретів для ряду видань.

Автор портретів гетьманів Б. Хмельницького, Ю. Хмельницького, Д. Апостола, І. Самойловича, К. Розумовського, написаних ним для «Історії Малої Росії Д. Бантиш-Каменського (1822), а також для альбому «Зображення людей знаменитих або які чим-небудь відомі і належать народженням чи заслугам Малій Росії (1844).

Літ.: Аргуновы — крепостные художники Шереметьевых. Каталог выставки Государственной Третьяковской галереи. — М., 2005; *Гарцман Ш. М.* Аргунов Я. І. // Мистецтво України. —

К., 1995. — Т. 1; *Коновалов Э.Г.* Словарь русских художников. Новый полный биографический. — М., 2008; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Ровинский Д.А.* Подробный словарь русских гравированных портретов. В 4-х тт. — СПб., 1886–1889; *Собко Н.П.* Словарь русских художников... с древнейших времен до наших дней (XI–XIX века). В 3-х тт. — СПб., 1893–1899.

Аштоков (Ашитков) Микола Ілліч (?–?) — український архітектор першої половини XIX ст. Кріпак графа О. Розумовського. 10 лютого 1816 р. був звільнений дочкою свого пана Розумовською (за чоловіком — Репніною) й 7 вересня того ж року прийнятий «вольним пансіонером» у Санкт-Петербурзьку Академію Художеств. 1818 р. Репніна зобов'язалась сплачувати за його навчання до завершення ним освіти у Академії. 1825 р. отримав срібну медаль першого достоїнства й випущений з атестатом першого ступеня. 1827 р. за проект театру отримав 2-у золоту медаль, атестат 1-го ступеня зі шпагою. 1836–1839 — архітектор при Харківській навчальній окрузі. Серед споруд — будинок Першої чоловічої гімназії, збудований за проектом Є. Васильєва (1814, перебудований 1841; нині — Харківський індустріальний технікум), котру збудували 1845 р. на місці колишнього поштового двору і садиби /тепер Московський пр. № 24. Реконструював приватний пансіон для 2-ї чоловічої гімназії на Благовіщенській площі/ пізніше Карла Маркса (1844 р., не зберігся).

Літ.: *Безсонов С.В.* Крепостные архитекторы. 1. Опыт исторического исследования. 11. Словарь крепостных архитекторов. — М., 1938; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Бандурка (Рихлієвський), Малий Данило Степанович (1738 р.–?) — український кобзар часів Гайдамаччини. Народився у Києві в родині підданого Михайлівського Видубицького монастиря Степана Рихлієвського та його дружини Ганни. Був зрячим. Навчившись грати на бандурі у кобзаря Матвія Волошина в м. Богуславлі, був протягом трьох років придворним

бандуристом у Київського губернатора Леонтієва, а після його смерті 1754 р. подався на Запорізьку Січ, де був приписаний у Корсунському курені, граючи для козаків на бандурі, за що одержував від своїх слухачів одяг та гроші. Перебував на Січі протягом шести років.

У 1760 р. його, як бандуриста приєднати до гайдамаків. Спершу Бандурка зимував з гайдамаками в зимівнику на річці Інгул, а далі «куди закине вольна-воленька». В гайдамацьких походах підбадьорював повстанців своєю грою і співом.

Данило Бандурка двічі ходив з козаками Корсунського, а пізніше — Стеблівського, Платнерівського, Кисляківського та Канівського куренів на Правобережну Україну підіймати народ проти польських панів. Двічі його арештовували й піддавали тортурам.

У 1761 р. був доставлений у фортецю св. Єлизавети (сучасний Кіровоград), як «запорізький гайдамака» і ув'язнений царською владою.

Подальша доля кобзаря Бандурки невідома.

Літ.: *Жеплинський. Б.М.* Бандурка Данило Степанович // Мистецтво України. Енциклопедія. Вид. Українська енциклопедія. К., 1995, т. 1; *Лаєров Ф.І.* Кобзарі: Нариси з історії кобзарства на Україні. — К., 1980; *Ястребов В.* Гайдамацький бандурист // Киевская старина — 1886. — № 10. — Октябрь.

Безлюдний Андрій Семенович (?–1835) — живописець й літограф. Колишній кріпак графа Г.Д. Шереметева. Пансіонер Товариства заохочення художників, члени якого посприяли у здобутті митцем волі.

Літ.: *Чалий М.К.* Нові матеріали до біографії Т.Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

Безперчий Іван (?–?) — художник-самоучка, вихованець місцевої школи іконописців, що виникла у с. Борисівці, де він мешкав, ще на початку XVIII ст. Коли 1714 р. на честь перемоги над шведами, у селі розпочалося будівництво жіночого монастиря, для керівництва розписами монастирських храмів було запрошено з Санкт-Петербурга професійного маляра Ігнат'єва, котрий і став першим наставником талановитих місцевих юна-

ків — майбутніх іконописців. Борисівська школа іконопису досить швидко завоювала відомість та славу. Протягом тривалого часу місцеві іконописці успішно конкурували з київськими, а на початку XIX ст. розвозили написані ними ікони по всьому півдню Російської імперії, добираючись аж до Болгарії та Сербії.

Був кріпаком князя Д. Шерметьєва. 1841 р. з родиною здобув волю. Батько Д.І. Безперчого.

Літ.: *Жаборюк А.А.* Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині XIX століття. — К.-О., 1983.

Безперчий Дмитро Іванович (18(30).10.1825–17(30).09.1913) — художник, кріпак графа Д. Шереметьєва. Народився 1825 р. в слободі Борисівка в родині кріпака, художника-самоучки. Після того, як родина Безперчих 1841 р. отримала волю, став вільним слухачем Петербурзької Академії Художеств, де навчався під керівництвом ушавленого К.Брюллова. В роки навчання захопився книжковою ілюстрацією; збереглися окремі його малюнки до «Братів-розбійників» та «Євгенія Онєгіна» О.С. Пушкіна, «Демона» М.Ю. Лермонтова, «Мертвих душ» М.В. Гоголя.

1846 р. отримав звання некласного художника історичного та портретного живопису. Працював у Ніжинській гімназії, а у 1850–1900 рр. — середніх навчальних закладах Харкова вчителем малювання.

Окрім ілюстрацій (зокрема, зберігся, й то, лише у репродукції, малюнок до другого тому «Мертвих душ» М.В. Гоголя «Чічков у Бетрищева»), виконаних олійними фарбами та графічного автопортретів, портретів («Портрет літньої дами»), пейзажів («Сільський пейзаж», «Рибалки», «Село», «Околиця слободи біля стовпового шляху», «Вулиця українського села»), картин «Бандурист», «Засулля», «Сватання на Гончарівці», ряд пейзажів, що зображували кримські краєвиди: «Готель. Алупка», «Вид на Ай-Петрі», «Альгамбра. Алупка»).

За життя ніколи не виставляв своїх полотен, вважаючи їх недостатньо довершеними.

Основним своїм покликанням вважав педагогічну діяльність, котрій і присвятив понад півстоліття свого життя. Значною

заслугою митця перед вітчизняним образотворчим мистецтвом стало те, що він першим відкрив та направив на вірний шлях талант таких визначних українських художників, як С. Васильківський, П. Левченко, М. Ткаченко, Г. Семирадський, а також скульптора В. Беклемішева.

Літ.: *Жаборюк А.А.* Мистецтво живопису і графіки на Україні в першій половині і середині XIX століття. — К.-О., 1983; Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Мистецтво кінця XVIII — першої половини XIX століття. — К., 1969; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; Словник художників України. — К., 173; *Сліпушко О.* Україна. Енциклопедичний словник. — К., 2008; *Чернова М.* Дмитро Іванович Безперчий. — К., 1963.

Бібіков Василь Герасимович (у чернецтві — Володимир). (1735–?) — український іконописець XVIII ст. Син кріпака. Навчався у Лаврській іконописній майстерні, яку з часом й очолив. Розписував Покровську церкву у Брянську, собор преподобних Антонія та Феодосія у Василькові. 1772 р. залишив майстерню, продовжуючи займатися іконописом. 1786 р. переїхав до Острога.

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; Словник художників України. — К., 1973.

Божко Григорій (?–?) — співак. З кріпаків. Входив до трупи графа М.П. Шереметева. 1789 р. відомий як малолітній півчий.

Літ.: *Елизарова Н.А.* Театры Шереметьевых. — М., 1944; Мистецтво України. Енциклопедія. Т. 1. А–В. — К., 1995.

Божко Павло (?–?) — співак. З кріпаків. Входив до трупи графа М.П. Шереметева. 1808 р. відомий як малолітній півчий.

Літ.: *Елизарова Н.А.* Театры Шереметьевых. — М., 1944; Мистецтво України. Енциклопедія. Т. 1. А–В. — К., 1995.

Божко Петро (?–?) — співак. З кріпаків. Входив до трупи графа М.П. Шереметева. 1796 р. супроводжував свого пана до Санкт-Петербурга.

Літ.: *Елизарова Н.А.* Театры Шереметьевых. — М., 1944; Мистецтво України. Енциклопедія. Т. 1. А–В. — К., 1995.

Божко Федір (?–?) — український співак (тенор), хоровий диригент, актор та педагог XVIII ст. У 1880–1890-х рр. другий

тенор кріпацької трупи графа М.П. Шереметева, у складі якої брав участь в оперних виставах на сцені Останкінського театру в Москві. Викладав спів та сольфеджіо кріпакам-співакам та жіночому складу трупи. Прослуховував дітей, яких планувалося включити до складу трупи. Спільно зі С.Дегтярьовим та хормейстером Г. Мамонтовим керував графським кріпацьким хором.

Літ.: *Елизарова Н.А.* Театры Шереметьевых. — М., 1944; Мистецтво України. Енциклопедія. Т. 1. А–В. — К., 1995.

Бондаренко (Мусатов) (?–?) — з кріпаків Потоцького. Брав участь у створенні одного з найяскравіших пейзажних парків України — Софіївки (Умань). Руками кріпака насипано величезні греблі для штучних озер, зроблено гроти, лабіринт і навіть покладено гігантські кам'яні брили та штучні скелі.

Літ.: Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Мистецтво кінця XVIII — першої половини XIX століття. — К., 1969.

Бонч-Бруєвич Микола Іванович (1810–?) — архітектор. Народився на Чернігівщині и кріпацькій родині графа М. Міклашевського, навчався у приватних вчителів. Працював вчителем малювання і архітектури у Стародубській школі. 1838 р. за проєкт лікарні на 60 чоловік у губернському місті отримав від Петербурзької Академії мистецтв звання некласного художника, з 1842 р. — призначений для виконання програми академіка. Дотримувався форм пізнього ампіру, застосовував мотиви неоросійського стильового напрямку. Збудував: Кадетський корпус в Полтаві на Круглій площі (1832–1840 рр.), дві церкви та цивільні споруди в маєтках Міклашевського у Стародубському повіті на Чернігівщині.

Літ.: *Бутник-Сіверський Б.С.* Доля Миколи Бонч-Бруєвича — архітектора з кріпаків // Українське мистецтвознавство — 1971. — випуск 5; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Братиця Павло Савич (1843–1887) — український кобзар. Кріпак. У трирічному віці осліп. Учень кобзаря А. Беліка. До

його репертуару входило десять дум, серед яких — «Втеча трьох братів з города Азова», «Козак Голота», понад 50 пісень та псалмів. З його голосу М.В. Лисенком було записано думу «Хмельницький і Барабаш».

Літ.: *Горленко В.К.* Кобзари и лирники // Киевская Старина — 1884. — № 1, № 4; *Иваненко П.* Павло Братыця и Прокип Дуб. Кобзари Нижинского уезда Черниговской губернии // Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества. — К., 1874. — Том 2; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Сперанский М.* Южно-русская песня и современные ее носители. — К., 1904.

Бурміструк Йосип — кріпак поміщика Буральського. Був призначений паном дяком церкви у с. Попільня Сквирського Повіту замість тамошнього дяка Аравського.

Дж.: ЦДІА — Ф. 553 — Оп. 1 — Спр. 168. Дело об отстранении от должности помещиком Буральским без разрешения духовной консистории дьячка церкви с. Попельной Сквирского повета Аравского и назначении на данную должность своего крепостного крестьянина Бурмиструка. 8 мая — 6 июня 1803 г.

Бурухін Іван Данилович (1828–1886) — мозаїчист. Син кріпака, відпущеного на волю. Вільний слухач Академії Художеств з 1846 р. Під час навчання був нагороджений малою срібною медаллю за виконаний ним малюнок з натури. 1850 р. отримав звання некласного художника з історичного та портретного живопису. З 1867 р. академік мозаїчного мистецтва. Працював над виконанням мозаїк Ісакіївського собору в Санкт-Петербурзі, а також (разом з Ф.Г. Солнцевим) трудився над прикрашанням Володимирської церкви у Севастополі. Крім того, відомий мозаїчний образ роботи Бурухіна на Афоні. Був відзначений кількома імператорськими нагородами. 1877 р. за видатні заслуги Академією Художеств митцю було присвоєно звання почесного вольного общника¹⁰.

---

¹⁰ Імператорська Академія Художеств присуджувала дане звання вітчизняним та зарубіжним художникам, скульпторам, архітекторам, граверам та теоретикам мистецтва, художнім критикам та колекціонерам. за

Літ.: Коновалов Э.Г. Словарь русских художников. Новый полный биографический. — М., 2008.

Велигорська (Шевченко) Фросина Варфоломійвна (1847–1913) — дочка Варфоломія Шевченка, троюрідного брата Т.Г. Шевченка. Освіту отримала у Києві, в пансіоні мадам Соар. Другом її родини й хрещеним батьком її онука Даниїла був Максим Горький, а її найменша дочка Олександра вийшла заміж за російського письменника, родоначальника російського експресіонізму й автора трактату «Роза мира» Леоніда Андрєєва.

Літ.: Жадько В. Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; Колесникова К. Дещо про родину Варфоломія Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002.

Вересай Остап Микитович (1803–1890) — видатний представник українського кобзарського мистецтва. З кріпаків. Народився у с. Калюжницях Прилуцького повіту Полтавської губернії. Мати його була зрячою. Батько ж — сліпим, що заробляв на прожиття грою на скрипці. Осліп у дитинстві. У п'ятнадцять років був відданий в «науку» до Семена Кошового, у якого й навчився грати на кобзі. Пройшовши навчання у кількох кобзарів, протягом 40-ка років мандрував по селам та ярмаркам. Виконував героїко-епічні, сатиричні та побутові пісні, вірші духовного змісту. В репертуарі мав дев'ять дум («Федір безродний, бездомний», «Втеча трьох братів з города Азова», «Невольники на каторзі», «Іван Коновченко, вдовиченко», «Проводи козака», «Бідна вдова і три сини», «Буря на Чорному морі», «Сокіл і соколя» та «Сестра і брат») та пісні («Нема в світі правди», «Дворянка», «Хома та Ярема»).

Представникам творчої еліти «українського Гомера» відкрив російський художник Лев Жемчужников, якого доля привела у Сокиринці, де мешкав кобзар. Саме він познайомив Вересая з Пантелеймоном Кулішем, який записав від нього кілька пісень та розповів про нього Тарасові Шевченку.

видатні досягнення. Серед почесних вольних общників були, наприклад, Б.Ф. Растреллі, К.І. Россі, К. Брюллов, В. Стасов.

Важливу роль у житті кобзаря відіграв Григорій Галаган, що викупив Вересая з кріпацтва й познайомив з його творчістю Миколу Лисенка, Олександра Русова, Опанаса Сластьона та Павла Чубинського.

Незважаючи на важку долю сліпого, був щасливий у особистому житті. Був одружений на Присьці Савчук, яка нерідко слугувала йому за поводиря¹¹.

1871 р. вперше потрапив до Києва, де співав на відкритті колегії Павла Галагана. 28 вересня 1873 р. виступав в Санкт-Петербурзі на засіданні Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства. Під час роботи III Археологічного з'їзду, що проходив у Києві 1874 р., кобзаря слухали вчені-слависти з усієї Європи. Навесні 1875 р. був знову привезений до Петербурга й у Солянному містечку виконував думи й пісні. Його спів слухали члени царської родини, котрим дуже сподобався виступ кобзаря.

Незважаючи на те, що репертуар Вересая порівняно з іншими кобзарями, був порівняно невеликим, музичний та виконавський талант сина кріпака не залишилися без уваги та належної оцінки не лише у співвітчизників а й за кордоном.

Діяльністю О. Вересая цікавились Л. Жемчужников, І. Тобілевич, П. Чубинський, П. Куліш, Т. Шевченко. Поворотним моментом біографії кобзаря стало його знайомство з М. Лисенком. Науковий реферат, «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая», виголошений композитором, диригентом, педагогом, збирачем українського фольклору та громадським діячем 1873 р. у Києві, а також організовані ним 1875 р. концерти за участі кобзаря в Санкт-Петербурзі, викликали значний інтерес. Яскравим свідченням царського благовоління стало те, що при царському дворі Вересаю було подаровано іменну срібну табакерку.

Іноземним приїжджим, які слухали Остапа Вересая, зокрема французькому професорові, пізніше міністру освіти Франції

---

¹¹ Визначний український поет присвятив історії кохання кобзаря вірш «Любов Вересая».

А. Рамбо, французькому філологу й письменнику, засновнику славістики у Франції професору Л. Леже, міністру освіти Сербії С. Новаковичу, професору з Відня В. Ягічу, українські пісні у його талановитому виконанні відкрили Україну, її історію та душу її народу. Луї Леже під впливом виконаних кобзарем пісень став активно пропагувати у себе на Батьківщині — Франції українську культуру, й навіть почав читати курс української мови. Професор Оксфордського університету В. Морфілл, який також слухав Остапа Вересая, зазначав, що виконані ним думи представляли цінну духовну скарбницю українського народу. А відомий австрійський поет Р.М. Рільке, який бачив Вересая у 1889 році, відтворив його образ в оповіданні «Пісня про правду».

Літ: 100 великих українців. — К., 2011; *Варварцев М.М.* Остап Вересай у перших італійських публікаціях // Народна творчість та етнографія — 1985. — № 3. — С. 57–60; Видатні діячі України минулих століть. — К., 2001; *Грінченко М.* Остап Вересай // Народна творчість. — 1940. — № ; *Жадько В.* Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти томах. — К., 2001 — Т. 1; *Зорівчак Р.* Англійська преса про Остапа Вересая // Вітчизна. — 1986. — № 5. — С. 179–180; Кобзарь Остап Вересай: его музыка и исполняемые им народные песни. — К., 1874; *Лавров Ф.* Кобзарі. — К., 1980; *Лавров Ф.І.* Кобзар Остап Вересай, К., 1955; *Лысенко Н.В.* Характеристика музыкальных особенностей украинских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем. — К., 1874; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Попельницька О.О., Оксенюк М.В.* Сто великих діячів культури України. — К., 2010; *Правдюк О.А.* Кобзарське мистецтво О. Вересая та розвиток української музичної фольклористики // Народна творчість та етнографія — 1978. — № 6; *Слінушко О.* Україна. Енциклопедичний словник. — К., 2008.

Веснін Т.І. — випускник 1851 р. Землеробської школи Московського товариства сільського господарства. З кріпаків; отримав «вольну». Після тринадцяти років роботи управляючим,

прибув до Волинської губернії, де придбав землю для налагодження на ній ефективного господарювання.

Літ.: *Ясмай З.Д.* Русские агрономы из крестьян в XIX веке // Вопросы истории. — 1985. — № 12.

Виходцев Григорій Олексійович (бл. 1815–1886) — актор та антрепренер російських та українських труп. З кріпаків. У першій половині XIX ст. — директор театру в Полтаві. З різними трупами виступав у Єлисаветграді, Бобринці, Одесі, Харкові (до складу однієї з труп, з якою він працював, у 1865 та 1877–1878 рр. входив М.Кропивницький). Працював у театрі Маркових в Одесі, житомирській трупі М.Савіна, харківських трупах О. Дюкової та М. Сивельникова.

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.

Гаврилков Михайло Федорович (1820 — 20 вересня 1890) — протоієрей. З кріпаків кн. Репніна. Уродженець Гадяцького повіту на Полтавщині. Закінчив Полтавську семінарію й Київську духовну академію зі ступенем магістра богослів'я (1847 р.). Був парафіяльним священником одного з полтавських храмів. У кінці 1860-х рр. був обраний ректором Полтавської семінарії; дану посаду займав протягом 23 років. Автор ряду праць, опублікованих в «Полтавских Епархиальных Ведомостях».

Пр.: О началах и распространении христианства в пределах Полтавской губернии // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1863. — № 4; Памяти архиепископа Одесского Димитрия // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1884. — № 8; О времени открытия и образования Полтавской епархии // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1863. — № 8; По поводу статьи «Иуда-Предатель», опубликованной в «Православном обозрении» // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1884. — № 2; Некоторые соображения относительно устройства училища в Полтаве для девиц духовного звания // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1864. — № 5; Письма о штундизме // Полтавские Епархиальные Ведомости. — 1881. — № 2.

Літ.: *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912; *Пичета И.Х.* Воспоминания о Михаиле Федоровиче Гаврилкове // Вера и разум. — 1911. — № 18.

Гаврилков Савва Федорович (1830-26 грудня 1886) — брат Михайла Федоровича Гаврилкова. З кріпаків кн. Репніна. Освіту отримав в полтавській семінарії, котру закінчив 1853 р. За сімейними обставинами не зміг продовжити навчання у духовній академії, як того бажав. Був священником у с. Бобриково Гадацького повіту на Полтавщині, згодом — священником Ладинського трьохкласного духовного училища. 1879 р. був переведений до Полтави, де тимчасово виконував обов'язки законовчителя Полтавського реального училища, а через деякий час був призначений протоієреєм полтавського кафедрального собору. Проводив розслідування чудес в Козельщині. Автор статті «Образ Козельщанської Божої Матері», опублікованої у «Полтавских Епархиальных Ведомостях» (1881. — № 18).

Літ.: *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.

Герасименко (?-?) — з кріпаків Потоцького. Брав участь у створенні одного з найяскравіших парків на Україні — Софіївки (Умань). Руками кріпака насипано величезні греблі для штучних озер, зроблено готи, лабіринт і навіть покладено гігантські кам'яні брили та штучні скелі.

Літ.: Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Мистецтво кінця XVIII — першої половини XIX століття. — К., 1969.

Гончаренко Гнат Тихонович (бл. 1837 — бл. 1917) — кобзар; видатний представник харківської кобзарської школи. З кріпаків. Сліпий з дитинства. Навчався кобзарського мистецтва у Кулибаби. Записи дум, пісень, автобіографічного матеріалу від нього робили українські фольклористи П. Тиховський, Є. Крист, К. Квітка, а також уславлена Леся Українка. До репертуару кобзаря входили думи «Олексій Попович», «Бідна вдова і три сини», «Сестра і брат», а також жартівливі пісні, псалми та ін., зокрема — «Про правду» та «Попада». Аналіз творчого доробку музиканта й співака з поміщицьких підданих здійснив Ф. Колесса.

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.

Горбунов Іван Федорович (1831–1895/1896) — російський письменник та актор. Народився в родині вільновідпущеного селянина й кріпачки. Народився на Копненській фабриці (Московська губернія). Навчався в церковнопарафіяльному училищі, 2-гій та 3-тій московських гімназіях. Закінчити освіту не мав можливості через брак коштів. Працював репетитором, переписувачем. Багато читав, слухав лекції в Московському університеті. 1849 р. познайомився з О.М. Островським, а згодом й з його друзями з «молодої редакції» часопису «Москвитянин» — Ап. Григор'євим, Т. Філіпповим, Б. Алмазовим, Є. Едельсоном. 1853 р. представив Островському й Григоровичу свої перші літературні твори. 1854 р. увійшов до трупи Малого театру в Москві. 1855 р. перейшов на сцену Олександринського театру в Санкт-Петербурзі, де й служив до останніх днів життя.

Акторський та письменницький таланти митця яскраво розкрились у його численних усних оповіданнях-мініатюрах («Сцена біля гармати», «Ведмідь», «На рибалці», «Травіата», «Про Сару Бернар», «Тенериф», «У квартального наглядча», «Щоденник дворецького» та ін.). Більшість своїх творів І.Ф. Горбунов імпровізував відразу перед публікою, й лише пізніше вони були записані й видані, що істотно позначилось на літературній спадщині митця: багато мініатюр не були записані, інформація про їх варіанти нерідко уривчаста й скупа.

В останні роки життя написав декілька статей з історії російського театру XVIII–XIX ст.

9 травня 1873 р. був присутній на іменинах М.І. Костомарова, що збіглися з 35-річчям виходу в світ першого його твору «Сава Чалий», де прочитав кілька власних віршів у прозі, зокрема — «Каковы куры и в каково время». Брав активну участь у підготовці «Альбома в память тридцатипятилетней литературной деятельности Неиколая Ивановича Костомарова», що є одночасно й пам'яткою мистецтва, й цінним джерелом для дослідників, зокрема — історіографів й у вшануванні вченого.

Тв.: Избранное. — М.-Л., 1950; Сцены из народного быта. — СПб., 1876; Полное собрание починений в двух томах. — СПб., 1904; Сочинения в трех томах. — СПб., 1904–1907; Юмористические рассказы и очерки. — М., 1962.

Літ.: *Костомаров Н.И.* Автобіографія. Бунт Стеньки Разина. — К., 1992; *Кузнецов Е.М.* И.Ф. Горбунов. — Л., 1947; Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. — К., 2005; Мордовець Д. З минулого та пережитого // Спогади про Шевченка. — К., 1958; Русские писатели. Биобиблиографический словарь. — М., 1971; Энциклопедия жизни и творчества Н.И. Костомарова (1817–1885) — К.–Донецк, 2001.

Горностаєв Олексій Михайлович (1808–1862) — архітектор. З кріпаків. З 1829 р. — архітекторський учень у царськосельському палацовому правлінні. 1834 р. за проект «дачі для заможного мешканця столиці» отримав звання вольного художника. З 1836 р. — академік архітектури. 1846 р. за проект «великокнязівського заміського палацу» отримав звання професора архітектури. З 1858 р. — викладав перспективу в Академії Художеств. Деякий час проживав у Римі (Італія). В присланих ним звідти десяти малюнках митці Академії побачили докази здібностей митця, успіхів в мистецькій праці.

За проектами митця споруджено: храм на острові Валаам, подвор'є Троїцького монастиря в Санкт-Петербурзі, усипальниця Пожарського в Суздалі, надвратна церква у Сергієвській пустині поблизу Санкт-Петербурга та собор в Гельсінґфорсі.

Крім того, митець брав участь у конкурсі на проект пам'ятника Нестору-літописцю в Києві. Й, хоча його проект був визнаний Академією Художеств найкращим з усіх, що були подані, він, на жаль, не був втілений в життя.

Літ.: *Безсонов С.В.* Крепостные архитекторы. 1. Опыт исторического исследования. 11. Словарь крепостных архитекторов. — М., 1938.

Грицько (перша половина XIX ст.) — маляр. З кріпаків (дворовий). Рано втратив батьків й опікою його займались родичі. З дитячих літ був поставлений пасти панське стадо. Поміщик, дізнавшись про це, вирішив віддати його в науку до художника, що працював у повітовому місті, адже, за його переконанням, обдарований кріпак міг бути переведений на оброк й приносити більше користі й прибутку як художник, аніж як пастух. Навчившись грамоті, полюбив книги. Читав священ-

ну історію, романи, Бібліотеку для читання; особливо вразили його життєпис папи Гільдебрандта й космографічна стаття. Цікавився відкриттями у сфері природничих наук, вивчав самостійно математику.

Був переведений на оброк, одружився з селянською дівчиною, мав власну хату. Працював у різних селах по церквах; читав під час богослужіння Біблію, яку знав дуже добре. Заробляв на прожиття іконописом.

Принаймі двічі зустрічався з М. Костомаровим.

Активно займався самоосвітою. Не маючи керівництва у цьому, всього досягав власними зусиллями. Мав можливість багато читати. Зокрема, поміщик, що отримав освіту в Харківському університеті, став давати йому книги й, таким чином, істотно розширив коло читання кріпацького інтелігента. Прочитав «Всеобщую историю» абата Маллота, вивчав астрономію, математику та фізику; вмів вирішувати складні алгебраїчні й геометричні задачі.

Люблячи читання, перевагу віддавав точним наукам, а не поезії. Йому видавалися нецікавими художня література й поезія, зокрема, твори Пушкіна, Шевченка та Жуковського; лише повісті Квітки-Основ'яненка захоплювали його увагу, — не своїми художніми якостями, а точністю зображення побуту українського селянина, в якому він народився й виріс.

Незважаючи на те, що знайшлися люди, що хотіли викупити його, й пропонували поміщику за обдарованого кріпака 500 руб. асигнаціями, свободи так і не здобув й помер кріпаком.

Літ.: *Костомаров Н.* Воспоминание о двух малярах // *Основа* — 1861 — апрель.

Гродницький (Гроднинський) Іван Іванович (1819–?) — український живописець. З кріпаків. У 1834–1840 рр. був учнем малювальних класів Товариства заохочення художників, та вільним слухачем. Був вільним слухачем Санкт-Петербурзької Академії Художеств; у стінах останньої 1840 р. здобув звання некласного художника. Викладав малювання у катеринославській чоловічій гімназії. Працював у галузі портрету («Лірник», «Попик», «Портрет невідомого купця», парний портрет Шевельових).

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; Словник художників України. — К., 1973.

Губський Василь Іванович (?–?) — перший учитель Тараса Шевченка, добрий знайомий родини Кобзаря. Саме йому майбутній поет та художник був відданий у науку. Разом зі своїм братом Максимом був звільнений з кріпацтва й перейшов у стан міщан. Коли 1834 р. управитель кирилівським маєтком П.В. Енгельгардта Бєсядовський порушив справу про повернення їх у кріпаки, дід поета Іван Андрійович Шевченко виступив у якості свідка на захист братів Губських.

Літ.: *Лазаревський О.М.* Матеріали до біографії Т.Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

Давидова (Потанова) Олександра Іванівна (1802–1895) — донька дворянина та кріпачки. Служила в маєтку Давидових. Дружина (з 1819 р. — цивільна, з 1825 р. — законна) декабриста Василя Львовича Давидова. 1828 р. добровільно поїхала на заслання до Сибіру за своїм чоловіком, якому народила 13 дітей (у Кам'янці — дочок Марію, Катерину та Єлизавету й синів Михайла, Петра та Миколу й на поселенні — дочок Олександрю, Софію та Віру й синів Василя, Івана, Лева та Олексія). Повернулася на батьківщину в похилому віці. Померла та похована у Кам'янці.

Літ.: Жадько В. Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010.

Дегтярьов (справж. — Дехтяревський) Степан Олексійович (1766 — 23 квітня (5 травня) 1813) — український та російський композитор, диригент, співак (тенор), піаніст та педагог. За походженням українець. З кріпаків графа Н.Н. Шереметєва. Навчався у школах півчих в Борисівці й Останкіно. Приватно вивчав композицію у Антоніо Салієнці та Джузеппе Сарті¹²; з останнім близько 1790 р. відвідав Італію. Слухав

---

¹² Джузеппе Сарті (1729–1802) — видатний італійський композитор, теоретик у сфері музичної акустики. 1775–1779 гг. очолював одну з венеціанських консерваторій, а згодом — музичний керівник Міланського кафедрального собору. 1784–1786 рр. — придворний капелмейстер

лекції з російської словесності в Московському університеті. З юнацтва — співак та артист оркестру, з 1789 р. — педагог, головний хормейстер театру графів Шереметєвих в Кусково, одночасно — співак й диригент графської хорової капели. 1803 р. отримав вольну й поселився у Москві. 1805 р. опублікував у Санкт-Петербурзі переклад з італійської мови теоретичного посібника Вінченцо Манфредіні «Правила гармонійні та мелодійні для навчання всій музиці...».

Розвинув традиції хорових музики та співу Д. Бортнянського та італійської оперно-ораторіальної творчості. Використовував у своїх творах інтонації українських народних пісень. Автор ораторії «Мінін і Пожарський, або Визволення Москви», що за своїми масштабами наближалась до опери й користувалася значним успіхом у слухачів (виконувалась в 1818 р. на відкритті пам'ятника Мініну та Пожарському в Москві) та «Торжество Росії, або Втеча Наполеона» (залишилася незавершеною), а також близько 60-ти хорових концертів та творів церковної музики. В історію російської музики увійшов як основоположник жанру російської національної ораторії.

Літ.: *Вайнкоп Ю., Гусин И.* Краткий биографический словарь композиторов. — Л.-М., 1987; *Друскин М.С., Келдыш Ю.В.* Очерки по истории русской музыки 1790–1825. — Л., 1956 Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.

Дедик (?–?) — учитель. З кріпаків. Відпущений на волю.

Дж.: ЦДІА — Ф. 1475 — Оп. 1 — Спр. 716. — Арк. 1–3. — Письмо Е.В. Галаган от почетного смотрителя училищ народного советника Павла Белицкого-Носика об отстранении от должности учителя Дедика, так как он является отпущенным на волю крестьянином из крепостных.

Демкін О.Б. (?–?) — колишній кріпак князя Барятинського. У 1822–1827 рр. навчався у Землеробській школі Московського товариства сільського господарства. В 1830–1853 рр., з трирічною перервою, управляв панським маєтком в 28000 десятин

Катерини П. Після відставки перейшов на службу до Григорія Потьомкіна. 1790 р. знову зайняв посаду придворного капельмейстера.

поблизу Одеси. Влаштував в маєтку високоефективне на той час землеробство, займався мериносовим вівчарством (отари овець відповідної породи досягли за його управління 19000 голів). Розводив коней та велику рогату худобу. У безводному степу облаштував штучні водойми й, таким чином, ліквідував нестачу водопою. Висадив два великих садки й розвів плантації диких дерев. Побудував у маєтку училище. Після 1853 р. отримав вольну й став одеським третьої гільдії купцем. На жаль, не спромігся отримати звання почесного громадянина, котре просив виклопотати йому Землеробську школу, випускником якої він був (отримав відмову через те, що він закінчив школу до ведення відповідного законодавчого акту, котре дозволило б йому отримати позитивну відповідь, котрий був прийнятий 1850 р.).

Літ.: *Ясман З.Д.* Русские агрономы из крестьян в XIX веке // Вопросы истории. — 1985. — № 12.

Диков Мойсей (бл. 1820–?) — український живописець. З кріпаків поміщика Г. Вишневського. Два з половиною роки навчався живопису в одного з київських іконописців. Робив копії з картин західноєвропейських майстрів в маєтку Репніних в Яготині, а також з картин, що експонувалися в Яготинській картинній галереї. Крім знімання копій, писав також й портрети з натури. Писав у домі Капніста, а також в домах поміщиків-сусідів. Був добре відомий як гарний портретист не тільки своєму пану, а й навколишнім поміщикам. З його власних полотен відомі «Жінка в темряві, освітлена свічкою» й «Жіночий портрет»; до наших днів зберігся лише останній.

Літ.: Історія українського мистецтва. У 5-ти томах. — К., 2006. — Том 4; *Комелова Г.Н.* Новые материалы к биографиям крепостных художников Григория Мясникова и Моисея Дикова // Труды Государственного Эрмитажа — Л., 1959. — Том 1; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984; Словник художників України. — К., 1973.

Діброва (?–?) — майстер садово-паркового мистецтва. З кріпаків Потоцького. Разом із І.Зарембою працював над створен-

ням паркових ландшафтів, зокрема парку Софіївка в Умані. Руками кріпака насипано величезні греблі для штучних озер, зроблено готи, лабіринт і навіть покладено гігантські кам'яні брили та штучні скелі.

Літ.: Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Кінець XVIII — перша половина XIX століття. — К., 1969; Словник художників України. — К., 1973.

Досифей (?–1775) — рясофорний чернець Києво-Печерської Лаври. Росіянин; з підданих одного з російських вельмож. Не маючи можливості через свій підневільний стан прийняти постриг в Росії, перебрався до Києва. Не отримавши й на новому місці проживання втілити в життя свою мрію стати ченцем, оселився при Китаївській пустині. 1744 р. імператриця Єлизавета Петрівна, під час відвідин Києва, здійснила паломництво до Китаївської пустині. Під час цієї прощі вона особисто поспілкувалась з печерником й, дізнавшись про те, що він не міг через свій підневільний стан прийняти постриг, особисто наказала постригти його у ченці, що й було здійснено наступного дня. Після постригу довгий час продовжував жити в Китаївській пустині. З часом перебрався до Києво-Печерської Лаври, де жив на дальній печері. 1774 р. був переведений до Китаївської пустині, де й помер через рік у віці близько ста років.

Літ.: *Лашкевич Ал.* Киевский пещерник XVIII ст. // Киевская старина. — 1883. — № 5 — май.

Дрозденко (?–?) — майстер садово-паркового мистецтва. Разом з І. Зарембою працював над створенням паркових ландшафтів.

Літ.: Словник художників України. — К., 1973.

Дроздова (?–?) — кріпосна актриса театру поміщика Дмитра Ширая у с. Спиридонова Буда Новозибківського повіту Чернігівської губернії.

Літ.: *Коц Е.С.* Крепостная интеллигенция. — Л., 1926; Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Дрожжин Спиридон Дмитрович (6(18) грудня 1848 — 24 грудня 1930) — російський поет. З кріпаків. Восени 1858 р. був відданий сільському дячку, в якого протягом двох зим навчався

основам грамоти. 1860 р. був відправлений до Санкт-Петербургу на заробітки. Влаштувавшись хлопчиком-половим до трактиру «Кавказ», отримав нагоду познайомитись з лубочною літературою й часописами «Мирской вестник» та «Чтение для солдат». Розширюючи коло читацьких інтересів, став відвідувати Петербурзьку публічну бібліотеку, захопився поезією М. Некрасова та О. Пушкіна, почав вести щоденник.

В пошуках роботи був вимушений багато мандрувати містами Росії й українськими землями, нерідко змінюючи рід занять. Працював продавцем в тютюнових крамницях Петербурга й Ташкента, довіреним з постачання дров для Миколаївської залізниці, агентом волзького пароплавного товариства «Самолет», продавцем у книгарнях Москви та Харкова.

Почав писати вірші в 17-тирічному віці. З кінця 1873 р. його твори стали публікуватися в журналах «Дело», «Слово», «Свет», «Семейные вечера», «Родина» та «Русское богатство». 1889 р. вийшла у світ перша збірка творів поета, в якій були розміщені також його записки про своє життя. На початку 1896 р. повернувся жити у рідне село, де успішно поєднував заняття сільським господарством й літературну працю. Один за одним виходили його поетичні збірки «Поэзия труда и горя», «Новые стихотворения», «Год крестьянина», «Заветные песни», «Новые песни». Поезія Дрожжина успішно перекладалась іноземними мовами. 1900 р. поета відвідав перекладач його поезій німецький поет Рейнер Рільке¹³. 1903 р. гурток «Письменників з народу» організував у Москві урочистий вечір, присвячений 30-ти річчю його літературної діяльності.

1907 р. відвідав могилу Т.Г. Шевченка¹⁴. Почуття глибокої поваги до Кобзаря вилилися у вірші «На могиле Т.Г. Шевченко»:

К тебе пророк — певец Украины,
Я из России ледяной

---

¹³ Рільке Райнер Марія (1875–1926)] — один з найвизначніших німецьких поетів, представник неоромантизму; друг й особистий секретар скульптора Огюста Родена.

¹⁴ *Шестопал П.Л.* Могила Т.Г. Шевченко. — К., 1954 — С. 50.

С своею музою печальной
Пришел на холм могильный твой.
Дай мне приют на время в хате,
Во имя братства и любви,
И песни петь о бедном брате
Вслед за тобой благослови¹⁵.

1910 р. Академія Наук присудила Дрожжину премію, а 1915 р. за збірник «Песни старого пахаря» удостоїла почесного відгуку.

Радянський період історії своєї батьківщини зустрів у 69-тирічному віці. Продовжуючи займатися літературною діяльністю, поет активно включився в громадську роботу, багато подорожував, виступаючи з читанням своїх поезій. У той же час він підготував й видав нові збірники — «Песни труда и свободы», «Песни», «Песни крестьянина». Останні три роки свого життя присвятив підготовці до друку повного зібрання власних творів у чотирьох томах, довів власні «Записки о жизни и поэзии» до 1930 р.

Тв.: Стихотворения 1866–1888 гг. С записками автора о своей жизни и поэзии. — СПб., 1889; Поэзия труда и горя. — М., 1901; Новые стихотворения. — М., 1904; Год крестьянина. — М., 1906; Заветные песни. — М., 1907; Новые русские песни. — М., 1909; Песни старого пахаря. — М., 1913; Жизнь поэта-крестьянина С.Д. Дрожжина, описання им самим, и избранные стихотворения. — М., 1915; Песни труда и свободы. — М., 1923; Пенси. — М., 1928; Песни крестьянина. — М.–Л., 1929; Пути-дороги. — М., 1929; Избранное. — Калинин, 1940; Стихотворения. — М.–Л., 1948; Стихотворения. — Л., 1949.

Літ.: Белоусов И.А. Поэт-крестьянин С.Д. Дрожжин. Его жизнь и песни. — М.–Пг., 1923; Павлов Н. Дрожжин и современность // Литературный альманах. Выпуск 1. — Калинин, 1947; Памяти С.Д. Дрожжина. К двадцатипятилетию со дня смерти поэта. — Калинин, 1951; Русские писатели. Биобиблиографический словарь. — М., 1971.

---

¹⁵ Дрожжин С.Д. Песни старого пахаря. — М., 1913 — С. 43.

Ждановський Тит Іванович (1862–?) — діяч революційного руху. Син дворового. Народився у с. Лямичах, Мглинського повіту, Чернігівської губернії. З тринадцяти років працював робітником на ст. Рудничній. Перебравшись до Таганрогу, влаштувався токарем на місцевих підприємствах. В 1882–1886 рр. був членом народовольської організації; ввів групу гімназистів у робітниче середовище. Під час облаштування у Таганрозі народовольчої типографії, виготовив для станка ряд деталей. 1886 р. покинув місто. Їздив кочегаром на пароплаві «Дір». Працював на побудові військових кораблів у Севастополі. Більше року пропрацював на побудові броненосця «12 апостолів» у Миколаєві. Мешкав у Новоросійську, а згодом — й у Керчі. Близько 1905 р. повернувся до Таганрога, де облаштував кустарну майстерню. Брав активну участь в революційному русі, входив до складу Таганрозької Ради робітничих депутатів. Президією Ради був направлений на ст. Горлівка з доповіддю про становище та діяльність революційних організацій Ростова й Таганрогу. Після повернення продовжував працювати в своїй майстерні, яка наприкінці 1917 р. була перетворена на артільну, а згодом — на завод «Металіст». За дорученням Таганрозької міської ради виконував роботи з пошуку води для міського водопроводу. Працював на Південному Кавказі на ст. Тихорецькій, Кавказькій та Мінеральні Води над облаштуванням нафтопроводу.

Літ.: Деятели революционного движения в России. Библиографический словарь от предшественников декабристов до падения царизма. Том третий. Восьмидесятые годы. Выпуск второй. Г–З. — М., 1934.

Желябов Андрій Іванович (17 (29) серпня 1851 — 3(15) квітня 1881) — революціонер-народник, член Виконавчого комітету «Народної волі» й один з організаторів вбивства Олександра II. Народився в родині кріпака-дворового поміщика Нелідова й дворової дівчини поміщиків Лоренцових. Діди його були вивезені поміщиком з Костромської губернії, а бабуся по матері була україркою, що завжди пам'ятала, що до заміжжя була вільною козачкою.

Грамоті навчився від дідуся по матері Гаврила Тимофійовича Фролова. Дізнавшись про здібності хлопчика, поміщик Нелідов вирішив продовжити його навчання й відправив до Керченського повітового училища, пізніше перетвореного на класичну гімназію. Саме там юнак вперше й познайомився з ідеями соціалізму, прочитавши книгу Н.Г. Чернишевського «Що робити?». Закінчивши навчання зі срібною медаллю, 1869 р. став студентом юридичного факультету Новоросійського університету в Одесі. В університеті був зарахований до числа студентів, котрі виявляли старанність у навчанні й були бідними, а тому заслуговували на звільнення від плати за слухання лекцій. В 1869–1871 рр. отримував приватну стипендію в розмірі 350 рублів на рік, а з червня 1871 р. — казенну стипендію. Досить швидко став активним членом студентського гуртка соціалістів. 1871 р. очолив студентські хвилювання, викликані образливою поведінкою викладача Богішіча, за що був виключений з університету й адміністративним порядком висланий на батьківщину. Наступного року повернувся до Одеси, поселився в студентській кухмістерській й знову поринув у студентські справи. За його безпосередньою участю почав виходити рукописний студентський журнал. Спроби відновитися в університеті й продовжити навчання виявилися невдалими, через що Желябов був змушений заробляти на життя уроками. У жовтні 1873 р. оселився у домі гласного Одеської міської думи, члена Одеської міської управи та одного з власників цукроварні С. Яхненка, де й займався навчанням його дочок, з одною з яких — Ольгою — пізніше й одружився. Того ж року він увійшов до складу народницького гуртка Фелікса Волховського, що виник в Одесі.

У 1875–1877 рр. — учасник «ходіння в народ». Не спостерігаючи результатів пропаганди в селі, поступово прийшов до переконання в необхідності політичного терору. 17 листопада 1879 під Олександрівську брав участь у невдалому замаху на Олександра II. У лютому 1880 р. виступив одним з організаторів вибуху в Зимовому палаці, підготовленого і здійсненого С. Халтуріним. Став фактичним керівником Виконавчого комітету

«Народної волі» й одним з її організаторів та розробників програми організації.

Розгорнув активну діяльність, спрямовану на здійснення революційного терору. Був присутній на засіданні Виконавчого комітету 29 серпня 1879 р., на якому було прийнято рішення покінчити з окремими терористичними актами проти урядовців й зосередитися на організації вбивства Олександра II. З метою виконання даного рішення здійснив подорож Україною. Відвідав Київ, Харків та Одесу, де вербував учасників майбутнього царевбивства. Значну роботу проводив серед військових, залучаючи їх до складу терористичних груп. Зокрема, в Одесі познайомився з викладачами артилерійської академії, техніками й офіцерами; був присутній під час випробувань мін та торпед, що проводились екіпажами військових суден, що стояли на Одеському рейді. Також у знайомих офіцерів брав уроки вибухової справи.

У листопаді 1879 р. відіграв провідну роль в організації першого замаху на Олександра II під Олександрівськом¹⁶, для підготовки якого з фальшивим паспортом на ім'я купця Черемисова звернувся до міської управи Олександрівська з заявою про бажання побудувати у місті шкіряний завод. Отримавши дозвіл й ділянку землі під побудову підприємства, разом з народоволкою Ганною Якимовою, що приїхала до Олександрівська під іменем його дружини, розпочав підготовку до замаху.

Після невдачі навесні 1880 р. брав найактивнішу участь в організації замаху на Олександра II, що готувався в Одесі членами Виконавчого комітету «Народної волі» Миколою Сабліним та Софією Перовською.

1 (13) березня 1881 р. черговий захват на Олександра II виявився успішним; імператора було вбито. Все керівництво організацією й цього терористичного акту було зосереджено в руках Желябова.

---

¹⁶ Нині — Запоріжжя.

Був заарештований й після судового процесу страчений 3 (15) квітня 1881 р. разом з іншими народовольцями на Семінівській площі в Санкт-Петербурзі.

Дж.: Из воспоминаний об А.И. Желябове // Былое. — 1906. — № 4.

Літ.: *Аиешов Н.* Андрей Иванович Желябов. Материалы для биографии и характеристики. — Пг., 1919; Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь от предшественников декабристов до падения царизма. Том третий. Восьмидесятые годы. Выпуск Второй. Г-З. — М., 1934; А.И. Желябов // Былое. — 1906. — № 3; А.И. Желябов у «процесі 1930-х» // Український історичний журнал. — 1965. — № 4; *Киянкин А.В.* А.И. Желябов и рабочая организация партии «Народная воля» // Научные доклады высшей школы. Исторические науки. — 1961. — № 4; *Его же.* Желябов — герой «Народной воли». — М., 1959; *Панкратова В.Г.* Нові документи до біографії А.І. Желябова // Архіви України. — 1979. — № 6; *Підлуцький В.* Андрій Желябов // Книга для читання з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця ХІХ ст. — К., 1970; *Прокофьев В.А.* Андрей Желябов. — М., 1965; *Трифонов Ю.В.* Нетерпение. Повесть об А.И. Желябове. — М., 1988; *Троицкий Н.А.* О дате рождения А.И. Желябова // Исторический архив — 1959. — № 4.

Зайцев Иван Кіндратович (1805 — 23 грудня 1890 (4 січня 1891)) — російський живописець. З кріпаків, в родині якого були й маляри, й домашні живописці. Батько митця виконував у свого поміщика найрізноманітніші обов'язки — від управителя до рисувальника. Розгледівши у сині визначні художні здібності, батько випросив у пана дозвіл на навчання того в арзамаській школі Ступіна, в якій майбутній митець навчався з жовтня 1823 р. по 1827 р. й яку був змушений покинути через те, що поміщик порушив обіцянку й не вніс належну платню за навчання свого кріпака. Після смерті свого пана перейшов до іншого поміщика, котрий належним чином оцінив обдарування свого підданого й віддав його спочатку у науку до французького художника, а 1830 р. дав йому вольну для подальшого навчання

в Академії Художеств. У 1831–1837 рр. навчався в Академії Художеств в Санкт-Петербурзі; здобув звання некласного художника. За роки навчання отримав дві срібних медалі другого достоїнства: першу — 1 травня 1834 р. за автопортрет, й другу — 24 грудня 1835 р. за малюнок з групи натурщиків. Займався приватними роботами (три образи для Орловського собору, копія портрету І. Лажечнікова). Одружився з гувернанткою можливої санкт-петербурзької родини, портрети членів якої був запрошений писати.

Одруження й нестача коштів змусили митця відмовитися від виключно художньої діяльності й зайнятися викладанням.

До 1848 р. мешкав в Санкт-Петербурзі, потім перебрався до Полтави. У 1848–1885 рр. викладав у Полтавському кадетському корпусі. Брав активну участь в місцевому громадському житті. Виступив одним із засновників місцевої жіночої гімназії, в якій протягом не одного року безоплатно викладав малювання. Залишив по собі спогади — єдиний мемуарний документ про перебування Т.Г. Шевченка в науці у майстра В. Ширяєва та його життя в цій родині, де бував на початку 30-х рр. ХІХ ст. й сам. Пензлю митця належать: «Автопортрет», «Портрет Т. Зайцевої», «Чоловічий портрет», «Полтава. Пам'ятник Слави».

Тв.: Воспоминания старого учителя // Русская старина — 1887. — № 6, або: Т.Г. Шевченко в воспоминаниях современников. — М., 1962, або: Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982, або: Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840–1890). Сборник. — Х., 2011.

Літ.: Жадько В. Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840–1890). Сборник. — Х., 2011; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; Тимофієнко В.Г. Зодчі України кінця ХVІІІ — початку ХХ століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Зайцев П. (?–?) — художник. 3 кріпаків; здобув свободу. Тричі за період навчання в Академії Художеств забирався своїм поміщиком і як кріпак був випущений без атестата. Лише пізніше отримав атестат другого ступеня.

Дж.: *Зайцев И.К.* Воспоминания старого учителя И.К. Зайцева 1805–1887 // Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840–1890). Сборник. — Х., 2011.

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Заремба І. (?–?) — український майстер садово-паркового мистецтва кінця ХVІІІ ст. Кріпак. Працював садівником в маєтку польського магната Потоцького в Умані. З 1796 р. брав участь у оформленні парку «Софіївка».

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця ХVІІІ — початку ХХ століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Засідатель Іван Петрович (1833 — серпень 1893) — український живописець-портретист. З дворових поміщика Бржозовського; уродженець с. Крикливець Ольгопільського повіту на Вінничині. Відданий поміщиком в науку одному з живописців, що мешкав в Одесі. Обдарований хлопчик виявився настільки старанним та вправним учнем, що невдовзі перевершив свого учителя. Поміщик, переконавшись що його підданий є надзвичайно обдарованим, 1856 р. звернувся до губернатора з клопотанням про дозвіл відправити того на навчання й завершення мистецької освіти до Італії.

Через деякий час, як частина посагу дочки Бржозовського, переходить до поміщиків Грохольських. З одним із синів свого пана, Тадеушем Грохольським (1839–1913), також художником, відвідав Францію (Париж), Іспанію та Італію (Рим), де протягом кількох років вдосконалювався в живопису.

Пензлю митця належать: «Рим. Руїни Колізею», «Українка», «Портрет капуцина Зефірена», «Портрет Якубовської», «Жіночий портрет», «Портрет Терези Яшевської», «Портрет Яновського», «Портрет дівчини», «Портрет сільської дівчини», «Портрет італійської дівчинки», «Українка», «Собор святого Петра у Римі». Перший з відомих нам написаних митцем портретів написаний у 1850-х рр., останній — у 1892 р.

Найповніше обдарування митця проявилось у портретному жанрі; в якому він став гідним продовжувачем традицій україн-

ських художників кінця XVIII — початку XIX ст., а також й В. Тропініна у створенні художнього поетичного народного образу. Цикл жіночих портретів, написаних ним, представляє вже наступний після В. Тропініна етап у створенні народного образу в українському живописі.

У розквіті творчих сил помер від холери. Доля ж його численних полотен, виставлених після смерті митця у Одесі (у каталозі творів, експонованих на даній виставці, зазначено понад 400 портретів, сюжетних композицій, пейзажів, етнографічних замальовок, а також копій полотен італійських митців, що належали пензлю художника), невідома. Ряд же картин художника, що зберігаються у Вінницькому краєзнавчому музеї, являють собою лише незначну частину його спадщини.

Літ.: Історія українського мистецтва. У 5-ти томах. — К., 2006. — Том 4; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века. — К., 1990; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984.

Землюков Степан (?-?) — український живописець. З кріпаків. Навчався в Санкт-Петербурзі, в Академії Художеств. Пензлю митця належать портрети Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Павла Полуботка, Івана Скоропадського.

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века. — К., 1990.

Землюков Федір (?-?) — український живописець. З кріпаків. Автор «Портрету І.Г. Галагана».

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века. — К., 1990.

Золотуха П. (?-?) — живописець першої половини XIX ст. Працював на Катеринославщині. Кріпак поміщиків Ханделієвих. Автор портрету Ханделієвої.

Літ.: Словник художників України. — К., 1973.

Зуїха (справж. — Сивак) Явдоха Микитівна (1 березня 1855 — 19 січня 1935) — українська народна співачка. Неписьменна.

Народилася у с. Кушинцях на Поділлі в родині кріпаків. Рано втратила матір. Працювала в наймах, ходила на заробітки до Бессарабії, Херсонської губернії. В наймах вивчила польську мову, навчилася польських пісень, байок та приказок. Творчо обдарована, мала чудову пам'ять й природній художній смак. Була знавцем народних звичаїв свого краю. З її голосу місцевим краєзнавцем Гнатом Танцюрою було записано 1008 народних пісень, близько 400 прислів'їв та приказок, 156 казок та переказів, 45 загадок.

Ще за життя співачки 1930 р. у Харкові Г.Танцюрою було видано дослідження «Жіноча доля в народних піснях», в основу якого було покладено пісні з її репертуару.

2001 р. у Зятківцях, де мешкала Я. Зуїха, встановлено перший у світі пам'ятник народній пісні. На його мармуровій стелі в образі сівачки та дослідника-краєзнавця й фольклориста Г. Танцюри уславлено хранителів народної мудрості для прийдешніх поколінь. Надписом же на монументі слугує перша строфа пісні «Стоїть явір над водою», записаною ним від Я. Зуїхи.

Літ.: *Горбунь О.* Феномен Явдохи Зуїхи та подвиг Гната Танцюри // Подолія. — 2002. — 27 лютого; *Горішиний А.* Скарби народної душі // Вінницька газета. — 1995. — 28 лютого; *Дмитренко М.К.* Збирачі народних перлин. — К., 1989; *Дмитренко М.К.* Пісенний талант Явдохи Зуїхи // Народна творчість та етнографія. — 1980. — № 5; *Дмитренко М.* Українська фольклористика: історія, теорія, практика. — К., 2001; *Жінки України. Біографічний енциклопедичний словник.* — К., 2006; *Заболотна В.* Збирач скарбів народних // Вінницька правда. — 1971. — 17 квітня; *Митці України. Енциклопедичний довідник.* — К., 1992; *Пісні Явдохи Зуїхи. Записав Г. Танцюра.* — К., 1965; *Палій Й.* Золота пасіка // Культура і життя. — 1981. — 14 червня; *Подільська Березина* // Народна армія. — 2000. — 23 червня; *Присяжнюк Н., Горб Є.* Доля, що піснею стала // Комсомольське плем'я. — 1980. — 12 червня; *Танцюра Г.Т.* Записки збирача

фольклору. — Вінниця, 2001; *Танцюра Г.Т.* Серцем вистраждане // Вінницька правда. — 1966. — 2 лютого; Явдоха Зуїха — визначна співачка слов'янського світу. До 150-річчя від дня народження Явдохи Зуїхи (Євдокії Микитівни Сивак). (1855–1935). Бібліографічний покажчик. — Вінниця, 2005.

Калинич М. (?–?) — капельмейстер та перший скрипаль. З кріпаків. Керував оркестром Г. Тарновського у Качанівці.

Літ.: Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Кириченко Герасим (?–?) — бронзовщик. Дворовий поміщика Галагана. Мешканець с. Дігтярі. Відправлявся на навчання поміщиком до Санкт-Петербурга.

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Кобилиця Лук'ян (1812 — 24 жовтня 1851) — український громадський та політичний діяч; ватажок народних повстань 1843–1844 і 1848–1849 років на Буковині. Народився 1812 року в сім'ї селянина-кріпака в селі Путила-Сторонець (нині селище міського типу Путила — один із районних центрів Чернівецької області). 1839 року був обраний селянами уповноваженим, якому доручалося відстоювати громадські інтереси. Проте звернення його та інших уповноважених у державні установи залишалися без наслідків. У 1843—1844 рр. очолив виступи селян 22 громад, які рішуче відмовлялися відробляти панщину, самочинно переобрали сільську старшину, висунули вимоги відкриття українських шкіл, вільного користування лісами і пасовиськами, зажадали переведення їх на становище державних селян. У березні 1844 р. повстання було придушено за допомогою урядових військ, а його ватажка заарештовано і ув'язнено. Під час Революції 1848—1849 років в Австрійській імперії, до складу якої входили західноукраїнські землі, селяни Буковини обрали його депутатом парламенту. В австрійському парламенті Л. Кобилиця належав до так званої лівиці — демократично-радикальної його частини. Виконуючи свої обов'язки, провідник селянського руху виступив за надання політичної автономії Буковині і приєднання її до Галичини, вимагав скасування кріпацтва і передачу селянам землі без викупу, а також

у вересні 1848 р. разом із демократами голосував за те, щоб допустити на засідання й заслухати виступ членів делегації революційної Угорщини.

Був позбавлений депутатських повноважень.

В листопаді 1848 року на багатолюдних зборах у містечку Вижниці закликав селян до повстання. Селянські виступи під його керівництвом тривали до літа 1849 р. У квітні 1851 був заарештований у Жаб'єму, був ув'язнений та засланий до міста Гура-Гумора (тепер Гура-Гуморулуй, Румунія), де й помер.

Літ.: *Брежньов Г.* Повість про Лук'яна Кобилицю // Вільна Буковина. — 1941. — № 2; *Михайлина П.В., Романець О.С.* До 125-річчя селянського повстання під проводом Лук'яна Кобилиці // Український історичний журнал. — 1974. — № 5; *Шевченко Ф.П.* Лук'ян Кобилиця // Вісник Академії Наук УРСР — 1951. — № 10, *Шевченко Ф.* Лук'ян Кобилиця // Книга для читання з історії Української РСР. З найдавніших часів до кінця XIX ст. — К., 1970.

Ковнір Степан (Стефан) Дем'янович (1695–1786) — видатний український майстер-будівничий. Уродженець с. Гвоздова на Київщині. З селян. Після смерті рідних, ще в молоді роки прийшов до Києва. У той час, після пожежі 1718 р., в Лаврі розпочалися масштабні будівельні роботи. У зв'язку з цим митець, що оселився на Печерську, став там за каменяра. Існуюча в той період система подушних ревізій спонукала його приписатися до Лаври й стати її кріпаком. Будівельної справи навчався у Києво-Печерській Лаврі, а також у московських архітекторів — автора Великої Лаврської дзвіниці Федора Васильєва та головного майстра Івана Каландіна.

Молодий каменяр розпочав будівництво на території Києво-Печерської Лаври книжкової крамниці, брав участь у спорудженні третього та четвертого лаврських корпусів, а в 1731–1745 рр. працював на зведенні Великої дзвіниці, після чого споруджував так звану «ключню» — складські приміщення. Жодне лаврське будівництво в даний період не було здійснене без участі митця. 1749 р. ім'я майстра згадується серед каменярів-будівельників Андріївської церкви у Києві. Слава видат-

ного зодчого й головного будівничого Лаври істотно впливали на його життя як кріпака: митець був звільнений від усіх монастирських повинностей.

На 1756–1770 рр. припав розквіт творчої діяльності майстра. В даний період він звів дзвіниці на Ближніх та Дальніх печерах Києво-Печерської лаври, палітурню, собор во ім'я преп. Антонія та Феодосія, дзвіницю у Василькові, храм у Китаєві під Києвом, два яруси дзвіниці Братського монастиря в Києві, ряд будівель господарського призначення (кухонний комплекс у Лаврі, дерев'яні будівлі на хуторі в Оріховатицькому урочищі), а також іконостас церкви Спаса на Берестові. У цей же час Стефан Ковнір очолював канцелярію «муровщицького художества». 1760 р. його обрали ктитором (попечителем) Спасо-Преображенської церкви Печерського містечка. Понад 20 років великий зодчий ревно опікувався цим храмом. А коли 1773 р. в Печерській Воскресенській церкві хрестили двох полонених турків, котрі побажали перейти у християнську віру, Ковніра як шановану людину призначили хрещеним батьком одного з них.

Останні роки життя видатного зодчого пройшли у Троїцькому лікарняному монастирі при Печерській Лаврі, ченцем якого він став за рік до смерті (1785 р.) у віці 90-ти років. Місце поховання С. Ковніра невідоме.

Успіх архітектурно-будівельної діяльності С. Ковніра базувався на груповому, або цеховому методі будівництва, на неухильному дотриманні принципу творчої співдружності каменярів з майстром. Ковнір гуртував навколо себе кращих каменярів-кріпаків. Саме завдяки його зусиллям у 50-х рр. XVIII ст. в Києво-Печерській лаврі сформувалася школа висококваліфікованих будівельників, майстрів мурованого мистецтва, що налічувала, за різними даними, від 70-ти до 200-т мулярів, й з якої вийшли такі ушановані будівничі, як П. Шаровара, І. Горох, Ф. Седенко та М. Самодай. Свідченням професійного визнання майстра є той факт, що за завершення спорудження Кловського палацу, розпочатого архітектором П. Неєловим, С. Ковнір отримав звання «мурованих справ майстра» та дозвіл на вільне

життя у стані міщан та був наділений хутором з млином у Київському урочищі Оріховатці.

Був тричі одружений, мав п'ятьох синів та багатьох онуків. Прізвище майстра у родових гілках піддалось змінам. Вже сини будівничого називались по-різному: Матвій Степанов, рейтар Василь Стефанів, писар Григорій Семенковський, рейтарський прапорщик Василь Кришталецький, зицар Василь Ковніров.

По смерті будівничого не збереглося ні його портрета, ні місця поховання.

Довершені класичні споруди, залишені нам С. Ковніром та його майстрами, свідчать про видатну роль народних майстрів у формуванні вітчизняної архітектурної спадщини й є одною з найяскравіших сторінок українського національного зодчества. Сам же майстер став однією з тих визначних постатей, якими на українських землях завершився тривалий процес усталення професії архітектора.

Літ.: 100 великих українців. — К., 2011; *Асєєв Ю.* Степан Ковнір // Образотворче мистецтво. — 1971. — № 1; Видатні діячі України минулих століть. — К., 2001; Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти томах. — К., 2001 — Т. 2; *Крицький Б.* Кам'яних справ майстер // Пам'ятники України. — 1970. — № 3; *Крицький Б.* Кам'яного діла майстер // Вітчизна. — 1965. — № 1; *Мусієнко П.* Будівничий Степан Ковнір // Людина і світ. — 1970. — № 8; *Крицький Б.* Кам'яних справ майстер // Пам'ятники України. — 1970. — № 3; *Солонко А.* Лаврські дзвіниці народного майстра С. Ковніра // Літературна Україна. — 2008. — 28 лютого; *Федоренко М.* У камені оспівана краса // Наука і суспільство. — 1980. — № 12.

Кодинцов (?-?) — танцівник кріпосного театру поміщика Дмитра Ширая у с. Спиридонова Буда Новозибківського повіту Чернігівської губернії.

Літ.: *Коц Е.С.* Крепостная интеллигенция. — Л., 1926; Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Кожанчиков Дмитро Юхимович (1819/1821–1877) — російський видавець та книгопродавець. Народився у Москві в родині селянина, що викупив себе з кріпацтва. Навчався у Московській

гімназії, яку, однак, не закінчив; надалі знання здобував самоосвітою. Наприкінці 1850-х рр. розпочав свою діяльність в Санкт-Петербурзі публікацією творів О. Писемського, І. Гончарова, Ф. Бусласва та ін. 1867 р. надрукував «Кобзар» Т.Г. Шевченка, який редагував М.І. Костомаров. Мав власну книгарню, котра була водночас й клубом, який відвідували відомі на той час діячі науки та культури, зокрема — М.І. Костомаров. У 1870-х рр. зайнявся виданням розкольницької літератури, що й послугувало причиною занепаду його видавничої справи. Став першопрохідцем у справі видужання творів та праць М.І. Костомарова. 1859 р. видав монографію вченого «Бунт Стеньки Разіна». Загальновідомими стали також видане ним у 1863 й 1872 рр. зібрання творів М.І. Костомарова «Исторические монографии»; розпочав публікацію однойменного 20-томного видання наукового та літературного доробку дослідника, завершеної М. Вольфом та М. Стасюлевичем. У травні 1873 р. брав активну участь в ювілейному вшануванні М.І. Костомарова й підготовці «Альбома в пам'ять тридцятипятилітньої літературної діяльності Николая Ивановича Костомарова».

Літ.: Каталог книг, продаючихся в книжном магазині русских и иностранных книг Д.Е. Кожанчикова. — СПб., 1893; *Костомаров Н.И.* Воспоминания о Д.Е. Кожанчикове // Новое время. — 1877. — № 652; Микола Костомаров. Віхи життя і творчості. Енциклопедичний довідник. — К., 2005; *Толстяков А.* Д.Е. Кожанчиков // Памятные книжные даты. 1983. — М., 1983; Энциклопедия жизни и творчества Н.И. Костомарова (1817–1885). — К.–Донецк, 2001.

Козлов Иван Савелійович (1800 — після 1860) — архітектор; з родини кріпака кн. М. Голіцина. З дев'ятирічного віку навчався в архітекторській школі Експедиції кремлівської будови, в 1817–1820 рр. стажувався у Д. Жиллярді на будівництві університету і особняків. Отримавши волю, 1820 р. одержав атестат за підписом архітекторів Д. Жиллярді, І. Миронівського та І. Таманського. З 1821 р. працював архітекторським помічником 3-го класу під керівництвом О. Бове, 1824 р. отримав

звання архітекторського помічника 2-го класу. 1825 р. викликаний до Петербург для забудови військових поселень, 1826 р. працював в Могильовській губернії, 1827 р. — в окрузі Бузької уланської дивізії. У вересні 1830 р. пішов у відставку, Переїхав в Одесу і за протекцією Доменіко Жилярді увійшов в архітектурне середовище міста, де переважно працювали італійці. 30 грудня 1830 р. прийнятий у Будівельний комітет на посаду архітекторського помічника, незабаром призначений архітектором 3-ї частини Одеси. За сумлінну працю отримував підвищення по службі й крім різних нагород і подяк 1856 р. одержав чин статського радника. 5 серпня 1858 р. намагався піти у відставку і здавав справи архітектору К. Даллакві, але незабаром повернувся на роботу. 1 жовтня 1859 р. здав справи архітектору М. Сурмієвичу і з 1 лютого 1860 р. на пенсії. Будинки, зведені ним, в 30-х та початку 40-х років витримані в формах досить суворого ампіру, пізніше — в різних стильових напрямках, головним чином в дусі неоренесансу. При будівництві храмів керувався офіційними вказівками щодо впровадження російсько-візантійського стильового напрямку. Приймав участь в конкурсах місцевих зодчих на проекти Гігантських сходів з Приморського бульвару, забудови Старобазарної площі, церкви на Новобазарній площі, торговельного корпусу на Ярмарковій площі (переміг на останньому 1834). Автор ряду громадських споруд. За його проектами будувались: поліцейське управління 3-ї частини міста на Херсонській площі, комітет для іноземних колоністів, Казанська церква на Пересипу, жіноче училище, крамниці (в Рибному ряду, Зальсберга у Вівсяному ряду, Розова у Старому Щепному ряду), будинок для служителів собору, брама, огорожа й службові будівлі міської лікарні. Створив цілісний архітектурний ансамбль, будуючи торговельні ряди навколо Новобазарної площі (крамниці Мітяєва, Великостовського, Степаніді, Соловйова та ін.). До наших днів фрагментарно збереглись: торговельний ряд на вул. Кінній № 15, торговельний ряд на вул. Кінній № 36, торговельні ряди на розі вулиць Ніжинської № 35 і Торгової № 33 та на провулку з південно-західного боку площі. Існує думка, що 1831 р. Митець

перебудовував Сабанські казарми на вул. Канатній № 23 після того, як споруда була конфіскована у власника за участь у Польському повстанні. Переважно працював в галузі житлового будівництва. За його проектами було споруджено багато одноповерхових особняків на околицях міста, а також 2- та 3-поверхових будинків і флігелів. Серед них, у першу чергу, варто згадати житлові будинки Просиноного, Ольховського, Бартенєвої, Красіна, Борисових, Ломберка, на вул. Бульварній, Торповадова на вул. Казарменій, житловий будинок на вул. Троїцькій, Алфьорова, Марингопуло на розі вулиць Базарної і Рішельєвської, Золотарьової, Мойсеева, Прядуна, Ризо, Шнеля в 2-й частині, Трофименка на Херсонському бульварі, Шапошникова в 3-й частині міста, Хасапова в 3-й частині, Потьомкіна на розі вулиць Катерининської і Поліцейської, Фалька на Херсонському узвозі, Манук-Бея на вул. Малій Арнаутській, Філіппакі на вул. Ольгіївській, Нікольського на розі вулиць Преображенської і Херсонської, Гехта на розі вулиць Кінної і Княжої. Чимало з споруд К. збереглось до нашого часу, а саме: будинки Городжикіна на вул. Коблевській № 6, Кузьминської на вул. Тираспольській № 7, на вул. Ніжинській № 61, на провулку Воронцовському № 2. Серед зарахованих до пам'яток архітектури: будинки Вургафта на вул. Ямській № 64-а, Адаменка на розі провулка Казарменого № 10 і вул. Преображенської, на вул. Ніжинській № 61, Амбрамсона на вул. Поліцейській № 19, Коклена на розі Казарменого провулку № 7 та Преображенської вул., на розі вулиць Херсонської (тепер Пастера) № 40 й Торгової, вул. Княжій № 36 та № 38. Багато уваги приділяв виробничим спорудам. Збудував хлібні магазини Авчиннікова на вул. Московській № 8 й Сабанського на розі вулиць Торгової і Софіївської. Найвизначнішим серед них є магазин Папудової у самому центрі Одеси, що займає квартал між Соборною площею, вулицями Преображенською, Поліцейською і Гульовою і формує ансамблю забудову центру міста. Спроекував шість нових пакгаузів для бакалійних товарів в Одеському карантині, три пристані. К. залучався до забудови інших міст Південної України. 1834 р. виконав проект

Богоугодного закладу в Катеринославі. За його проектом збудовано трапезну, що з'єднала дзвіницю з Покровським собором в Ізмаїлі. Займався громадською діяльністю, був членом Приказу громадського опікування та Одеського піклувального комітету про в'язниці.

Літ.: *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Кондаков Никодим Павлович (1.11.1844–17.02.1925) — доктор теорії та історії мистецтв, заслужений професор і ординарний академік Академії Наук Росії. Син кріпака князів Трубецьких. Початкову освіту отримав у парафіяльній школі в Москві. Закінчив другу московську гімназію. 1861 р. вступив на історико-філологічний факультет Московського університету. У 1865–1870 рр. викладав російську мову та словесність у другій московській гімназії й в Александрівському військовому училищі; читав історію та археологію в Московській школі живопису та скульптури.

1871 р. отримав кафедру теорії та історії мистецтв в імператорському Новоросійському університеті, ставши водночас першим викладачем кафедри.

1874 р. затверджений доцентом Новоросійського університету.

1876 р. видав фундаментальне дослідження «История византийского искусства и иконография по миниатюрам греческих рукописей», удостоєне золотої медалі Російського археологічного товариства й перекладеного французькою мовою. Того ж року був обраний членом імператорської Археологічної комісії.

1877 р. досліднику було присуджено докторський ступінь. Тоді ж Вчена Рада Новоросійського університету обрала Н.П. Кондакова спочатку екстраординарним, а потім й ординарним професором.

З початку 1880-х рр. приймав активну участь в археологічних розкопках. Був одним з найактивніших членів Одеського товариства історії та старожитностей; приділяв значну увагу раціональній організації Одеської школи малювання.

З 1 січня 1888 р. переведений ординарним професором Петербурзького університету; у той же час розпочав викладання на Вищих жіночих курсах й став старшим хранителем Ермітажу. У 1890-ті рр. вважався визнаним лідером археологів та істориків мистецтва Російської імперії. 1920 р. полишив країну й, після короточасного перебування в Константинополі та Варні, осів у Софії. Звідси за запрошенням Карлова університету, 1922 р. переїхав до Праги, де читав у Празькому університеті курс середньовічного мистецтва Східної Європи.

Наукові дослідження Н.П. Кондакова стосувалися вивчення фресок, мозаїки, мініатюр, ікон, прикладного мистецтва, скульптури та пам'яток архітектури, а також археологічні студії. Вчений став основоположником іконографічного методу у російському й українському мистецтвознавстві; йому вдалося збагатити систему історичних наук новим розділом — історією візантійського мистецтва. При цьому дослідник не спирався майже ні на яку традицію. Учнями Н.П. Кондакова були Я.І. Смирнов, Д.В. Айналов, С.А. Жебел'єв, Є.К. Редін та Ф.І. Шмідт.

Тв.: *История византийского искусства и иконографии по миниатюрам греческих рукописей.* — О., 1876; *мозаики мечети Кахрие Джамиси в Константинополе.* — О., 1881; *Византийские церкви и памятники Константинополя.* — О., 1887; *Византийские эмали.* — СПб., 1892; *Русские клады. Исследования древностей Великокняжеского периода.* — СПб., 1896; *Русские древности и памятники искусства. Вып. 1–6.* — СПб., 1889–1897; *О научных задачах истории древнерусского искусства.* — СПб., 1889; *Памятники христианского искусства на Афоне.* — СПб., 1902; *Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа.* — СПб., 1905; *Македония. Археологическое путешествие.* — СПб., 1909; *Иконография Богоматери.* В 2-х тт. — СПб, Пг., 1914–1915; *Русская икона.* В 4-х тт. — Прага, 1928–1933 (Лондон, 1927 — издание на английском языке); *Воспоминания и думы.* — Прага, 1927; *Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры.* — Прага, 1929.

Літ.: *Белов А.А.* Академик Н.П. Кондаков: К 50-тилетию его ученой деятельности // *Исторический вестник.* — 1916. —

ноябрь; Н.П. Кондаков. К 80-летию со дня рождения. — Прага, 1924; Н.П. Кондаков и его время. — М., 1996; *Кызласова И.Л.* История изучения византийского и древнегреческого искусства в России. Ф.И. Буслаев, Н.П. Кондаков: методы, идеи, теории. — М., 1985; *Кызласова И.Л.* Из эпистолярного наследия Н.П. Кондакова // Археографический ежегодник. 1988. — М., 1989; *Лазарев В.Н.* Н.П. Кондаков. — М., 1925; *Масленицын С.* Академик Н.П. Кондаков // Искусство. — 1981. — № 7; Мир Кондакова. — М., 1996; Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. Т. 3. К–П. — О., 2000; *Редин Е.К.* Проф. Н.П. Кондаков. — СПб., 1896; *Успенский Ф.И.* Памяти Н.П. Кондакова // Известия АН СССР. Серия 6. — 1925. — № 9/11.

Кононенко Петро (?–?) — живописець. З кріпаків. Наприкінці 1840-х рр. розписав костюл в селі Копалів на Київщині.

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Косаковська (?–?) — актриса кріпосного театру поміщика Дмитра Ширая у с. Спиридонова Буда Новозибківського повіту Чернігівської губернії.

Літ.: *Коц Е.С.* Крепостная интеллигенция. — Л., 1926; Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Костомаров Микола Іванович (16 травня 1817 — 19 квітня 1885) — видатний історик, поет та громадський діяч. Син дворянина-поміщика Івана Петровича Костомарова й кріпачки Тетяни Петрівни Мильнікової (Мельникової), котрі обвінчалися вже після його народження. Народжений до укладання батьками шлюбу, залишався у кріпосній залежності. Й лише 1832 р. завдяки неймовірним зусиллям та матеріальним жертвам матері, що відмовилась від значної частини спадщини чоловіка, що трагічно загинув, не встигнувши усиновити позашлюбного сина, отримав бажану волю. Освіту отримав спочатку в одному з московських пансіонів, звідки був через деякий час переведений до пансіону у Воронежі, звідки, у свою чергу, перейшов до однієї з воронезьких гімназій. 1833 р. вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет, де вивчав

стародавні й нові мови, цікавився античною історією, німецькою філософією і новою французькою літературою, учився грати на фортепіано, пробував писати вірші. Зближення з гуртком українських романтиків Харківського університету незабаром визначило його захоплення переважно фольклором та козацьким минулим України. У січні 1837 р. склав іспити з усіх предметів, і 8 грудня 1837 р. був затверджений в званні кандидата. Після закінчення університету пішов на військову службу, був юнкером у Кінбурзькому драгунському полку в Острогозьку. Почавши розбирати багатий архів повітового суду, у якому зберігалася діловодство колишнього козацького полку з часу заснування міста, став істориком полку. У той же час майбутній визначний історик розпочав етнографічні екскурсії. Навесні 1838 р. слухав в Московському університеті лекції літературознавця Степана Шевирьова.

Уже в харківський період життя Костомаров активно займається поетичною творчістю, оспівуючи у своїх доробках князівські та козацькі часи України. Свої поетичні твори Костомаров друкує в різних альманахах і видає у вигляді збірників «Українські балади» та і «Гілка» під псевдонімом «Ієремія Галка». Тоді ж пише історичну драму «Сава Чалий» й трагедію «Переяславська ніч».

1840 р. склав магістерські іспити і приступив до підготовки дисертації, присвяченої Берестейській унії 1596 р., однак робота («Про причини і характер унії в Західній Росії») не була захищена через урядову заборону. Дисертація побачила світ у 1841 році окремою книгою і набула широкої відомості.

Друга дисертація Миколи Костомарова, підготовлена через півтора року, називалася «Про історичне значення російської народної поезії», нарікань не викликала і була успішно захищена 1844 р., після чого вчений здобув звання магістра й можливість зосередитися на науковій та педагогічній праці.

Темою його нового дослідження ученого стала історія Богдана Хмельницького, котрий, бажаючи бути ближче до місць подій, що вивчалися, влаштувався вчителем гімназії містечка Рівне на Волині. Але вже 1845 р. дослідник переїхав до Києва,

де, працюючи старшим учителем у гімназії, познайомився з Михайлом Максимовичем.

Навесні 1846 р. вчена рада Київського університету обрала Костомарова викладачем російської історії, а з 1 серпня — ад'юнкт-професором. З осені того ж року він розпочав читання лекцій, заглибився в дослідження вітчизняної історії й зблизився з видатним київським релігійним філософом Петром Авсеньєвим, який читав лекції з філософії і психології в Київській духовній академії і Київському університеті.

Зблизившись з Василем Білозерським, Миколою Гулаком, Пантелеймоном Кулішем та Опанасом Марковичем, вчений увійшов до складу таємного товариства — Кирило-Мефодіївського братства, до якого незабаром приєднався й Тарас Шевченко.

У ніч на 30 березня 1847 р. був заарештований й відправлений до Санкт-Петербургу, а 24 червня 1848 р. — до Саратова. На засланні працював перекладачем при губернському правлінні. Крім того, саме там дослідник знову активно включився в наукову роботу: завершив монографію про Богдана Хмельницького, розпочав писати про побут у Московській державі XVI–XVII ст. й 1853 р. опублікував у «Саратовских губернских ведомостях» перший варіант свого дослідження «Бунт Стеньки Разіна».

1856 р. був звільнений від поліцейського нагляду. У 1857 р. учений відправився за кордон й побував у Швеції, Німеччині, Швейцарії, Франції та Італії, під час якої зустрічався з патріархом чеського слов'янофільства Вацлавом Ганкою.

1858 р. повернувся до Петербурга і продовжив наукову діяльність.

1859 р. прийняв запрошення зайняти кафедру російської історії Петербурзького університету, напружено працював, публікував свої розвідки часописах «Современник», «Вестник Европы» та «Русское слово». Зустрівшись з П. Кулішем й В. Білозерським, брав участь у створенні петербурзької української «Громади» та керівництві її діяльності.

19 березня 1860 р. мав публічний диспут з М. Погодіним з питань стосовно походження Русі.

У 1861–1862 рр. брав участь у видаванні журналу «Основа», в якому були надруковані його теоретичні праці «Думки про федеративний початок у Древній Русі», «Дві руські народності» і «Риси народної південноруської історії».

Підтримував зв'язки з багатьма ліберальними та демократичними діячами, листувався з О. Герценом й регулярно друкувався в його часописі «Колокол».

1862 р. подав у відставку і більше до викладання не повертався, зосередившись на дослідницькій роботі. З 1863 р. брав активну участь в періодичному виданні томів зібрання документів з історії України та Білорусі XIV–XVII ст. («Акти, що стосуються історії Південної і Західної Росії, зібрані і видані Археографічною комісією»).

Основними працями його життя стали «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа» і «Мазепинці», а також фундаментальна праця «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів».

Дж.: Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах. — К., 1990. — Том 1; *Костомаров Н.И.* Автобіографія. — К., 2007.

Тв.: Етнографічні писання Костомарова. — К., 1930; Исторические монографии и исследования. В 17-ти тт. — М., 1994–1997; Исторические произведения. Автобіографія. — К., 1989; Мазепа. — М., 1992; Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. — К., 1928; Твори. В 2-х тт. — К., 1990; Собрание сочинений. Исторические монографии исследования. — СПб., 1903–1906;

Літ.: 100 великих українців. — К., 2011; Апостол кращої долі України: невідомі листи М. Костомарова // Вісник АН України — 1992. — № 6; Бібліографічний покажчик творів Миколи Івановича Костомарова. — К., 2003; Замлинський. Видатний й маловідомий водночас // Дніпро. — 1989. — № 4; *Захарченко В.А.* Архівні джерела до біографії М.І. Костомарова в ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР // Архіви України. — 1990. — № 3; Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти томах. — К., 2001 — Т. 2; *Киян О.І.* Співробітництво М.І. Костомарова в історичних журналах порефор-

мені Росії // Український історичний журнал. — 1990. — № 4; Литературное наследие Н.И. Костомарова. — СПб., 1890; Микола Костомаров і проблема суспільного та культурного розвитку української нації. — Рівне, 1992; Микола Костомаров у вимірах сучасності. Збірник наукових праць. За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. — Рівне, 2007; Нові сторінки з біографії М.І. Костомарова // Вісник Академії Наук УРСР. — 1972. — № 1; *Онищук С.М.* Микола Іванович Костомаров. Показчик-персоналія. — К., 1993; *Пінчук Ю.А.* Вибрані студії з костомарознавства. — К., 2012; *Його ж.* До оцінки наукової й громадської діяльності М.І. Костомарова // Український історичний журнал. — 1992. — № 3; *Його ж.* Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації. — К., 2009; *Його ж.* Історик-антикварій Костомаров // Український історичний журнал. — 1992. — № 3; *Його ж.* Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової. Історіографічні нариси з доданням спогадів Олександри Куліш, Віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. — К., 2005; *Його ж.* Микола Іванович Костомаров. 1817–1885. — К., 1992; *Сліпушко О.* Україна. Енциклопедичний словник. — К., 2008; *Смолій В.А.* Микола Костомаров: віхи життя і творчості. Енциклопедичний словник. — К., 2005; *Хлебников Л.М.* Сожженная диссертация // Вопросы истории. — 1965. — № 9; Энциклопедия жизни и творчества Н.И. Костомарова (1817–1885). — К.–Донецк, 2001; *Чернышевский Н.Г.* Замечания на «последнее слово г. Погодину» г. Костомарова // *Чернышевский Н.Г.* Полное собрание починений. В пятнадцати томах. — М., 1950. — Том 7. Статьи и рецензии 1860–1861 гг.

Костомарова (Мельникова? Мильнікова?) Тетяна Петрівна (1798?) (1800?)–1(13) лютого 1875) — мати М. Костомарова. Кріпачка. 1812 р. була відправлена своїм поміщиком, а згодом й чоловіком до Москви навчатися в приватному пансіоні. Вступ армії Наполеона до Москви й спалення столиці не дали їй завершити освіту й змусили повернутися додому. Після трагічної загибелі чоловіка, на гроші, що залишилися від поділу майна

із його сестрою викупила із кріпацької неволі сина, якому й присвятила решту свого життя. У грудні 1845 р. продала маєток у Юрасівці й переїхала на постійне проживання до сина у Київ. Після арешту Миколи Костомарова у справі Кирило-Мефодіївського братства і заслання його до Саратова, поїхала за ним. Пізніше постійно мешкала з сином у Санкт-Петербурзі. Була особисто знайома з Тарасом Шевченко.

Літ.: *Пінчук Ю.А.* Вибрані студії з костомарознавства. — К., 2012; *Його ж.* Микола Іванович Костомаров. 1817–1885. — К., 1992; *Смолій В.А.* Микола Костомаров: віхи життя і творчості. Енциклопедичний словник. — К., 2005; *Чалая Т.П.* О дате рождения и родителях Н.П. Костомарова // Вопросы истории. — 2002. — № 3; *Чалая Т.* Крестьянка Костомарова // Историчний журнал. — 2005. — № 1; Энциклопедия жизни и творчества Н.И. Костомарова (1817–1885). — К.–Донецк, 2001.

Кравченко (Кравченкова) Аграфена Павлівна (бл. 1820 — 15(27)червня 1856) — російська та українська актриса. Народилася у родині акторів-кріпаків. Сценічну діяльність розпочала в Орловському театрі С.М. Каменського, де на її акторський талант звернув увагу видатний актор з кріпаків М.С. Щепкін. В 1843–1845 рр. виступала у Воронежі. 1845 р. була запрошена до харківської трупи Л.Ю. Млотковського. Наступного, 1846 р. брала участь в гастрольях М.С. Щепкіна Україною. 1852–1853 рр. виступала у театрах Кишинєва, а 1852, 1854–1856 рр. — київських театрах. Серед ролей, зіграних актрисою — Офелія («Гамлет» У. Шекспіра), Агнеса («Школа дружин» Ж.-Б. Мольєра), Жаннета («Матрос» Соважа й Делюр'є), Тетяна («Москаль-чарівник» І. Котляревського).

Літ.: Українська радянська енциклопедія. В 12-ти тт. — К., 1978–1985. — Том 5. Кантата-Кулики. — К., 1980. — С. 466–467.

Кравченко-Крюковський Іван Григорович (1815 (1820)–1885) — один з останніх українських кобзарів. З кріпаків поміщика Крюковського. Втратив зір. Був відданий батьками в науку до кобзаря Івана Кравченка. За кількістю дум, пісень та псалмь, що були в його репертуарі, займав одне з перших місць

між кобзарями, що дожили до кінця XIX ст. У репертуарі мав українські народні пісні, серед яких сатирична «Про правду і неправду» та ряд дум («Олексій Попович», «Про сестру і брата», «Про вдову і синів», «Про азовських братів», «Самійло Кішка», «Федір Безрідний», «Іван Коновченко», та ін.). Мав бандуру на 28 струн. Був пан-майстром (керівником) кобзарсько-лірницької організації. З голосу кобзаря дослідниками записано дванадцять невідомих раніше пісень та їх варіантів. Помер у Лохвиці, Полтавської губернії, де мешкав останні двадцять років після припинення мандрівок по українським селам та ярмаркам.

Літ.: *Горленко В.* Бандурист Иван Крюковский (текст девяти дум с биографической замет кой) // Киевская Старина. — 1882. — № 12; *Горленко В.Г.* Кобзарь Крюковский: некролог // Киевская Старина. — 1885. — № 8.

Лапченко (Лаба, Лабченко) Григорій Гнатович (1796? (1801?) (1804?)–1876?(1879?) — український та російський живописець, кріпак графа М. Воронцова. Народився у с. Валява на Черкащині. Навчався спочатку приватно у Корсуні та Білій Церкві у Я. Нікітіна, а в другому десятилітті XIX ст. — у відомого на той час маляра Степана Степановича Преволоцького. В 1823–1829 рр. був стороннім учнем Санкт-Петербурзької Академії Художеств. За час навчання в останній двічі був нагороджений медалями, а програмна картина митця «Киянин сповіщає Претича про наближення печенігів» була одностайно схвалена Радою Академії до нагородження її автора золотою медаллю.

Академік Академії Художеств з 1842 р. Удосконалював майстерність в Римі, де брав участь у створенні так званої російської колонії (до якої входили також вихідці з кріпаків Є. Солнцев, та І. Шаповаленко), котра мала власний статут й до якої примикали письменники та вчені, котрі на той час перебували в Італії (М. Гоголь, М. Язиков, Ф. Чижов, Г. Галаган та П. Кривцов). З 1847 р. представники римської колонії, в тому числі й Лапченко.

Автор полотен: «Киянин сповіщає Претича про наближення печенігів», «Купальниця», «Воскресіння Христове», «Ранок»,

«Жінка з кошиком» та «Сусанна і старці», «Овеча купіль», ряду портретів, а також майстерної копії з ватиканської картини А. Саккі «Святий Ромуальд розповідає своїм учням про видіння». Художнику, зокрема для портрету Сусанни, позувала його дружина — італійка Вікторія Кальдоні. З 1834 р., через прогресуючу хворобу очей, поступово втратив зір.

Літ.: *Ернст Ф.* З учнівських років Шевченка-художника // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002; Історія українського мистецтва. В 5-ти томах. — К., 2006. — Том 4; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984; *Ткаченко А.Ф.* российские деятели украинского происхождения. История отношений Украины и России в лицах за 337 лет (1654–1991). Энциклопедический справочник. — К., 2005.

Лещенко (?–?) — майстер ландшафтного дизайну. З кріпаків. Разом із Зарембою брав участь в створенні та оформленні ландшафтних парків.

Літ.: Словник художників України. — К., 1973.

Липин Ілля (?–?) — український художник. Кріпак графа Мусіна-Пушкіна. Навчався у Московських художніх класах. Карл Брюллов, повертаючись з Італії, звернув увагу на здібного кріпака й прийняв його під свою опіку. Відразу ж після вступу у 1837 р. до Академії Художеств, отримав срібну медаль за живописний етюд. Товариство заохочення художників на початку 1838 р. придбало одне з полотен митця для лотереї; самому ж художнику була виділена одноразова допомога у розмірі пенсіонерської платні, а 1839 р. він був зарахований на шість років до пансіонерів Товариства. Це дозволило митцю закінчити Академію Художеств. Однак митець продовжував відвідувати Академію, досягаючи, як учень К. Брюллової, значних успіхів.

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984.

Луценко Кирило (?–?) — художник. З кріпаків. У 1837–1840 рр. навчався в Санкт-Петербурзі, в Академії Художеств.

1862 р. отримав звання вільного художника-архітектора. 22 роки працював малярем у поміщиків Демидових, кріпаком яких був, а з одержанням звання отримав волю.

Літ.: Історія українського мистецтва. У п'яти томах. — К., 2006. — Том 4; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984.

Максим (?-?) — дворовий кріпак на службі у можновладців Нечаєвих. З відома й за дорученням свого пана реалізовував хліб, вирощений у його маєтку, отримував гроші, виручені за проданий товар. Досить часто у справах свого поміщика приїздив до Одеси й ледь не проживав у місті постійно. Користувався великою довірою пана.

Літ.: *Гордуновський О.М.* Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у XIX ст. — Черкаси, 2010.

Малицький Аверкій (22 жовтня 1820-?) — син кріпаків графині О.С. Потоцької, що мешкали у с. Поборки Гайсинського повіту Подільської губернії. Був обраний місцевою громадою відповідальним за збір податків. Вирішив прийняти постриг, для чого відправився до Варшави, щоб виклопотати у поміщиці вольну. В очікуванні звільнення виконував послухання профсорника при кафедральному соборі й свічаря в архієрейських домових церквах. По звільненні прийняв постриг.

Дж.: Из воспоминаний отшельника К-ской пустыни // Киевская старина. — 1887. — № 12.

Маляренко (Моляренко) Дмитро Петрович (1824 — 14 лютого 1860) — український живописець-портретист; з кріпаків поміщиці Мусіної-Пушкіної. Уродженець с. Уткіне Катеринославської губернії. 1845 р. президент Академії Художеств звернувся до спадкоємців поміщиці, підданим родини якої був митець, з клопотанням про надання талановитому кріпакові волі. Отримавши відпускну, Маляренко звернувся до Ради Академії з проханням про надання йому звання вільного художника й подав на розгляд портрет, виконаний з натури. У 1846–1850 рр. — вільний слухач Санкт-Петербурзької Академії Художеств; з 1857 р. — її академік. 1850 р. здобув атестат некласного художника живопису історичного та портретного. Автор порт-

ретів «Молода жінка у білій сукні з рожевими стрічками», негодіанта Сімонсона, товариша міністра внутрішніх справ Левшина, адмірала П.І.Рікарда та пана Вороніна (на жаль, до нас дійшов лише перший).

Літ.: Історія українського мистецтва. У п'яти томах. — К., 2006. — Том 4; Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Мистецтво кінця XVIII — першої половини XIX століття. — К., 1969; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века. — К., 1990; Словник українських художників. — К., 1973.

Мальнев Іван Михайлович (?-?) — управляючий маєтком князів Волконських в Павлівці. Син кріпачки Марії Матвіївни, яка з маєтку Раєвських — с.Болтишки Київської губ. виїхала до Чіти, щоб розділити труднощі вигнання з бабусею князя Сергія Волконського Марією Миколаївною. Виховувався в домі князів Волконських разом з її сином. Після повернення з Сибіру закінчив Горигорецький землеробський інститут. Притримувався ліберальних поглядів, які нерідко суперечили його обов'язкам управителя маєтку й довіреного своїх панів. З цієї причини Волконські були змушені звільнити свого управителя з посади, яку той займав. Після звільнення переїхав до Києва, де й помер.

Літ.: князь Сергей Волконский. Воспоминания. В 2-х томах. Т. 2. Родина. Быт и бытие. — М., 2004. — С. 216–217.

Марченкова (Маренкова?) (?-?) — актриса кріпосного театру Дмитра Ширая у с. Спиридонова Буда Новозибківського повіту Чернігівської губернії.

Літ.: *Коц Е.С.* Крепостная интеллигенция. — Л., 1926; Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Мельников (?-?) — студент лицю князя Безбородко. Син вільновідпущеника графа Милорадовича, мешканця Любеча, що, здобувши свободу, став купцем. Однокурсник майбутнього викладача університету св. Володимира І.В. Ланникова.

Літ.: Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира (1834–1884). — К., 1884.

Мірошніченко (?-?) — художник, відомий копійст. Кріпак графа Орлова. Ймовірно, навчався у відомого маляра Степана Степановича Преволоцького. Закінчив Академію Художеств в Санкт-Петербурзі. На замовлення свого пана писав і оформляв іконостаси та робив копії з полотен великих митців. Отримав свободу (був відпущений паном) в зрілому віці.

Літ.: *Ернст Ф.* З учнівських років Шевченка-художника // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002; *Коц Е.С.* Крепостная интеллигенция. — К., 1926; *Чалый М.* Жизнь и произведения Тараса Шевченко. — К., 1882.

Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич (1830–1905) — український та російський письменник, онук сотника Запорізької Січі й син колишнього кріпака, котрий зміг викупитися на волю. Освіту отримав спочатку в окружному училищі, а згодом — Саратовській гімназії. 1850 р. вступив на філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету. По завершенні навчання, 1854 р. переїхав до Саратова, де служив чиновником у губернських установах і місцевій пресі й зблизився з М. Костомаровим, який відбував заслання за участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства. 1873 р. переїхав до Санкт-Петербурга, де служив у Міністерстві шляхів сполучення. 1886 р. вийшов у відставку й переїхав до Ростова-на-Дону.

Увійшов в історію літератури як один з найплідніших белетристів другої половини XIX ст., перу якого належать десятки історичних романів та повістей.

Відіграв значну роль як представник українства в столиці Російської імперії. Брав активну участь в організації благодійних шевченківських вечорів для допомоги нужденним вихідцям з України, що навчалися у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга. Як голова Благодійного товариства для видання загальнокорисних дешевих книг організовував видання в Петербурзі творів українських письменників. Виступав на захист української культури, пропагував український театр, висловлювався проти утисків та цензурних заборон української мови й за викладання нею у школах України.

Тв.: Первое полное собрание починений. В 50-ти тт. — СПб., 1901–1902; Полное собрание починений. В 15-ти тт. — Пг., 1915; Знамена времени. — М., 1957; Исторические пропилеи. В 2-х тт. — СПб., 1889.

Літ.: *Глинский Б.Б.* Среди литераторов и ученых. — СПб., 1914; *Его же.* Глинский Б. Литературная деятельность Мордовцева // Исторический вестник». — 1905. — II; Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти томах. — К., 2001. — Т. 2; *Субботин Н.* Историк-беллетрист // Русский вестник. — 1881. — № 5; Українська культура у портретах і довідках. Давня література — література XIX ст. — К., 2000.

Мороз Василь (початок 1840-их рр. — ?) — народний музикант-лірник. Народився в с. Боковій, Ананьївського повіту, Херсонської губернії. У восьмирічному віці, внаслідок ускладнень від віспи, осліп. Музичну освіту отримав у школі лірників, якою керував народний музикант Мефодій Колісниченко. Разом з іншими учнями впродовж шести років вчив народні пісні, думи, псалми. Ходив по селах та містечках, заробляючи «на харч» та пропагуючи кращі зразки народної музичної творчості. Оселившись у містечку Гоцулово Ананьївського повіту, В. Мороз продовжував займатися лірництвом. У його репертуарі були численні побутові танці, як традиційні — козачки, гопаки, метелиці, так і нові на той час — «вальці», польки, краков'яки та ін. Проте головним у репертуарі лірника залишалися народні українські пісні — побутові, обрядові, календарно-обрядові, а також пісні соціальної спрямованості, головним чином про панщину. Виконував лірник пісні, в яких позначилися життєві стосунки українців з молдаванами, євреями та іншими народами, що проживали поруч у південноукраїнському краї. Творчо-виконавська діяльність лірника Мороза тривала з кінця першої та в другій половині XIX ст. Важливе місце в репертуарі лірника посідали твори моралістського змісту, пісні про сирітську долю, а також численні твори на побутові теми.

Літ.: Лирник Василій Мороз. Сообщ. Е. Чикаленко // Киевская Старина. — 1896. — № 3.

Наруга Артем (?-?) — музикант. З кріпаків Галагана. Диригент оркестру й скрипаль у ньому в маєтку свого пана в Дігтярях.

Літ.: Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Нікітенко Олександр Васильович (12 (24) березня 1804 — 21 липня (2 серпня) 1877) — російський літературний критик; історик літератури, академік (1855 р.) Петербурзької Академії Наук, українець за походженням. Син кріпака. 1824 р. за сприяння К.Ф. Рилсева, отримав волю. 1828 р. закінчив філософсько-юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету; у 1834–1864 рр. — професор кафедри російської словесності. У 18470–1848 рр. обіймав посаду головного редактора «Современника». В 1860–1865 рр. — член Головного управління цензури. Автор статей «О современном направлении русской литературы», присвяченої творчості В.А. Жуковського, І.А. Крылова та ін. російських письменників та поетів. Один з попередників академічної школи в літературознавстві. Написаний й виданий ним 1845 р. «Опыт истории русской литературы» є одною з перших спроб періодизації російської літератури, визначення її джерел та способів й методології її дослідження. Вже після його смерті видано написані ним «Моя повесть о самом себе» та «Дневник», а також цінні документи з історії російської суспільної думки та літератури 1820–70-х рр.

Як цензор петербурзького цензурного комітету в серпні 1844 р. дав дозвіл на вихід у світ книги Т.Г. Шевченка «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки». Зустрічався з Шевченком після повернення того із заслання. Разом з М. Чернишевським та І. Тургенєвим підписав лист Комітету Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим з приводу звільнення родичів Кобзаря з кріпацтва.

Дж.: *Никитенко А.В.* Записки и дневник (1826–1877). В 3-х томах. — СПб., 1893.

Літ.: *Белинский В.Г.* «Речь о критике» А. Никитенко // Белинский В.Г. Полное собрание починений. — М., 1955. — Том 6; *Белинский В.Г.* Опыт истории русской литературы // Белинский В.Г. Полное собрание починений. — М., 1955. — Том 9; *Ветринский Ч.*

Два русских общественных типа (Никитенко и И.С. Аксаков) // Новое Слово. — 1894. — № 7–8; Друзья Николая Васильевича Гоголя в их к нему письмах (Ю.Ф. Самарин, Ф.В. Чижов, М.М. Погодин, А.В. Никитенко в 1835–1847 годах // Русская старина. — 1889. — Том 63; *Медведский К.Н.* Повесть честного гражданина (по поводу «Дневника» Никитенко // Наблюдатель. — 1893. — № 3–4; *Протопопов М.А.* «Из истории нашей общест-венности» («Записки» и «Дневник» Никитенко) // Русская Мысль. — 1893. — № 6–7.

Николайчик Федір Данилович (1857–?) — історик, педагог. Уродженець Нового Ропська Чернігівської губернії. З родини селян, які до 1842 р. були кріпаками графа О.К. Розумовського. Закінчив Чернігівську гімназію з золотою медаллю. Вступив до Санкт-Петербурзького університету; після двох років навчання перейшов до Київського університету св. Володимира, який і закінчив 1882 р. кандидатом по історичному відділенню істори-ко-філологічного факультету. Працював під керівництвом професора В.Б. Антоновича. По закінченні університету при-святив себе педагогічній роботі. Протягом 20-ти років служив вчителем жіночої гімназії в Кременчуці й реального училища в Ромнах, інспектором народних училищ в Пирятині й дирек-тором учительської семінарії в Сорочинцях. В Сорочинцях відкрив семінарію й побудував для неї приміщення. З Соро-чинець 1906 р. перейшов на посаду директора народних училищ Волинської губернії, а з 1909 р. обіймав посаду начальника Сувалкської учбової дирекції.

Автор статей та видавець джерел, опублікованих в «Киев-ской Старине».

Тв.: Как готовили Кременчуг к встрече императрицы Ека-терины II // Киевская Старина. — 1883. — № 2; Не привившийся на полтавской почве ревень // Киевская Старина. — 1883. — № 8; Первые козацкие движения в Речи Посполитой (1591–1596 гг.) // Киевская старина. — 1884. — № 3; Род Лашкевичей и дневник одного из них // Киевская Старина. — 1887. — № 3; Отношение роменцев к ремесленному образованию 90 лет тому назад // Киевская Старина. — 1898. — № 4; Родина Калнишев-

ского» // Киевская Старина. — 1892. — № 5; Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 г.» // Киевская Старина. — 1904. — № 7/8; Новый источник о козацком восстании 1625 г. и место заключение Куруковского договора // Киевская Старина. — 1889. — № 10; Цены на сукна, материи, сафьян, жемчуг и проч. в г. Стародубе в начале XVIII в. // Киевская Старина. — 1894. — № 9; К характеристике шляхетско-козацкого быта XVIII в. (два партикулярных письма) // Киевская Старина. — 1885. — № 4; Записки новооскольского дворянина И.О. Острожского-Лохвицкого (с добавлением заметок сына его Петра Ивановича) (1771–1786) // Киевская Старина. — 1886. — «№ 2–5, 10–12; Отголосок лирницького языка (К статье Валериана Боржковского «Лирныки») // Киевская Старина. — 1890. — № 4; Старинные поздравления и выборы // Киевская Старина. — 1883. — № 2; Новые свадебные малорусские песни в общем ходе свадебного действия // Киевская Старина. — 1883. — № 2; Универсал гетмана Скоропадского о вечерницах, кулачных боях, сборищах под Ивана Купала и проч. 1719 г. // Киевская Старина. — 1894. — № 6; Журнально-газетные статьи и материалы по южнорусской истории («Русский вестник» — «Новь» — «Киевлянин» — «Заря») // Киевская Старина. — 1885. — № 3; Журнально-газетные статьи и материалы по южнорусской истории // Киевская Старина. — 1885. — № 11; Библиографический указатель сочинений Н.И. Костомарова // Киевская Старина. — 1885. — № 12; Город Кременчук. Исторический очерк. — СПб., 1891.

Літ.: *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.

Озеров Григорій (?–?) — живописец. З кріпаків (дворовий). Був відданий паном в науку.

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984.

Олійничук Семен Микитович (1798(?) 1800(?)) — 8 серпня 1852) — автор незакінченого рукописного антикріпосницького твору «Історична розповідь природних, або корінних жителів

Малоросії Задніпровської, тобто Київської, Кам'янець-Подільської і Житомир-Волинської губерній про своє життя-буття». З кріпаків. Народився в с. Антонопіль Вінницького повіту Подільської губернії. Початкову освіту отримав у дячка сусіднього с.Уладівки. Видавши себе за дворянина Семена Ленкевича, 1818 р. вступив до Подільської гімназії у Вінниці, де й навчався до 1824 р. Багато років мандрував українськими, російськими та білоруськими землями, жив у монастирях, учителював в приходських школах, подорожував з лірниками та кобзарями. 1833 р. слухав лекції зі словесності в Могилівській духовній семінарії, а з 20 жовтня того ж року до середини наступного пройшов курс навчання за програмою підготовки учителів приходських училищ при Вітебській семінарії. Крім російської, української та, ймовірно, білоруської мов, володів ще й французькою та латинню. Любив читати; при арешті у нього вилучили 20 книг російською й 5 — французькою мовою.

У 1834–1839 рр. викладав у Дубровенському приходському училищі, фундатором якого і був. Піклуючись про заснований ним навчальний заклад, звернувся з листом до міністра народної освіти Російської імперії Уварова, в якому доводив необхідність збільшення асигнувань на утримання училища. 1845 р. отримав від поміщика вольну. Протягом 1845–1848 рр. мандрував Україною, збираючи матеріал для свого твору. 1847 р. склав та послав Миколі I від імені поміщицьких селян Острозького повіту Волинської губернії клопотання про переведення їх на оброк, подібно до державних селян. 1849 р. заарештований та ув'язнений в Шліссельбургській фортеці, де згодом й помер.

Погляди кріпосного вільнодумця на перше місце ставили український народ, його волю та добробут. Те, що більшість поміщиків на Правобережжі були поляками-католиками, обумовили впевненість його в іноземному походженні кріпосного права. А якщо ж і зустрічались поміщики росіяни чи українці, то й вони у всьому наслідували іноземців.

Тв.: Витяг з твору Семена Олійничука «Исторический рассказ природных или коренных жителей Малороссии Заднепровской, то есть Киевской, Каменец-Подольской и Житомир-

Волынской губерний про свое житє и бытє» // Селянський рух на Україні. 1826–1849 рр. Збірник документів і матеріалів. — К., 1985. — С. 318–321.

Літ.: *Дробчак Г.Ю.* До біографії селянина-вільнодумця С.М. Олійничука // Український історичний журнал. — 1973. — № 8; *Комір Ю.О.* Семен Олійничук // Український історичний журнал. — 1963. — № 6; *Мирошниченко П.Я.* Культура руського и українського крестьянства конца эпохи феодализма (1760–1861). — Донецк, 1999; *Ястребов Ф.* Нариси з історії України. Випуск VIII. Україна в першій половині XIX століття. — К., 1939.

Петруні Ф. (?–?) — майстер на Волокитнянській фарфоровій фабриці. З кріпаків Андрія Миклашевського. Поміщик, готуючи свого обдарованого й підприємливого підданого на роль технічного керівника та управителя фабрики, направив Петруні на навчання на французькі фабрики, що спеціалізувалися на виготовленні виробів з фарфору. У 1840-х рр. брав участь в підготовці місцевих кадрів живописців, переважно з дівчат-кріпачок.

Літ.: Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Мистецтво кінця XVIII — першої половини XIX століття. — К., 1969.

Письменний (?–?) — майстер ландшафтного дизайну. З кріпаків. Разом з Зарембою брав участь у створенні й оформленні парків.

Літ.: Словник художників України. — К., 1973.

Погодін Михайло Петрович (1800–1875) — видатний російський історик, археолог, публіцист, письменник, видавець літературних журналів та альманахів. Народився у родині кріпака. 1806 р. вся родина Погодіних здобула волю. В 14-тирічному віці вступив до гімназії, а після її закінчення 1818 р. — на словесне відділення Московського університету. 1821 р. успішно закінчив університет й присвятив себе педагогічній діяльності. Почавши з посади викладача загальної історії при Московському університеті, досяг вершини університетської кар'єри. 1825 р. захистив магістерську дисертацію «О происхождении Руси», на початку 1830-х рр. в посаді професора очолив кафедру

російської історії, а 1841 р. став академіком. До числа його учнів належали С.М. Соловйов¹⁷, І.Д. Бєляєв¹⁸, М.В. Калачов¹⁹ та А.Ф. Бичков²⁰. Зібране вченим «Древлехранилище» вражає своїм об'ємом представлених колекцій документів та предметів старовини. Ряд документів, зібраних дослідником, було опубліковано; серед них — придбана 1840 р. на аукціоні відомого колекціонера й автора «Древней русской дипломатики» Лаптева «Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке» Самійла Величка (1848–1864 рр., у чотирьох томах).

Праці М. Погодіна істотно вплинули на подальший розвиток історичної науки. До числа найвідоміших його досягнень — встановлення джерел Начального літопису, виявлення політичних передумов посилення Москви та вияснення поступового характеру закріпачення селян.

Значною подією став диспут ученого з ще одним представником кріпацької інтелігенції — М.П. Костомаровим з питання про походження Русі, що відбувся 19 березня 1860 р.

Пр.: Повести. В 3-х ч. — М., 1832; Исследование, замечания и лекции о русской истории. В 7-ми тт. — М., 1846–1857; Древняя русская история до монгольского ига. В 2-х тт., М., 1872; Простая речь о мудреных вещах. — М., 2009; Историко-критические отрывки. В 2-х тт. — М., 1846–1857; Историко-

---

¹⁷ Знаменитий російський історик, ректор Московського університету (1871–1877) та академік Петербурзької Академії Наук з 1872 р.

¹⁸ Професор Московського університету по кафедрі російського законодавства, історик, автор праць з ратної справи в середньовічній Русі.

¹⁹ Російський історик, юрист, археограф, архівіст. З 1883 р. — академік. Співробітник Петербурзької археографічної комісії, професор кафедри історії російського законодавства при Московському університеті (1848–1852 рр.). Брав участь в підготовці селянської реформи 19 лютого 1861 р. та судової реформи 1864 р. В 1865–1885 рр. очолював Московський архів міністерства юстиції. Учасник археографічної експедиції; опублікував ряд історичних джерел. Основоположник щомісячного журналу «Юридический вестник».

²⁰ Російський історик, археограф, бібліограф, палеограф, академік Петербурзької Академії Наук (з 1869 р.), директор Імператорської Публічної бібліотеки (1882–1899 рр.), член Державної Ради з 1890 р.

критические письма и записки в продолжение Крымской войны 1853–1856 гг. — М., 1874.

Літ.: *Плеханов Г.В.* Погодин и борьба классов // Плеханов Г.В. Сочинения. — М.—Л., 1926. — Том 23; *Барсуков Н.* Жизнь и труды М.П. Погодина. Кн. 1–22. — СПб., 1888–1919; Справочный календарь русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX ст. / Сост. Г. Геннади. — М., 1908. — Т. 3; *Чернышевский Н.Г.* Замечания на «последнее слово г. Погодину г. Костомарова // Чернышевский Н.Г. Полное собрание сочинений. В пятнадцати томах. — М., 1950. — Том 7. Статьи и рецензии 1860–1861 гг.

Полянська (?–?) — актриса кріпосного театру поміщика Дмитра Ширая у с. Спиридонова Буда Новозибківського повіту Чернігівської губернії.

Літ.: Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. — К., 1990.

Пономаренко Йосип Олексійович (?–?) — художник. З кріпаків. Пенсіонер Товариства заохочення художників (1834–1837). З 1832 р. навчався в Академії Художеств в Санкт-Петербурзі. 1837 р. удостоєний звання вільного художника. 1838 р. писав образи для собору в Орлі. Працював учителем в Одеській рисувальній школі.

Літ.: Історія українського мистецтва. У п'яти томах. — К., 2006. — Том 4; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX ст. — К., 1984.

Рябошанка Іван Григорович (1831 — 5 лютого 1900) — перший український проповідник баптизму. Народився в с. Любомирка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії в родині бідній кріпацькій родині. Не маючи змоги навчатися в школі, грамоти навчився уже в зрілому віці. Був пастухом, навчився ковальству й слюсарній справі. В 1860-х рр. ходив на заробітки по німецьких селах Єлисаветградщини; обійшов Херсонську губернію, бував на Катеринославщині й у Таврії. Познайомившись з німецькими лютеранами, що мешкали в колонії «Старий Данціг» недалеко від Любомирки, зокрема, Мартіном Гюбнером, став під їхнім впливом увесь вільний час присвячувати читанню Євангелія й відвідувати біблійні часи

(«бибельштунден») німецьких братів. Невдовзі в Любомирці утворилась група євангельських віруючих, а сам І.Г. Рябошапка став ревним проповідником. За короткий час навернув до штунди 20 земляків. 1867 р. був заарештований. Наступного року — знову, після чого сім тижнів він провів у тюрмі. Прийняв хрещення по вірі від мешканця с. Карлівка Юхима Цимбала, хрещеного в «Старому Данцігу» німецьким проповідником Абрагамом Унгером. Від І.Р. Ябошапки, в свою чергу, прийняв хрещення Михайло Ратушний зі своєю громадою, що складалася з 48-и чоловік. Невдовзі після цього — став першим пресвітером Любомирської церкви. В 1879–1880 рр. уклав «Віросповідання російських баптистів», яке було представлене у владні структури з клопотанням урівняти в правах російських й українських баптистів з німецькими, що проживали на теренах Російської імперії. Був делегатом спільної конференції німецьких, російських та українських общин в колонії Рюкенау в Таврійській губернії (1882 р.), учасником об'єднаного з'їзду в Петербурзі (квітень 1884 р.). Брав участь у першому самостійному з'їзді російських та українських баптистів у с. Нововасильівці Таврійської губернії (1884 р.), на якому був створений «Союз російських баптистів південної Росії та Кавказу». 1886 р. був взятий під нагляд поліції й місцевих властей без права покидати місце проживання. 1894 р. засланий на п'ять років до Єревану. 1899 р. прийняв рішення емігрувати спочатку до Туреччини, а згодом — до Болгарії, щоб там проповідувати російським та українським емігрантам. Однак невдовзі після прибуття до Болгарії тяжко захворів та помер.

Літ.: Алексій (Дородницін), еп. Матеріали для історії релігійно-раціоналістического руху на юге Росії во второй половине XIX ст. — Казань, 1908; Альманах по історії руского баптизму. Випуск 1. — О., 2006; Босько В. Визначні постаті Степової Еллади. Частина 1. — Кіровоград, 2004; Грушевський М.С. З історії релігійної думки в Україні. — К., 1992; Історія євангельско-баптистского руху в Україні. Матеріали и документи. — О., 1998; Історія релігії в Україні. У 10-ти томах. Том 5. Протестантизм в Україні. Ранній протес-

тантизм. Пізній протестантизм. Баптизм. — К., 2002; *Любащенко В.* Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. — Л., 1996; *Рождественский А.* Южнорусский штундизм. — СПб., 1889; *Санніков С.В.* Огляд історії християнства. Навчальний посібник. — К., 2007.

Савченко (?-?) — маляр. З кріпаків. Малярству був навчений за наказом свого поміщика, котрий і тримав його у себе спеціально для виконання відповідних робіт. Самостійно навчився читати, а також писати в'яззю. Після відміни кріпосного права в своїх записках (на жаль, вони не дійшли до нас) описав події, котрих був свідком.

Літ.: Отрывок из записок бывшего крепостного // Киевская старина. — 1899. — Август. — № 8.

Самійленко Володимир Іванович (літ. псевд. В. Сивенький, Іваненко, Полтавець, Смутний, Л. Сумний) — (22.01.(3.02) 1864–12.08.1925) — український поет-лірик, сатирик, драматург і перекладач. Син колишньої кріпачки Олександрі Самійленко. Початкову освіту одержав у дяка, потім у Миргородській початковій школі. 1875 р. Володимир вступив до Полтавської гімназії, яку закінчив 1884 р. У 1884–1890 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, де й прослухав повний курс, але державних іспитів не здавав і вийшов з свідоцтвом про «зачет 8 семестров». Належав разом з І. Липою, М. Міхновським до «Братства Тарасівців». Під час навчання зблизився з літературним гуртком «Плеяда», де активно працювали Леся Українка, її брат Михайло Обачний та Євген Тимченко; гуртком опікувалися Микола Лисенко, Олена Пчілка й Михайло Старицький. З розгорнутого списку надбань світової літератури, які на думку учасників гуртка, треба було поширити українською мовою, взяв на себе переклади з французької, іспанської та італійської. Перекладав Дантове «Пекло», п'єси Мольєра й Бомарше, поезії Байрона, Беранже, Ади Негрі.

Спробувавши ще за студентських років видати свої поезії окремою книжкою, Самійленко зіткнувся з царською цензурою, яка з двадцяти восьми віршів заборонила одинадцять, і відтоді вже сам не komponував збірок. Почав друкувати вірші у львів-

ській «Зорі», з 1886 і пізніше друкував свої твори в альманахах «Складка», «Ватра», у журналах «Правда» і «Літературно-науковий вісник» («ЛНВ»).

Після закінчення навчання працював у Києві, Катеринославі та Миргороді. Терпів постійні матеріальні нестатки. Перша збірка «3 поезій Володимира Самійленка» вийшла в Києві в 1890 р. Прослужив на телеграфі чиновником V розряду близько двох років. З березня 1893 р. переїхав до Чернігова на посаду секретаря редакції «Земского сборника».

З 1905 р. працював у Києві в редакціях газет «Громадська Думка», «Рада», «Шершень». Склав іспит на нотаріуса і відкрив нотаріальну контору в містечку Добрянка на Чернігівщині, де й працював до 1917 р.

У 1906 р. Іван Франко з М. Мочульським зібрали друковані й недруковані вірші поета з 1884–1906 рр, й видали їх у Львові за його власним прізвищем під заголовком «Україні» з передмовою І. Франка. Своєю назвою збірка наголошувала на основній творчій темі Самійленка — Україні, яку той любив святою й нездоланною любов'ю.

За української державності служив у міністерствах освіти і фінансів, а в 1920 р. емігрував з урядом УНР до Галичини, окупованої Польщею. 1924 р. повернувся з еміграції. Прибувши до Києва, Самійленко працював редактором у видавництві художньої літератури. Та здоров'я поета було підірване роками поневірянь, матеріальною скрутою.

Почуття любові до України звучать у віршах циклу «Україні», «Веселка».

В. Самійленко визначився як поет сатирик й автор драматичних творів «Драма без горілки» (1895), «Дядькова хвороба» (1896), «Маруся Чураївна» (1896), «У Гайхан-Бєя» (1917).

Перекладав «Іліаду» Гомера, «Божественну комедію» Данте, п'єси Мольєра, Б. Трістана, Бомарше, А. Франса, вірші Беранже, Байрона, твори О. Пушкіна і В. Жуковського, І. Нікітіна і М. Гоголя.

Пейзажна та інтимна лірика Самійленка складається з циклів поезій «Весна», «Сонети», «Ї в дорогу виряджали». «Вечірня

пісня» поета, покладена на музику К.Стеценко, стала народною піснею.

Тв.: Твори. У 2-х тт. — К., 1953; Вибрані поезії. — К., 1963; 3 поезій В. Самійленка. — К., 1890; Україні. — Л., 1906.

Літ.: *Сліпушко О.* Україна. Енциклопедичний словник. — К., 2008; *Франко І.* Володимир Самійленко. Проба характеристики // Франко І. Твори. — К., 1953. — Том 17.

Семенковський Григорій (?–?) — писар. Син будівничого з кріпаків Стефана Ковніра.

Літ.: Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти тт. — К., 2001. — Т. 2.

Симиренко Василь Федорович (1835–1915) — підприємець, цукровар та меценат; син Федора Симиренка. Освіту отримав у Санкт-Петербурзі (французький пансіон) та в Парижі Політехнічний інститут). В 1867–1873 рр. — голова фірми «Брати Яхненки та Симиренки». 1873 р., відмовившись від своєї частини спадку, залишив посаду й виїхав з Мліїва. Влітку того ж року разом з дружиною Софією Іванівною був власником с. Сидорівка (нині Корсунь-Шевченківського р-ну). Налагодив випуск цукру-рафінаду вищого гатунку та чи не першим у Російській імперії організував цех з виробництва яблучної пасти «Українська» та мармеладу. Сконструював низку оригінальної техніки для цукрозаводів. 1876 р. зареєстрував патент на випарювальний апарат, що вдвічі скорочував витрати палива на переробку цукрового буряку. Працюючи в хімічній лабораторії, винайшов нові способи виварювання цукру. У фахових журналах опублікував низку наукових статей. При своєму заводі створив театральну трупу, яка відіграла помітну роль в історії вітчизняного театру. На підприємстві працювало 600 селян, котрі отримували непогану на той час заробітну плату, котра складала 40–45 коп. на день. Для потреб своїх працівників Симиренко заснував школу зі спортзалом та аматорський театр. Найбільші свята відзначалися усім колективом у великій залі заводу.

Василь Симиренко був одним з найбільших меценатів свого часу. Упродовж 42-х років 10% своїх прибутків віддавав на розвиток української справи. Фінансував майже всі видання в

Україні: «Киевскую Старину», «Громаду», «Літературно-Науковий Вісник», «Україну», «Нову громаду», перші національні газети «Громадську думку», «Раду» й «Рутеніше ревью» та «Українське рундтау», що видавалися з метою ознайомлення з українським життям за кордоном. Допомагав науковому товариству ім. Т.Г. Шевченка та видавництву «Вік». Коштом підприємця вийшло декілька видань «Кобзаря», праці та твори О. Кістяківського, П. Чубинського, М. Драгоманова, І. Шрага, О. Кістяківського та М. Коцюбинського. Михайлу Драгоманову у Швейцарії надав фінансову допомогу на придбання друкарні. Допоміг врятувати маєток П.Чубинського від продажу з торгів. На матеріальну допомогу у розмірі 600 крб., надану Василем Смиренком, П. Ніщинський здійснив переклад «Гліаду», видану у Львові. Підприємець та цукрозаводчик подарував 100.000 крб. золотом на будинок для Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові, фінансував створення хору Миколи Лисенка та його закордонну подорож; за його допомоги було засновано один з найкращих аматорських театрів у с. Сидорівка, що вписав свою сторінку в історію розвитку вітчизняного театру. Протягом багатьох років надавав матеріальну допомогу українському гуртку в Київській семінарії, що дало змогу студентам утримувати конспіративну квартиру, бібліотеку, поширювати українські книжки серед селян. Підтримував клуб «Родина» й «Товариство підмоги українській літературі, науці і штуці».

Заповідав своє майно (цукроварню в Сидорівці, 462 десятини землі та особняк у Києві по вул. Трьохсвятительській, 9), загальна вартість якого становила 10 млн. рублів, на розвиток української справи (своїх дітей не мав). Похований у Києві на Аскольдовій могилі; могила не збереглася.

Літ.: 100 великих українців. — К., 2011; *Жадько В.* Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010.

Смиренко Лев Платонович (1855–1919/1920) — син Платона Смиренка, основоположник нового напрямку в світових помології та сортознавстві. Член-корреспондент Бельгійського товариства садоводів, почесний член Французького національного помологічного товариства (з 1895 р.)

1873 р., після закінчення гімназії, вступив на фізико-математичний факультет Київського університету, звідки невдовзі перейшов на природничий факультет Новоросійського (нині Одеського) університету. Приймав активну участь в студентському революційному русі. Тричі був заарештований та ув'язнений за поширення забороненої літератури й надання матеріальної допомоги народовольцям. 1878 р., відразу ж після закінчення університету, в адміністративному порядку був засланий до Красноярська. Перебуваючи на засланні, не припинив революційної діяльності, за що певний час утримувався в одиночному ув'язненні в Красноярському тюремному замку, а згодом переведений до віддаленого Балаганська Іркутської губернії, де він провів два останні роки заслання.

1887 р. повернувся із заслання, отримавши дозвіл поселитися на батьківщині — у с. Млієві на Черкащині, без права проживання в столичних та губернських містах. Протягом наступних 12-ти років перебував під наглядом поліції. Поселившись у Млієві, присвятив себе справі розвитку вітчизняного садівництва, зокрема — реалізації своєї мрії створення господарства, котре б представляло наукову лабораторію з садівництва. С цією метою 1887 р. вченим було засновано перший в Російській імперії помологічний розплідник й маточний сад, який невдовзі став єдиною у всій імперії й одною з найбагатших в Європі помологічною колекцією плодових та ягідних рослин. Для цього дослідником були встановлені ділові та наукові зв'язки зі всіма відомими на той час вітчизняними колегами, в тому числі з І.В. Мічуріним. Лев Платонович збирав саджанці з найрізноманітніших куточків України, Криму, Кавказу, Молдавії та Прибалтики. Ним були налагоджені контакти з різноманітними фірмами та приватними особами Німеччини, Франції, Бельгії, Голландії, Австро-Угорщини, Італії та США. Отримував саджанці майже усіх відомих тоді сортів плодових та ягідних культур.

До 25-річчя розплідника у ньому нараховувалось 900 сортів яблунь, 889 — груш, 81 — слив, 350 — черешні та вишні, 115 — персика, 56 — абрикосових дерев, 165 — агрусу та 45 — горіхів.

Була зібрана також багата колекція квіткових та декоративних рослин: 927 форм троянд, 305 — хвойних дерев та кущів. Всього ж колекція нараховувала більш ніж 3000 різноманітних сортів, форм та видів рослин.

1888 р. учений вперше відвідав Крим, зокрема, Ялту. Починаючи з 1889 р. протягом 20-ти років дослідник ретельно та всебічно вивчав кримське промислове садівництво, його історію, культуру, асортимент, агротехніку та економіку.

Після буремних революційних подій 1917 р. мешкав та працював у Млієві, продовжуючи віддавати усі свої сили, знання та досвід справі подальшого розвитку садівництва. Наказом Київського губ. ревкому учений був призначений директором та науковим керівником створеного ним господарства.

Багаторічна різностороння та плідна праця ученого неодноразово здобувала найвищі оцінки. Фундаментальне дослідження «Крымское промышленное плодоводство» була удостоєна 1913 р. Золотої медалі Французького національного товариства садівництва, Великої Золотої медалі імені Стевена на Всеросійській виставці плодівництва, й 1914 р. Великої Золотої медалі міста Петрограда на Міжнародній виставці садівництва.

Трагічно загинув: був вбитий у ніч на Різдво 1920-того р. у власному будинку за нез'ясованих обставин.

Тв.: Крымское промышленное плодоводство. — Симферополь, 2001; Местные стародавние сорта плодовых культур Крыма. — Симферополь, 1996; Помология. В 3-х тт. — К., 1972–1973.

Літ.: 100 великих українців. — К., 2011; *Вольвач П.В.* Л.П. Смиренко — фундатор українського промислового садівництва. (Садівничий України): 150-літтю від дня народж. всевітньо відомого укр. вченого-садівника та помолога Л.П. Смиренка. — Симферополь, ч. 1. — 2002; *Вольвач П.В.* Лев Платонович Смиренко. — М., 1984; Золота книга української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти томах. — К., 2001. — Т. 2; *Павлов А.В.* Лев Платонович Смиренко. — К., 1980; *Український садівник*. Л.П. Смиренко. Библиографический список / Сост. Ушатая Р.И. — Симферополь, 2005.

Симиренко Платон Федорович (1821–1863) — підприємець-цукрозаводчик; син Ф.С. Симиренка. Народився у м. Смілі на Черкащині. Закінчив приватний пансіон в Одесі. На початку 1840-х рр. вивчав у Франції цукрове виробництво. Під час навчання захопився ідеями утопічного соціалізму Ш.Фур'є, під впливом яких здійснив спробу заснувати в Городищі фаланстер й навіть збудував для нього приміщення у себе на заводі. Після повернення на Україну був одним з технічних керівників заводів фірми «Брати Яхненки і Симиренко». З 1859 р. підтримував дружні стосунки з Т.Г. Шевченком; надав йому кошти на видання «Кобзаря» 1860 р. листувався з поетом протягом 1859–1861 рр.²¹

Літ.: 100 великих українців. — К., 2011; *Симиренко Т., Сауляк М.* Спогади про Л.П. Симиренка // Дніпро. — 1963. — № 4; *Слабошпицький М.* Феномен одного роду (Симиренки — конспект родинної хроніки) // Україна крізь віки. Збірник статей. — К., 2000; *Сліпушко О.* Україна. Енциклопедичний словник. — К., 2008.

Симиренко Федір Степанович (80-ті рр. XVIII ст. — 1867) — один з перших на Україні промисловців-цукрозаводчиків. Народився в Городищі на Черкащині в родині селянина-кріпака. Отримавши гарну освіту, вів торгівлю зерном і борошном. На зароблені кошти вже в зрілому віці викупився з кріпацтва. Доля звела його з дочкою Михайла Яхненка Анастасією. Спорідненість Яхненків та Симиренків вдихнуло нове життя в підприємницьку діяльність двох родів. Родичі утворили спільний торговий дім; їх торгово-промислової фірмі, що стала першою на українських землях, судилося зіграти виняткову роль у розвитку не лише вітчизняної економіки, а й всього південного регіону Російської імперії. Викупившись на волю, разом з братами Яхненками орендував млини у Смілі та Умані, вів оптову торгівлю хлібом, худобою, промисловими товарами. На початку 1840-х рр. брав активну участь у заснуванні про-

---

²¹ Відомо чотири листи Шевченка до П. Симиренка й один — від нього.

мислової фірми «Брати Яхненки і Симиренко», що проіснувала до 1880-х рр. Фірма збудувала 1834 р. у с. Ташлику на Черкащині першу на українських землях парову цукроварню, а 1848 р. — цукроварню й машинобудівний завод.

Став основоположником династії, представники якої відіграли визначну роль в розвитку вітчизняної промисловості та науки. Син Ф. Симиренка Платон продовжив справу батька й став визначним підприємцем-цукрозаводчиком. Онук Федора Степановича Лев (1855–1920) — видатний український вчений, помолог та садовод, автор ряду праць²². 1887 р. у Млієві на Черкащині заклав сад, що перетворився на один з найбагатших в Європі помологічний розсадник, в якому було зібрано понад 3000 різних сортів, видів та форм рослин. Зробив значний вклад в розвиток вітчизняної помології. Вивів сорт яблук, названий його ім'ям («ренет Симиренка»). 1921 р. на базі розсадника було засновано садово-городню дослідну станцію. Працював у сфері інтродукції (перенесення рослин за межі природного ареалу поширення), вивчення та введення нових сортів яблунь, груш, абрикосів та винограду, досліджував біологію видів, екологію й технічні властивості сортів, що дало можливість розробити та впровадити принципово нову систему вирощування саджанців та цілий ряд агротехнічних прийомів та засобів, максимально пристосованих до потреб кожного сорту, які лягли в основу практичного садівництва й не втратили свого значення й донині. Привніс ряд нововведень в розробку теоретичних та прикладних питань сортовивчення та районування чисельних плодових та ягідних культур. Почесний член Французького помологічного товариства, член-кореспондент Бельгійського товариства садівників, потомствений почесний громадянин Одеси. 1894 р. нагороджений Великою золотою медаллю Французького національного помологічного товариства, 1908 р. — Великою золотою медаллю Всеросійського імператорського товариства садівництва.

---

²² Крымское промышленное садоводство. — Симферополь, 2001; Местные стародавние сорта плодовых культур Крыма. — Симферополь, 1996; Помология. — К., 1972–1973.

Літ.: 100 великих українців. — К., 2011; *Слабоштицький М.* Феномен одного роду (Смиринки — конспект родинної хроніки) // Україна крізь віки. Збірник статей. — К., 2000; *Сліпушко О.* Україна. Енциклопедичний словник. — К., 2008.

Сисученко Омелян (?-?) — ткач або килимник. Дворовий поміщика Галагана. Направлений паном на навчання до Санкт-Петербургу. По дорозі додому захворів та помер.

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Слюсаренко (?-?) — художник. З кріпаків. Автор «Жіночого портрета».

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Соколов (?-?) — художник. З кріпаків поміщика Орлова-Денисова. З його полотен в Історичному музеї м. Харкова (колишній музей Слобідської України) зберігався пейзаж «Садиба Мерчик».

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Соколов (Соколенко) Петро Максимович (1827–1887) — український художник. З кріпаків. Зустрічався з Т.Г. Шевченком в Санкт-Петербурзі, допомагав йому переписувати «Букварь южнорусский». Зобразив Кобзаря на кількох малюнках. Брав участь у похоронах поета. Шевченко подарував митцю «Кобзар» 1860 р. з дарчим надписом. Сестра художника, Одарка Соколова (Соколенко), кріпачка князя Голіцина, 1858 р. позувала Шевченкові для малюнку «Дві дівчини». За цим малюнком Шевченком було вигравірувано офорт.

Літ.: *Честахівський Г.М.* Із спогадів про Тараса Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

Солнцев Федір Григорович (14 квітня 1801 — 3 березня 1892) — художник та реставратор, спеціаліст з церковного живопису й церковного мистецтва. Отримав освіту в Петербурзькій Академії мистецтв як живописець з 1815 і 1827 р. відзначений 1-ю золотою медаллю. З 1836 р. — академік²³, з 1863 р. —

---

²³ Звання академіка вважалося дуже високим й передбачало отримання особистого дворянства, а в таблиці про ранги прирівнювалось до чину

почесний вільний общник. 1876 р. отримав звання професора «на пошану його 50-річної художньо-археологічної діяльності». В середині XIX ст. працював у Києві і прийняв участь в реконструкції й надбудові дзвіниці Софійського монастиря (1851–1852 рр., співавтор П. Спарро). Написав ряд ікон («Розп'яття Спасителя», «Моління Христа про чашу в саду Гефсиманському» «Зрада Іуди», розміщені в трьох арках у восьмикутних різьблених позолочених рамах, а також «Зняття й покладення у гроб Ісуса Христа») для вівтаря Покровської церкви Богородичного Голосіївського монастиря в Києві. Крім того, для храму ним були написані ікони святих Василія Великого та Іоанна Златоуста (знаходились на стовпах між головним престолом храму та іконостасом).

Літ.: *Аксенова Г.* Жизнь и труды академика Федора Солнцева. (1801–1892). — Роман-журнал. XXI век. Путеводитель русской литературы. — 2004. — № 5; *Аксенова Г.* Русский мир. Гений Федора Солнцева. — М., 2009; *Аксенова Г.* Художник, археолог, академик // Родина. — 2004. — № 3; Игуменья Татьяна Алатарцева. Богородичный Голосеевский монастыр. Русский Афон. — К., 2008; *Белозерская Н.А.* Федор Григорьевич Солнцев, профессор археологической живописи // Русская старина. — 1887. — Апрель–июнь; *Ганзенко Л.* Федір Солнцев: спроба наукової реабілітації // Пам'ятки України. — 1999. — № 1; *Евтушенко М.М.* Федор Григорьевич Солнцев: новые данные к творческой биографии художника // Русское искусство в Эрмитаже. — СПб., 2003; *Калугин В.* «Древности» Ф. Солнцева // Встречи с книгой-2. — М., 1984; *Калугин В.* Я рисовал всю жизнь // Памятники Отечества. — 1980. — № 2; *Крижановська О.О.* Сторінки з історії кріпосної інтелігенції (київський період творчої діяльності художника-реставратора Фелора Солнцева) // Проблеми історії України XIX — початку XX сто-

---

штатського генерала (Унгурян О. // «Родственники и друзья собирались похоронить Тараса Григорьевича в Киеве. Обсуждались три места: Щекавицкая гора, Аскольдова могила и Выдубицкий монастырь». Исполнилось 150 лет со дня смерти великого украинского поэта // Факты и комментарии. — 2011. — 12 марта).

ліття. Випуск ХУП — К., 2010; *Лазарев В.Н.* Фрески Софии Киевской // Лазарев В.Н. Византийское и древнерусское искусство. Статьи и материалы. — М., 1978; *Підгора В.* Альбом акварелей академіка Ф. Солнцева // Київська старовина. — 1998. — № 3; *Стасов В.* Памяти Федора Григорьевича Солнцева (Речь, прочитання в собрании Археологического института 12 марта 1892 г.) // Северный вестник. — 1892. — Апрель; *Тимофеев Л.В.* В кругу друзей и муз. Дом А.Н. Оленина. — Л., 1983; *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Стройгородський (?-?) — майстер ландшафтного дизайну. З кріпаків. Разом з Зарембою брав участь у створенні й оформленні ландшафтних парків.

Літ.: Словник художників України. — К., 1973.

Стронін Іван — (?-?) — кріпак князів Юсупових. Виконував обов'язки скарбника в головному Ракітінському правлінні маєтків свого поміщика. Навчившись у місцевого дячка грамоті, настільки полюбив читання, що, за відсутності коштів для придбання книг, все що особливо припадало до душі в прочитаному, переписував й навіть перемальовував наявні в тексті ілюстрації. Так він переписав поеми О.С. Пушкіна, твори В.А. Жуковського, уривки з творчої спадщини М.М. Карамзіна, ряд праць з історії, архітектури, сільського господарства та фізики.

Літ.: *Павловский И.Ф.* Биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.

Стронін Олександр Іванович (1826–1899) — український суспільний діяч, педагог, син І. Строніна. Отримав вольну завдяки своєму батьку. Навчався в Прилуцькому повітовому училищі та у другій київській гімназії, по закінченні якої у 1844 р. вступив на філологічний факультет Київського університету святого Володимира, де й отримав ступінь кандидата й, як казеннокоштный студент був призначений молодшим вчителем історії в Кам'янець-Подільську гімназію, а через рік переведений викладачем російської мови у Немирів. Наприкінці 1852 р. за участь в конфлікті з інспектором був переведений до

Константиноградського повітового училища. В листопаді 1853 р. перейшов до Новгород-Сіверської гімназії, а 1855 р. — до Полтавської гімназії старшим учителем історії. Приймав активну участь в облаштуванні полтавської жіночої гімназії, котра на перших порах була заснована на виключно безкоштовній праці викладачів. Був послідовно присяжним повіреним в Санкт-Петербурзі, мировим суддею в Вітебській губернії, головою з'їзду мирових суддів у Царстві Польському, юрисконсультом Міністерства шляхів сполучення, членом ради міністрів. Час його служби співпав із суспільним підйомом 1860-х рр. Брав якнайактивнішу участь в облаштуванні недільних шкіл для народу й керівництвом їх діяльністю. 1861 р. уклав й надрукував «Азбуку для Полтавської недільної школи», в котрій була намічено навчальну програму з природничих наук та літератури. Любив подорожувати. Побував у Лондоні, під час подорожі до якого відвідав О.І. Герцена. Саме ця зустріч й послугувала причиною розповсюдження чуток про те, що Стронін був кореспондентом «Колокола». Діяльність його по облаштуванню недільних шкіл та намір видавати газету були сприйняті за прояви пропаганди сепаратизму українських земель. Після проведеного у нього обшуку, був звільнений від учителювання, ув'язнений до Петропавлівської фортеці, а згодом і засланий до Мезена (Архангельська губернія). У засланні займав посади слідчого та дворянського засідателя. В травні 1869 р. був звільнений від нагляду. Після зняття нагляду служив у сфері контролю й виконував обов'язки спочатку юрисконсульта Міністерства шляхів сполучення, а пізніше й члена його ради. 4 жовтня 1887 р. вийшов у відставку. Вів щоденник, що зберігався в Імператорській Публічній бібліотеці.

Тв.: *Политика как наука.* — СПб., 1872; *История и метод.* СПб., 1869; *Природа и люди. Рассказы о земле и о небе.* — СПб., 1896; *Рассказы о жизни земной.* СПб., 1873; *История общственности.* СПб., 1885.

Літ.: *Бевз Т.А.* Олександр Стронін та його роль у становленні політичної науки в Україні // *Український історичний журнал.* — 2007. — № 5; *Павловский И.Ф.* Биографический словарь ученых

и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.

Тимченко Йосип Андрійович (1852–1924) — український механік-винахідник; фактично — першовідкривач кіно. З кріпаків. Перші знання здобув в якості учня механічної майстерні Харківського університету, де, після завершення навчання, залишився працювати. Зарекомендував себе як прекрасний фахівець. Працюючи у Харкові, познайомився з М.М. Міклухо-Маклаєм й під його впливом вирішив виїхати до Нової Гвінеї. Однак поїздка зірвалася, й талановитий механік повернувся до звичної роботи. Сконструював цілу низку приладів і пристроїв: масляний манометральний прес, за допомогою якого можна було перевіряти манометри пароплавних котлів; електричний сигналізатор для телеграфних проводів на залізниці; електричний апарат для паровозів, що визначав пошкодження колії, електричний годинник, діючий без головної пружини та всячого маятника. Створив макет першої в світі телефонної станції. З 1880 р. працював головним механіком Новоросійського університету (Одеса), де устаткував майстерню.

1893 р. виготовив два апарати — «снаряд для аналізу стробоскопічних явищ» (за участю професора М. Любимова) та кінетоскоп (в співавторстві з М. Фрейденбергом), що здійснювали зйомку та проєкцію рухомих зображень на екрані, що були прототипом кінознімального й кінопроєкційного апаратів. За допомогою свого винаходу зняв влітку того ж року дві стрічки — «Вершник» та «Метальник списа». 9 січня 1894 р. ці стрічки були продемонстровано на екрані під час засідання секції фізики Дев'ятого з'їзду лікарів та натуралістів у Москві²⁴. Учасники з'їзду схвально сприйняли апарат Тимченка й висловили подяку винахідникові. Це сталося за рік до появи кінематографа в Західній Європі. Таким чином, Й. Тимченко випередив західноєвропейських винахідників кіно. Але його апарат

---

²⁴ Стрічки ж французьких винахідників братів Огюста та Луї Люм'єрів «Прибуття поїзда» і «Вихід робітників з фабрики Люм'єра» були продемонстровані пізніше — 25 грудня 1895 року.

ніколи не був запатентований. «Кінетоскоп», створений механіком, й досі зберігається в запасниках Політехнічного музею в Москві. Окремі ж вузли створених винахідником пристроїв використовувались у моделях кіноапаратів початку ХХ ст. В радянський час разом з учнями брав активну участь в об'єднанні першого радянського кілотехнічного підприємства — одеського заводу «Кінан».

Похований в Одесі на Другому християнському кладовищі.

Літ.: *Банита Л.* Видатний український механік // Україна. — 1951. — № 3; *Капельгородська Н., Глуценко Є.* Визнані і забуті винахідники // Начерки далекої кіноісторії. — К., 2005; *Костромченко В.* Впереді паровоза // Очерки истории Одесской киностудии. — О., 2010; *Кудряшов К.* Краденое первенство: как русские изобретения присваивались за границей // Аргументы и факты в Украине. — 2012. — № 26(831). — 11–17 июля; *Малиновский А.В.* Кто изобрел кино? // Кино в Одессе. — О., 2000; *Мишаков О.О., Леві І.З.* Видатний вітчизняний механік-винахідник Й.А. Тимченко // Вісник АН УРСР. — 1952. — № 8; *Осипчук И.* «На первом в истории киносеансе зрители увидели скачущего всадника на одесском ипподроме». Исполнилось 160 лет со дня рождения украинского изобретателя кинопроектора Иосифа Тимченко, который на два года опередил знаменитых братьев Люмьер, заявивших о себе на весь мир роликом «Прибытие поезда» // Факты и комментарии. — 2012. — 27 ноября; *Островский Г.Л.* Дом, где родился кинематограф // Одесса, море, кино. — О., 1989; *Сліпушко О.* Україна Енциклопедичний словник. — К., 2008; *Соколов И.В.* Скачковый механизм «улитка» И.А. Тимченко // История изобретения кинематографа. — М., 1960; *Цесевич В.П., Корпун Я.Ю.* Механік-винахідник Й.А. Тимченко. — К., 1961; *Шимон О.О.* Сторінки з історії кіно на Україні. — К., 1964.

Ткаченко Федот Леонтійович (1819 — бл. 1885) — український художник, педагог. На початку 30-х років був учнем у Ширяєва. У грудні 1834 р. відпущений поміщиком на волю. З 1835 до 1842 р. вчився в Академії мистецтв у К. Брюллова. У 1841–1842 роках жив з Шевченком на одній квартирі.

Одержавши звання вчителя малювання в гімназіях, виїхав на Україну. Викладав малювання та каліграфію в Полтавській гімназії. Листувався з поетом. Допомагав у розповсюдженні його «Букваря южнорусского».

Літ.: *Зайцев И.К.* Воспоминания старого учителя // Русская старина. — 1887. — № 6.

Або: Т.Г. Шевченко в воспоминаниях современников. — М., 1962, або: Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

Тропінін Василь Андрійович (19.03.1776–03.05.1857) — художник. Кріпак графа Мініха, пізніше — І.І. Моркова. Художню освіту отримав в Петербурзькій Академії мистецтв (1798–1804 рр.) під керівництвом С.С. Щукіна, Автор численних портретів і жанрових картин. 1804 р. за полотно «Хлопчик, що сумує за померлою своєю пташкою» отримав малу золоту медаль.

1823 р. отримав волю й звання «призначеного» за картини «Мереживниця», «Жебрак-старий» й портрет академіка Є. Скотнікова, а також став почесним вольним общником Академії Художеств. З 1824 р. — академік Академії Художеств.

1804 р. гр. Морков викликав свого кріпака у садибу, в с. Кукавку на Поділлі, де жив до 1812 р. і в 1818–1821 рр. Тут за його проектами у формах ампіру з елементами національної молдавської архітектури збудовані панський будинок та Дмитрівська церква, яка є єдиним архітектурним твором митця, що зберігся до наших днів. Для неї, зведеної 1804 р. в стилі італійських храмів, архітектурні креслення були зроблені митцем, котрий ще й наглядав за її будівництвом та оформив для неї іконостас та плащаницю. 1818 р. митцем було оформлено для храму новий іконостас, частина ікон якого зберігається у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї. 1951 р. Рада Міністрів УРСР внесла храм, у зведенні якого активну участь брав митець, до списку пам'яток архітектури; пізніше на будівлю було встановлено охоронну дошку. У травні ж 1966 р. в приміщенні храму було відкрито Кукавський історико-краєзнавчий музей.

Деякі тропінінські малюнки та ескізи зберігаються у Третьяковській картинній галереї в Москві. В Київському національному музеї російського мистецтва експонуються його по-

лотна: «Портрет невідомої в червоній пелерині», «Портрет українського селянина», «Портрет невідомої з книгою».

Літ.: 225 лет Академии Художеств СССР. Каталог. В 2-х томах. — М., 1985. — Том 1; Замечательные полотна. Книга для чтения по истории русской живописи XVIII — начала XX веков. — Л., 1962; *Затенацький Я.* Тропінін на Україні // Україна. — 1957. — № 10; *Кропивницькая Г.* Новое к биографии В.А. Тропинина // Искусство. — 1976. — № 10; *Мусієнко П.* Тропінін на Україні // Літературна газета. — 1957. — № 38; *Рябий М.* Кукавський шедевр Тропініна // Пам'ятники України. — 1970. — № 4; *Рябий М.В.* В.А. Тропінін як архітектор і будівник Кукавської сільської церкви // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. — К., 1959; *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999; *Фомина Н.* Родоначальник московской школы живописи // Искусство в школе. — 1999. — № 1; *Широцький К.* Дещо з української творчості артиста-маляра Тропініна // Записки наукового товариства ім. Шевченка. — Л., 1911. — Том 3.

Треволга (Треволгін) Іван Іванович (1761–1790) — старший син сільського іконописця, що перебрався до містечка Ізюм на Харківщині. Рано втративши батька, був прийнятий до виховного будинку при Харківському народному училищі. 1781 р. через конфлікт з новим директором училища був змушений полишити Харків й перебратися до Воронежа, де спробував влаштуватися на службу до генерал-губернатора, а згодом — викладачем у місцеву семінарію. Зазнавши невдачі, найнявся до міського архітектора вихователем його дітей, а потім — домашнім учителем в родину багатого місцевого купця. На службі у останнього багато займався самоосвітою й переклав з французької мови книгу «Поховальний обряд сіамців». На початку 1782 р., вирішивши реалізувати свою мрію про здійснення подорожей, змінив своє прізвище на російський манер й переїхав до Санкт-Петербурга, де влаштувався коректором в друкарню Академії Наук, зайнявся журналістикою й став видавати журнал «Парнасские ведомости» (вийшов лише один номер

часопису). В звязку з виданням журналу заборгував значну суму й вирішив рятуватися втечею. У серпні 1782 р. нелегально відправився до Голландії. Після невдалої спроби вступу до Лейденського університету прибув до Роттердаму й найнявся на голландське судно «Кемпан» під іменем Роланда Інфортюне (Нещасного), де невдовзі був призначений на унтер-офіцерську посаду. 1783 р. покинув службу й під іменем Франсуа Лафудра перебрався до Франції. Приїхавши до Парижа, відвідав місцеві музеї й активно займався самоосвітою. Нужденне життя змусило Треволгіна шукати щастя досить поширеним в ті часи способом — самозванством. У квітні 1783 р. Треволгін замовив паризькому ювеліру Ж. Вальмону герби, медалі та емблеми й проголосив себе принцем Іоанійським й царем та самодержцем Борнейським Іоанном Першим, позбавленим престолу в результаті інтриг. Був заарештований й став одним з останніх арештантів в історії Бастилії. Серед паперів ув'язненого були виявлені проекти утопічної держави на острові Борнео, тексти голкондських законів, маніфести й начерки літературних творів. У травні 1783 р. як небезпечний державний злочинець в супроводі таємного агента був відправлений в Росію, де по приїзді, був ув'язнений в Петропавлівській фортеці, де, як і в Бастилії, Треволгін утримувався в одиночній камері. Після звільнення в листопаді 1785 р. був відданий у солдати в Тобольський гарнізонний батальйон під найсуворіший нагляд. Переведений з Сибіру до Пермі, був призначений перекладачем у намісницьку канцелярію, а згодом — учителем малювання в Пермському головному народному училищі, викладав французьку мову в приватному пансіоні пастора Герінга. До самої смерті давав уроки дворянським та купецьким дітям.

Автор автобіографії та твору, присвяченого «царству Голкондії, в яких ідеї французьких енциклопедистів поєдналися з відомостями, що містились у дорожніх щоденниках й замітках великих мореплавців Дж. Кука й Л.-А. Бугенвіля.

Дж.: Дело о малороссиянине Иване Треволгине, распускавшем о себе в Париже нелепые слухи и за то отданного в

солдаты. Притом бумаги его, из которых видно, что он хотел основать царство

Літ.: *Дмитриева Е.Е., Топорков А.Л.* Авантюрная автобиография И.И. Тревогина // Памятники культуры: новые открытия. Ежегодник. 1990. — М.: Кругъ, 1992; *Курмачева М.Д.* Крепостная интеллигенция России. Вторая половина XVIII — начало XIX века. — М., 1983; *Макеев Сергей.* Королевич из Голконды: удивительная жизнь скромного российского обывателя Ивана Ивановича Тревогина // Совершенно секретно. — 2008. — № 11 (234); *Светлов Л.Б.* Неизвестный литератор XVIII в. Иван Тревогин и его утопические проекты // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. — 1961. — Вып. 4. — Т. XX; *Старцев А.И.* Иван Тревогин — издатель «Парнасских ведомостей» // Новый мир. — 1958. — № 9; *Топорков А.Л.* История Ивана Тревоги // Археография и источниковедение Сибири. Т. 13. Публицистика и исторические сочинения периода феодализма. — Новосибирск, 1989; *Топорков А.Л.* Тревогин // Словарь русских писателей XVIII в. Вып. 3. — СПб., 2010.

Троян — (?-?) — майстер ландшафтного дизайну. З кріпаків. Разом із Зарембою брав участь у створенні ландшафтних парків.
Літ.: Словник художників України. — К., 1973.

Усенко Іван (?-?) — український живописець першої половини XIX століття; кріпак. Навчався у придворних живописців графів Розумовських в Батурині, а також в Санкт-Петербурзі. Автор акварельних портретів членів родини Репніних, а також їх знайомих. На губернській виставці у Полтаві в 1837 р. у VI відділенні експонувались чотири копії пензля митця (дві — з картин Рембрандта, копія автопортрета уславленого художника, а також з полотна Тиціана). Про якість зроблених художником копій говорить те, що у великій та цінній колекції картин, що належала Репніним, вони були розміщені поряд з оригіналами полотен Лазаріні й Антолі, Гвідольфо й Снейдерса.

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984; Словник художників України. — К., 1973.

Хандошкін Іван Остапович (1747–1804) — скрипаль-віртуоз, композитор та педагог. Придворний камерний музикант, перший камер-музикант й капельмейстер. Викладач гри на скрипці у класах Академії Художеств, відкритих лише за рік до вступу музиканта туди на роботу. Впродовж кількох років перебував на службі в дирекції Імператорських театрів. У 1785–1789 рр. працював викладачем в Катеринославській музичній академії, в якій, під час відсутності директора професора Сарті, виконував обов'язки його заступника.

Літ: Архив дирекции императорских театров. — Вып. 1. — СПб., 1892; *Владимиров М.М.* Первое столетие г. Екатеринославля. — Екатеринослав, 1887; *Доммер А. фон.* Руководство к изучению истории музыки (с приложением очерка истории музыки в России З. Дурова). — М., 1884; *Ковалев К.* Имена и лица русской культуры: И.Е. Хандошкин — первая скрипка России. — М., 2005; *Михневич В.О.* Очерк истории музыки в России. — СПб., 1879.

Ходаченко Павло (?–?) — суботицький живописець. З кріпаків. Утік на Тамань Чорноморського козацького війська. Поновлюючи розпис церкви у селищі Матуші Єлисаветградського повіту, скориставшись нагодою, поїхав до Карасу-Базар й більше до Матушів не повернувся.

Літ.: Історія українського мистецтва. У 5-ти томах. — К., 2006. — Том 4; *Рубан В.В.* Забытые имена. — Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века. — К., 1990.

Шаповаленко (Шаповалов) Іван Савелійович (1820–15.07.1890) — український живописець. Кріпак поміщика П. Капніста. 14-тирічним хлопчиком супроводжував свого пана в подорожі того до Італії; був залишений там, де й став учнем італійського митця д'Аурія. Наставник, оцінивши обдарованість свого учня, прийняв його до себе в дім. 1836 р. Капніст повернувся до Неаполя й, переконавшись в обдаруванні й успіхах свого кріпака, дав тому вольну. Завдяки клопотанню російського посланника в Неаполі графа О. Матушевича, Товариство заохочення художників призначило Шаповаленку річний пансіон. 1837 р. митець переїхав до Риму, де відвідував римську Академію св. Луки.

Під час перебування в Італії брав участь у виконанні копії для Ермітажу знаменитої античної мозаїчної підлоги, що зберігалася тоді в залі Августа у Ватікані.

Користувався підтримкою начальника російських художників, що стажувалися у Римі, П. Кривцова, котрий схвально відгукувався про митця й акцентував увагу на його старанності та працелюбності.

1839 р. отримав перше замовлення царського двору зробити копії з фресок Рафаеля. Наступного, 1840, року надіслав до Санкт-Петербургу виконане замовлення (копії «Святий Себастьян» та «Пророк Ісаакій»). 1841 р. отримав відмову Товариства на продовження пансіону, котре мотивувало відмову тим, що пансіон міг надаватися лише тим, хто закінчив Академію Художеств й отримав золоту медаль. Однак на допомогу художнику прийшли меценати, зокрема Галаган та уславлений письменник М.В. Гоголь, котрі забезпечили його замовленнями й допомагали матеріально. 1845 р. Шаповаленко на художній виставці в Римі експонував свої копії з «Богородиці» й «Жіночої голівки» Рафаеля, а також власне полотно «Римська зима» («Дівчина зі скаль диною»); твори митця отримали схвалення критики. Того ж року художник надіслав свої картини, що виставлялись, до Товариства заохочення художників, однак ті не сподобались ні його членам, ні Галагану. Тому, коли у Римі було відкрито студію для підготовки майстрів-мозаїчистів для заснованого у Росії відповідного закладу, погодився навчатися у ній за умов повного пансіону. Разом зі співучнями по студії виконав великі образи Миколи-чудотворця з фрески Рафаеля й дві копії мозаїк античних терм в Отриколі поблизу Рима, одночасно продовжуючи писати картини й портрети на замовлення.

1851 р. повернувся до Росії й протягом одинадцяти років працював старшим майстром у мозаїчному відділенні при Санкт-Петербурзькій Академії Художеств; підготував цілу плеяду вітчизняних мозаїчистів. 1862 р. був вимушений полишити роботу через погіршення зору. Однак через прогресуючу сліпоту невдовзі пішов на пенсію. Академією Художеств йому було призначене пенсійне утримання в розмірі 180 рублів; через деякий час воно було подвоєне й досягло 360 руб.

1864 р. перебрався до села у Тверській губернії — батьківщини своєї дружини.

Літ.: Історія українського мистецтва. В 5-ти томах. — К., 2006. — Том 4; Історія українського мистецтва в шести томах. Том четвертий. Книга перша. Мистецтво кінця XVIII — першої половини XIX століття. — К., 1969; *Камелова Г.* Новые данные к биографии художника-мозаичиста И.С. Шаповалова // Сообщения Государственного Эрмитажа. — 1957. — Том 11; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992; *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984.

Шашін Олександр Сергійович (? — після 1870) — архітектор. Син відпущеного на волю кріпака. 1809 р. вступив до Академії Художеств у Петербурзі, яку закінчив 1821 р. з атестатом 1-го ступеня. З 1842 до 1861 р. працював в Одесі на посаді архітектора Рішельєвського ліцею, в 1857–1869 рр. служив архітектором карантинного відділу при канцелярії Новоросійського генерал-губернатора. Одночасно працював спархіальним архітектором. Використовував форми бідермеєру, неоренесансу, неоготики і неоросійського стильового напрямку. Згідно обов'язкам крім поточних нагляду і ремонтів казенних споруд виконав: Проект перебудови церкви для ліцею з влаштуванням куполу (здійснено в 1842–1848 рр.). З 1845 до 1848 р. виконав кілька проектних варіантів нового корпусу для Рішельєвського ліцею на Дворянській вулиці (деякі проектні пропозиції висловлювали також Ф. Боффо, В. Іванов, Г. Морозов, Т. Любенков). 1848 р. проект було затверджено, в 1852–1857 рр. здійснено під керівництвом Ш. (підрядчик Красильников). Крім головного учбового корпусу зодчий збудував на цій же великій ділянці: Житловий будинок для квартир інспектора, настоятеля, скарбника, секретаря на вул. Єлизаветинській № 12, Адміністративний корпус на вул. Єлизаветинській № 12-а. Здійснив реконструкцію з розширенням споруд Інституту шляхетних дівчат на Зовнішньому бульварі (нині вул. Мечникова) № 34. Крім Одеси проектував учбові споруди для інших міст на Півдні України — гімназія для 300 учнів з пансіоном на 80 чоловік у Кишиневі.

Чимало уваги Ш. приділяв культовому будівництву: 1845 р. він виконав проект Успенської церкви (не здійснено). В 1849–1853 рр. керував перебудовами Преображенського собору, внаслідок чого храм було з'єднано трапезною із дзвіницею та значно розширено. 1852 р. здійснив реконструкцію колишнього палацу О. Потоцького на вул. Софіївській № 7 для помешкання архієпископа. 1852 рр. у співавторстві з Фр. Моранді завершив будівництво Стурдзовської богадільні сестер-жалібниць (на вул. Белінського № 2 між вулицями Успенською і Базарною). За проектом 1853 р., затвердженому 1854 р., було виконано дзвіницю Покровської церкви на Олександрівському проспекті й перебудовано купол. 1867 р. затверджуються проекти Ш. для спорудження корпусів Херсонської семінарії біля Михайлівського жіночого монастиря. Виконав креслення корпусу духовної семінарії при Успенському чоловічому монастирі поблизу Одеси. 1868 р. будує Скорботну церкву Стурдзовської богадільні сестер милосердя на вул. Белінського № 2 між Успенською і Базарною. Серед виконаних за приватними замовленнями найцікавішими є: Будинок Шемякіна на вул. Надеждинській № 9 (у співавторстві з К. Даллаква), житловий будинок Трощинського на вулиці Надеждинській № 11, флігель та житловий будинок Ковалевського на вул. Надеждинській № 13 (у співавторстві з К. Даллаква), особняк гр. Толстої (пізніше Манук-Бея) на вул. Надеждинській: № 15 (у співавторстві з К. Даллаква), житловий будинок Енно на розі вулиць Дерібасівської і Гаванної (не зберігся), житловий будинок Керенича на вул. Садовій, житловий будинок Донатто на розі Садової і Дворянської, житловий будинок Терєбеникова на розі Ямської і Преображенської. Ймовірно виконав проект перебудови особняка на Приморському бульварі № 4. Серед зарахованих до пам'яток архітектури, зведених архітектором — житловий будинок Панченка на вул. Поліцейській (нині Буніна № 3).

Літ.: *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999.

Шевченко Андрій Варфоломійович (1849–1927) — син Варфоломія Григоровича Шевченка, племінник Т.Г. Шевченка.

Вчився у Херсонському училищі торгового мореплавства. З 1857 р. разом з батьками жив у Корсуні. Влітку 1859 р. познайомився з Т.Г. Шевченком, супроводжував поета під час прогулянок того у Корсуні, співав поетові і переймав від нього народні пісні. Був на похороні Т.Г. Шевченка на Чернечій горі. З 1880-х жив у с. Крясатичі Радомишльського повіту Київської губ. Після смерті батька деякий час доглядав могилу поета. Автор спогадів про зустрічі з Т. Шевченком.

Літ.: *Жадько В.* Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; *Колесникова К.* Дещо про родину Варфоломія Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002; Шевченківський словник. У двох томах. — К., 1977.

Шевченко Варфоломій Григорович (11.06.1821–11.06.1892) — український мемуарист, троюрідний брат Т.Г. Шевченка. У 1840-х став ще й свояком поета, оскільки поетів брат Йосип одружився з сестрою Варфоломія Мотрею. Варфоломій Григорович був, за переконанням П. Куліша, «чоловіком письменним і тямущим». Викупився з кріпацтва, й 1844 уже служив у конторі пана Енгельгардта. Листувався з Т.Г. Шевченком. Збереглися 23 листи поета до Варфоломія і 11 від нього до поета. Допомогає Кобзареві викупити родичів із кріпацтва й став самовідданим помічником поета, коли той надумав купити шматок землі на Дніпровій кручі, збудувати там хату й поселитися в ній.

Листувався із шанувальниками таланта Тараса Шевченка — Василем Гнилосировим, Павлом Житецьким, Андрієм Красовським та іншими.

Допомогає Євгенові Моссаковському, Михайлові Чалому та іншим збирати матеріали до біографії поета.

Автор «Споминів про Тараса Григоровича Шевченка», надрукованих у львівському журналі «Правда» (1876, № 1–2).

Понад 30 років (до останніх своїх днів) клопотався про збереження й упорядкування могили Тараса Шевченка на Чернечій горі в Каневі. 1864 р. перебував під слідством за зв'язки з польськими повстанцями 1869 р., В.Шевченко, котрий вже

здобув статус елисаветградського міщанина, уклав з Канівською міською думою контракт, який давав йому право на спадкове користування півдесятиною землі, на якій похований прах Тараса Шевченка. Незадовго до смерті за 100 карбованців сріблом викупив орендований шматок землі під Шевченковою могилою й подарував його місту Каневу. Разом із землею Варфоломій Шевченко подарував місту ще й 3000 карбованців сріблом, які вклав до державного банку, заповівши, щоб відсотки з тієї суми міська влада використовувала на утримання святині на Чернечій горі. На подарованій землі не дозволялося нічого будувати, не можна було перетворювати її на цвинтар. Водночас могила мала бути відкритою для відвідувачів.

Тв.: Споминки про Тараса Григоровича Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

Літ.: Жадько В. Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; Колесникова К. Дещо про родину Варфоломія Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002; Шевченківський словник. У двох томах. — К., 1977.

Шевченко (за чоловіком — Прохорова) Ганна Варфоломійвна (кін. 40-х. — початок 50-х рр. XIX ст. — ?) — дочка Варфоломія Шевченка, троюрідного брата Т.Г. Шевченка. Освіту отримала у Києві, в пансіоні мадам Соар.

Літ.: Жадько В. Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; Колесникова К. Дещо про родину Варфоломія Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002.

Шевченко Йосип Варфоломійович (псевдонім — І. Гриненко). (4.04.1854 — поч.1890-х рр.) — військовий, поет, перекладач. Родич Т.Г. Шевченка, син Варфоломія Шевченка. З кріпаків. На початку 1870-х рр. навчався у Єлисаветградському юнкерському училищі²⁵. Брав активну участь в діяль-

---

²⁵ Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище було урочисто відкрите 26 вересня 1865 р. Призначенням його було комплектування офіцерськими кадрами кавалерійських частин Київського, Одеського та

ності Громади, душею якої були І. Тобілевич та П. Михалевич. Мав прекрасний голос. 1875 р. брав участь у постановці «Вечорниць» Ніщинського в Єлисаветграді. За фінансової підтримки батька й М. Федоровського, що викладав в училищі історію, видав збірку власних творів та перекладів». Серед останніх, здійснених ним, були твори О.С. Пушкіна, О.М. Плещеева, Г. Гейне, П.-Ж. Беранже, Р. Бернса. Записав та впорядкував «Споминки» свого батька Варфоломія Шевченка. 1877–1878 рр. як офіцер російської армії брав участь у російсько-турецькій війні. Допомогав Болгарії у її визвольних змаганнях;

Харківського військових округів. Учебний план училища був розрахований на два роки й, крім загальних предметів (закону Божого, російської мови, математики, географії, історії, креслення, природознавства), включав спеціальні дисципліни: тактику, військову топографію, польову фортифікацію, артилерію, військову адміністрацію, військове законодавство, іпологию, військову гігієну, методику навчання солдат шкільної грамоти, практикуми з тактики, топографії та саперної справи.

Вже з 1874 р. училище стало основним постачальником офіцерських кадрів кавалерії в Російській імперії.

Становий склад учасників Єлисаветградського кавалерійського училища був неоднорідним. Потомствених дворян, в тому числі титулованих, серед учнів налічувалося не більше 20%. Навіть разом з дітьми особистих дворян і молодших офіцерів та чиновників вони в XIX ст. ледве досягали половини курсу.

В училищі в різні роки навчалися: непереможний ас Першої світової війни полковник Олександр Олександрович Козаков, кавалерійський генерал-майор Микола Костянтинович Ушаков, котрий постригся в ченці і став єпископом, відомий жандармський генерал Василь Дементійович Новицький, визначні діячі білого руху генерал-лейтенант Іван Гаврилович Барбович та генерал-майор Володимир Миколайович Вигран, українські військовики генерал-хорунжий Іван Володимирович Омелянович-Павленко та наказний отаман Вільного козацтва Іван Васильович Полтавець-Острияниця, радянські воєначальники маршал Радянського Союзу Петро Кирилович Кошевий та генерал армії Іван Володимирович Тюленев. Кілька випускників училища стали самобутніми художниками — Амвросій Ждаха, Костянтин Подушкін, Георгій Гурський, Віктор Арнаутов. Один з колишніх юнкерів навчального закладу — Юрій Олексійович Сльозкін — став письменником. (<http://www.biz.kr.ua/info/kirovograd/history/college-gymnasia/jynkersk-college/>).

був поранений у бою біля Шипки. В Окружному музеї болгарського міста Благоевграда зберігається портрет Й.В. Шевченка, подарований секретарю-перекладачу Георгію Чолокову.

Тв.: Дещо з перекладів і самостійних творів І. Гриненка. — Єлисаветград, 1875.

Літ.: *Босько В.* Визначні постаті Степової Еллади. Частина 1. — Кіровоград, 2004; *Жадько В.* Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; *Колесникова К.* Дещо про родину Варфоломія Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002; Шевченківський словник. У двох томах. — К., 1977.

Шевченко Каленик Варфоломійович (1839 — початок 1890-х рр.) — старший син Варфоломія Шевченка, троюрідного брата Т.Г. Шевченка. Освіту отримав у Херсонському училищі торгового мореплавання (1859–1860 рр.). Закінчив училище зі званням штурмана й золотою медаллю, однак на службу не був призначений. У 1861–1863 рр. навчався у таксаторсько-землемірному училищі при 2-гій Київській гімназії, після закінчення якого служив землеміром в Полтавській губернії. Входив до складу таємного товариства «Малоросійська громада», перебував у дружніх стосунках з Л.П. Красовським, брав участь у конспіративних сходках й залучав до відвідування їх нових осіб.

Літ.: *Жадько В.* Черкащина. Універсальна енциклопедія. — К., 2010; *Колесникова К.* Дещо про родину Варфоломія Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Культурологічний збірник. — К., 2002

Шевченко Тарас Григорович (9.03.1814–10.03.1861) — поет, художник, мислитель. Народився в селі Моринці Звенигородського повіту на Київщині в родині селян-кріпаків поміщика П. Енгельгардта Григорія Івановича та Катерини Якимівни Шевченків. У віці 14-ти років став дворовим слугою поміщика П. Енгельгардта в маєтку Вільшані. Протягом майже 2,5 років — з осені 1828 року до початку 1831 р. — пробув зі своїм паном у Вільні, де, ймовірно, міг відвідувати лекції малювання у проф. Віленського Університету Й. Рустемаса. Повернувшись до Санкт-Петербурга, 1832 р., був відданий паном на чотири роки у

навчання до В.Г. Ширяєва. 1836 р., разом з товаришами по навчанню, брав участь у розписах Великого, Александринського та Михайлівського театрів. Навесні 1838 р. був викуплений з кріпацтва. Невдовзі по звільненню став студентом Академії Художеств та улюбленим учнем Брюллова. Закінчив Академію 1845 р. зі званням «некласного вільного художника». За успіхи в навчанні одержав три срібні медалі; відсутність золотої медалі завадила йому здобути державну стипендію для продовження навчання в Італії. Тричі приїздив в Україну. 1843 й 1845 р. відвідав Україну, працював художником в Київській Археографічній комісії, ставши співробітником якої отримав завдання збору фольклорних та етнографічних матеріалів та змалювання історичних й архітектурних пам'яток. Зроблені Кобзарем замальовки лягли в основу художньої серії «Живописна Україна». Напрвесні 1846 р. прибув до Києва, й в квітні став членом Кирило-Мефодіївського братства, на укладання програмових документів істотно вплинув. 21 лютого 1847 р. був зарахований на посаду вчителя малювання у Київському університеті, однак невдовзі заарештований за участь у діяльності таємного товариства, засланий у солдати до Оренбургу. Перебуваючи на засланні, був включений навесні 1848 р. до складу Аральської експедиції, зблизився з засланцями-поляками, учасниками повстання 1830–1831 рр. й заприятелював з польським істориком Бр. Залеським. У квітні 1850 р. був заарештований вдруге й, після піврічного ув'язнення, відправлений в Новопетровський береговий форт, на півострів Мангишлак, де 1851 р. був включений до складу Каратауської експедиції. Звільнений з заслання 1857 р. Навесні 1858 р. прибув до Санкт-Петербурга. Влітку 1859 р. повернувся в Україну, однак невдовзі знов був заарештований й був вимушений повернутись до Санкт-Петербурга, де брав участь у підготовці першого числа журналу «Основа». Був похований на Смоленському кладовищі в Санкт-Петербурзі. Однак у квітні 1861р. прах поета був перевезено в Україну і перепоховано на Чернечій горі біля Канева.

У духовній історії України Шевченко посів і досі беззастережно посідає виняткове місце. Значення його творчої спад-

щини для української культури важко переоцінити. Його «Кобзар» започаткував новий етап у розвитку української літератури і мови, а його живописна і граверська творчість стала визначним явищем не тільки українського, а й світового мистецтва. Поезія Шевченка, при всьому зв'язку з усною народною творчістю, попередньою українською та європейською літературами, була явищем наскрізь оригінальним і новаторським. Творчість великого поета внесла в українську літературу незнане багатство тем, жанрів і формальних особливостей. Вивівши українську літературу на шляхи, якими йшов розвиток великих європейських літератур, Шевченко надав їй загальноєвропейського, а разом з тим і світового значення. Поєднавши у своїх поетичних творах живу розмовну мову з словесно-виразовими засобами книжної мови, він підніс українську літературну мову на новий, якісно вищий ступінь. У поетичних творах Шевченкова українська мова набула незвичайного багатства барв та відтінків, а також можливостей передачі не тільки найтонших настроїв, почуттів і думок, а й глибоких філософських та політично-суспільних узагальнень. Широко користуючись лексикою різних галузей науки й мистецтва, Шевченко заклав основи термінологізації української лексики, підносячи цим самим українську літературну мову до рівня найрозвиненіших мов світу.

Дж.: Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К., 1998; Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах. — К., 1990. — Том 2; Спогади про Шевченка. — К., 1958; Т.Г. Шевченко в воспоминаниях современников. — М., 1962; *Шевченко Т.Г.* Щоденник. Автобіографія // Шевченко Т.Г. Зібрання творів у шести томах. — К., 2003. — Том 5.

Літ.: *Бачинський Л.* Видання творів Т.Г. Шевченка в США. Бібліографічні матеріали. — Лондон, 1962; Біографія Т.Г. Шевченка за спогадами сучасників. — К., 1958; *Большаков Л.Н.* Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия 11-ти лет. 1847–1858. — Оренбург, 1997; *Брижицька С.* Життя і слово українця для українців. Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців за матеріалами книг вражень на його могилі. 1890–1926 рр. — К.,

2000; Брижицька С.А. «Я не самотній...». Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ — середина 20-х рр. ХХ ст.). — К., 2006; Вічний, як народ. Сторінки до біографії Т.Г. Шевченка. — К., 1998; Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — К., 2008; Шевченко в Академії Художеств // Киевская Старина. — 1892. — № 7; Золота книга Української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти тт. — К., 2001 — Т. 2.

Шибанов Михайло (? — після 1789) — живописець та іконописець, перший російський художник, що у своїй творчості звернувся до образів та тем, взятих з життя селян. З кріпаків. З 1783 — вільний живописець.

На жаль, про життя митця відомо менш, ніж про його колег-сучасників. Невідомі навіть точні дати його народження та смерті, як склалася доля митця, як він став художником, та де й у кого навчався.

З біографії митця відомо лише, що його паном був знаменитий вельможа скатерининської епохи Г. Потьомкін. Ймовірно, саме це істотно полегшило художнику з кріпаків доступ до знатних замовників, серед яких була й сама Катерина ІІ. М. Шибанов супроводжував її під час подорожі до Новоросії й 1787 р. під час перебування у Києві написав її портрет. Приблизно у той же час ним був написаний й портрет генерала О.М. Дмитрієва-Мамонова, що став одним з визначних творів портретного живопису ХVІІІ ст. й по праву заслужив славу портрета, достойного європейської слави.

Портрет Катерини ІІ, написаний митцем, користувався заслуженим успіхом ще у ХVІІІ ст. За наказом імператриці він був відтворений у гравюрі Дж. Уокером. Крім того, декілька мініатюрних копій з нього зробив придворний мініатюрист Жарков.

Автор полотна «Свято заручин» (1777). 1783 р. з митцем було підписано контракт на створення іконостасу для Свято-Катерининського собору в Херсоні (1781–1787), в якому було поховано Г. Потьомкіна, генерал-майора С. Волконського, І.М. Синельникова. На жаль, далеко не вся спадщина митця

дійшла до нас. 1922 р. Свято-Катериниському храму, в оформленні якого брав участь Михайло Шибанов, було завдано непоправної шкоди — його було пограбовано, а ікони та вівтар собору — знищено. Від живописного багатоярусного іконостаसा, виконаного в традиціях класицизму, залишилися лише Царські врата та 11 ікон; останні знаходяться в Херсонському художньому музеї ім. Шовкуненко. Сам же храм, у зведенні якого брав участь митець з кріпаків, тривалий час використовувався як зерносховище, а згодом — як історичний музей. Лише в 1991 р. собор було повернуто релігійній громаді.

Літ.: Замечательные полотна. Книга для чтения по истории русской живописи XVIII — начала XX веков. — Л., 1962; Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.

Ширяєв Василь Григорович (1795–?) — художник. З кріпаків. Був відпущений на волю й записаний у Петербурзький живописний ремісничий цех у другій половині 1828 р. навчався Арзамаській школі академіка О.Ступіна та в рисувальному класі Товариства заохочення художників в Санкт-Петербурзі. Був одним з відомих на той час майстрів декоративного живопису. Виконував внутрішні розписи у приватних та громадських спорудах. Наставник Т.Г. Шевченка: 1832 р. П. Енгельгардт законтрактував того на чотири роки до Ширяєва на навчання.

Літ.: Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.

Щепкін Микола Михайлович (28.02.1820–14.08.1886) — громадський діяч і видавець. Син видатного актора з кріпаків М.С. Щепкіна. Народився в Полтаві. Освіту отримав у Москві (закінчив спочатку одну з тамошніх гімназій, а 1844 р. — природничий факультет Московського університету зі ступенем кандидата). Певний час перебував на військовій службі, однак досить швидко полишив її й 1847 р. відправився до Берліну, де слухав лекції з хімії та сільського господарства. Після повернення до Москви присвятив себе громадській діяльності: був гласним міської думи, губернським земським гласним, директором Московського кредитного товариства. Видав збірку «Комета» (1851), поезію О.В. Кольцова, М.П. Огарєва, О.І. Полежаєва, записки Берга, «Об осаде Севастополя», «Опыт по

истории русского права», «Очерк Англии и Франции» Б.М. Чічеріна. Видав працю Кетчера «Драматические произведения Шекспира», «Записки и письма» свого батька М.С. Щепкіна. Видавав книги як власним коштом, так й коштом старообрядця, відомого московського підприємця, книговидавця та власника художньої галереї К.Т.Солдатенкова.

Літ.: *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.

Щепкін Михайло Семенович (6(17).11.1788–11(23).8.1863) — видатний російський та український актор; основоположник реалізму в російському сценічному мистецтві. Народився в родині кріпака-управляючого мастками графа Г.С. Волькенштейна. 1799 р. вступив до Судженського училища, де 1800 р. вперше виступив у шкільному спектаклі. В 1801–1803 рр. грав у домашньому театрі Волькенштейнів. Професійну сценічну діяльність розпочав 1805 р. в курській трупі Барсових. 1816 р. перейшов до кращої на Півдні України харківської трупи І.Ф. Штейна, де досить швидко завоював статус першого й найобдарованішого комічного актора. 1822 р. по проведеній підписці був викуплений на волю. Виконував різноманітні ролі та партії в комічних операх, одночасно серйозно вивчаючи теорію та практику сценічного мистецтва. 1823 р. був прийнятий в трупу Московського театру. Підтримував зв'язки з О.С. Пушкіним, М.В. Гоголем, В.Г. Белінським, О.І. Герценим, Т.Г. Шевченком. Був не лише учасником перших постановок п'єс О.С. Грибоєдова, М.В. Гоголя, О.С. Пушкіна, І.С. Тургенєва, О.В. Сухово-Кобиліна, але й їх палким захисником, добиваючись зняття з них цензурних заборон. Подолавши спротив цензури, актор добився постановки п'єси «Горе от ума» О.С. Грибоєдова, зігравши у ній ролі Фамусова. Здійснивши глибокий переворот в сценічному мистецтві, М.С.Щепкін зближив його з принципами пушкінського та гоголівського реалізму. Водночас актор утверджував важливу громадянську місію актора шляхом поєднання у своїй творчості морально-просвітницької та критично-викривальної функцій. Прагнути віднайти

об'єктивні закони акторської майстерності, Щепкін розробив метод сценічної творчості, що базувався на узагальненні широких життєвих спостережень. Закінчену систему поглядів акторську творчість М.С. Щепкін висловив у листах, спогадах, беседах с учнями. Діяльність актора істотно посприяла утвердженню критичного реалізму як основного творчого методу в російському та українському театрах. Традиції сценічного реалізму, закладені ним, відіграли значну роль в практиці Малого театру, за яким закріпилася назва «Дома Щепкина». Сценічні заповіді М.С. Щепкіна й проповідувані ним етичні принципи послужили основою реалістичної системи акторської творчості, створеної К.С. Станіславським.

Репертуар актора з кріпаків був досить багатим. До нього входили ролі в п'єсах І.С. Тургенєва «Холостяк» та «Нахлібник», О.В. Сухово-Кобиліна («Свадьба Кречинского»), О.М. Островського («Бедность не порок»), Ж.-Б. Мольєра («Скупой»), У. Шекспіра (Гамлет). В п'єсах українських драматургів М.С. Щепкін зіграв ролі Чупруна та Макогоненко («Москаль-чарівник» та «Наталка-Полтавка» І.П. Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик» Г.Ф. Квітки-Основ'яненка).

Крім того, актор став основоположником цілої династії. Його син Микола став відомим громадським діячем та видавцем. Онуки Євген та В'ячеслав — немало потрудилися на ниві історії. Євген Щепкін (1860–1920), відзначився як дослідник історії міжнародних відносин та діяч освіти. Екстраординарний професор Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородько, він побував у зарубіжних наукових відрядженнях, працював в архівах та бібліотеках Австрії, Німеччини, Італії, Данії, Нідерландів, Польщі, Франції та Швеції, прослухав лекції на філософському факультеті Берлінського та Віденського університетів, відвідував практичні заняття в Інституті для дослідження історії Австрії у Відні. Прекрасно володів науковою базою європейської та російської історії. Завдяки високому професіоналізму, широкій ерудиції та самостійній науковій позиції, мав великий вплив на своїх учнів — П. Біціллі, І. Бондаренка, М. Рубінштейна, О. Вайнштейна та К. Добролюб-

ського. Активно займався громадською та політичною діяльністю. Обіймав посаду завідуючого відділом вищих навчальних закладів Одеського губернського відділу народної освіти; з його ініціативи було відкрито Одеський робфак. Новатор у галузі методики викладання історії у вищій та середній школі, зробив внесок у становлення жіночої історичної освіти в Україні. Автор низки історичних досліджень²⁶. Іменем вченого названа вулиця в Одесі (нині — Єлизаветинська), а також перший в Україні одеський Будинок вчених.

Ще один онук актора, В'ячеслав Щепкін (1863–1920) — відомий славіст, мовознавець, палеограф й історик давньоруського мистецтва, член-кореспондент Петербурзької АН й професор Московського університету та Вищих жіночих курсів, автор ряду досліджень²⁷. Працюючи в Історичному музеї в Москві, створив систему наукових каталогів Відділу рукописів та стародруків.

Правнучка актора, Тетяна Щепкіна-Куперник (1874–1952) — відома російська та радянська письменниця, перекладач західноєвропейської класики та драматург.

Дж.: *М.С. Щепкин*. Записки. Письма // Современники о Щепкине, М., 1952; *Алмазов А.Г.* Воспоминания слуги М.С. Щепкина // Театр. — 1956. — № 4.

Літ.: *Алперс Б.В.* Михаил Семенович Щепкин (1788–1863). — М., 1943; *Болгарська Т.* Щепкін і Мартинов у Києві // Український театр. — 1974. — № 2; Видатні діячі України минулих століть. — К., 2001; *Волошин І.* Щепкін і український театр // Мистецтво. — 1955. — № 5; *Грін А.* Среди украинских друзей // Театр. — 1963. — № 8; *Грін А.М.* С. Щепкін у Харкові // Прапор. —

---

²⁶ *Щепкин Е.Н.* Русско-австрийский союз во время Семилетней войны, 1746–1758 гг.: Исследование по данным Венского и Копенгагенского архивов. — СПб., 1902; *Щепкин Е.Н.* Методология. Идея психологии народов. — О., 1904; *Щепкин Е.Н.* Варяжская вира. — О., 1915.

²⁷ Рассуждение о языке Саввиной книги. — СПб., 1899; Болонская псалтырь. — СПб., 1906; Учебник болгарского языка. — М., 1909; История южных славян. — М., 1912; Введение в славяноведение. — М., 1914; Учебник русской палеографии. — М., 1918.

1959. — № 10; *Грін А.* Сторінки біографії М.С. Щепкіна // Мистецтво. — 1963. — № 6; *Гриц Т.С.* М.С. Щепкин. Летопись жизни и творчества. — М., 1966; *Дуригін С.М.* М.С. Щепкін та І.П. Котляревський // Російсько-українське літературне єднання. Збірник статей. Випуск 1. — К., 1953; Золота книга Української еліти. Інформаційно-іміджевий альманах у 6-ти тт. — К., 2001. — Т. 2; *Клинчин А.П.* Михаил Семенович Щепкин. — М., 1964; *Майстренко Я.* М.С. Щепкін та І.П. Котляревський у Полтавському театрі // Мистецтво. — 1961. — № 6; *Соколов В.* Крещеная собственность // Лесная промышленность. — 1988. — 17 ноября; *Сопін М.* Михайло Щепкін і український театр // Київська зоря. — 1963. — 22 серпня; *Филитов В.* Щепкин и Гоголь // Огонек. — 1949. — № 43.

Яремко (?-?) — художник. Кріпак поміщиків Данилевських. Автор «Портрет Данилевської».

Літ.: *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. — К., 1984.

Яхненко Василь Кіндратович (?-?) — син Кіндрата Яхненка. Присяжний повірений.

Літ.: *Клебановский П.* Воспоминания о фирме братьев Яхненко и Самиренко // Киевская Старина. — 1896. — № 1.

Яхненко Кіндрат Михайлович (1783–1868) — цукрозаводчик. З кріпаків кн. Воронцова, що викупились з кріпацтва. У 1820–1830-их рр. разом з Ф. Самиренком орендував млини в Смілі та Умані, вів гуртову торгівлю хлібом і худобою. На початку 1840-их рр. став одним з засновників фірми «Брати Яхненки і Самиренко», яка 1848 р. поблизу с. Млієва на Черкащині побудувала 1848 р. найбільший у Європі 7-миповерховий Городищенський пісково-рафінадний завод, обладнання для якого було закуплено у Франції та Англії. Робота підприємства була досить успішною: на заводі виготовлявся високоякісний цукор, що отримував золоті медалі на міжнародних промислових виставках. Фірма мала власні склади й торгові центри в Одесі, Києві, Кременчуці, Єлисаветграді, Харкові, Москві та Нижньому Новгороді.

Після того, як зіпсувався маховик і завод змушений був простоювати, поки привезуть необхідні запчастини з-за кор-

дону, фірма звела власний машинобудівний завод, на якому виготовлялось обладнання для цукрозаводів, що став першим на українських землях. Підприємством було побудовано перші на Дніпрі повністю металеві пароплави «Українець» та «Свято-слав». Тільки безпосередньо при заводі працювало до 4000 осіб.

Навколо цукрового та механічного заводів як на дріжджах виросло містечко, сплановане за французьким зразком. Тут розвивалися не тільки економіка й освіта, але і культура, освіта, медицина. У центрі красувалося велика будівля з вивіскою «Головна контора», де працювали 40 чоловік, де приймали від населення гроші під проценти, оскільки банків і бірж ще не було навіть у Києві. Для службовців і робітників побудували до 150 будинків — все з окремою садибою, городом, садом. Кожен ряд будинків становив особливий квартал: «Семенівка», «Платонівка» тощо. Працювали магазини, де предмети повсякденного побуту і розкоші відпускалися без торговельних націнок. З 1852 р. діяла безкоштовна лікарня на понад 100 ліжок, була багата аптека. У містечку був свій театр, бібліотека, паровий млин, лазня. Скрізь було газове освітлення, ніж могли похвалитися тільки два-три міста імперії. Коли імператор Микола I приїздив до Києва, генерал-губернатор Дмитро Бібіков представив йому Кіндрата Яхненка; цар залишився задоволений зустріччю.

Підприємства в червні-липні 1859 р. відвідав Тарас Шевченко.

Літ.: *Воблий К.* Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловости. — Т. 2. — К., 1930; *Клебановский П.* Воспоминания о фирме братьев Яхненко и Симиренко // Киевская Старина. — 1896. — № 1; *Чалий М.К.* Відвідання Т.Г. Шевченком цукрового заводу Яхненка і Симиренка // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982.

Джерела та література

1. ЦДІА. — Ф. 553. — Оп. 1. — Спр. 168. Дело об отстранении от должности помещиком Буральским без разрешения духовной консистории дьячка церкви с. Попельной Сквирского повета Аравского и назначении на данную должность своего крепостного крестьянина Бурмиструка. 8 мая — 6 июня 1803 г.
2. ЦДІА. — Ф. 1475. — Оп. 1. — Спр. 716. — Арк. 1–3. — Письмо Е.В. Галаган от почетного смотрителя училищ народного советника Павла Белицкого-Носика об отстранении от должности учителя Дедика, так как он является отпущенным на волю крестьянином из крепостных.
3. 100 великих діячів культури України. — К., 2010.
4. 100 великих українців. — К., 2011.
5. *Алперс Б.В.* Театр Мочалова и Щепкина. — М., 1979. — 632 с.
6. *Безсонов С.В.* Крепостные архитекторы. I. Опыт исторического исследования. II. Словарь крепостных архитекторов. — М., 1938. — 144 с.
7. *Бескин Э.* Крепостной театр. — М.–Л., 1927. — 31 с.
8. *Бестужев К.* Крепостной театр. — М., 1913. — 96 с.
9. *Благовещенская Е.В.* Надписи крестьян и дворовых на книгах // История СССР. — 1965. — № 1.
10. *Богданов В.О.* Кріпосні оркестри та капели в Україні (на прикладі Подільської та Чернігівської губерній) // Вісник ХДАДМ. — 2008. — № 14.
11. *Брянский А.М.* Еще о крепостном театре. Столица и усадьба. — 1916. — № 50.

12. *Виргинский В.С.* Творцы новой техники в крепостной России. Очерки жизни и деятельности выдающихся русских изобретателей XVIII — первой половины XIX в. — М., 1957. — 367 с.
13. *Гарновский И.А.* Крепостной театр помещика И.О. Хорвата // Наша старина. — 1916. — № 4–5.
14. *Гроссман Л.П.* Крепостные поэты. — М., 1926.
15. *Гроссман Л.* Поэты крепостной поры. — М., 1926.
16. *Дризен Н.В.* К истории крепостного театра в России // Столица и усадьба. — 1916. — № 50.
17. *Дынник Т.* Крепостной театр. — М.–Л., 1933.
18. *Евреинов Н.Н.* Крепостные актеры. Исторический очерк. — СПб., 1911.
19. *Ернст Ф.* Кріпацькі капели на Україні // Музика. Місячник музичної культури. — 1924. — Ч. 1–3.
20. *Ернст Ф.* Ще про кріпацькі капели на Україні // Музика. Місячник музичної культури. — 1924. — № 4–6.
21. *Жук В.Н.* Якi були кріпосні театри і оркестри на Полтавщині // Наш рідний край. Випуск 4. — Полтава, 1990.
22. Замечательные полотна. Книга для чтения по истории русской живописи XVIII — начала XX веков. — Л., 1962. — 380 с.
23. *Ивановский А.* Крепостные актеры и актрисы // Колосья. — 1886. — № 11.
24. Історія українського мистецтва. У п'яти томах. — К., 2006. — Том 4.
25. *Коган Л.А.* Крепостные вольнодумцы. — М., 1966. — 306 с.
26. *Коновалов Э.Г.* Словарь русских художников. Новый полный биографический. — М., 2008.
27. *Коц Е.С.* Крепостная интеллигенция. — Л., 1926. — 232 с.
28. Крепостной театр. — М., 1913.
29. Крепостной театр. Выставка. Путеводитель. — М., 1927. — 37 с.
30. *Лейкина-Свирская В.Р.* Формирование разночинской интеллигенции в России в 40-х годах XIX в. // История СССР. — 1958. — № 1. — С. 83–104.

31. *Леткова Е.* Крепостная интеллигенция // Отечественные записки. — 1883. — № 11. — С. 157–158.
32. *Максименко И.В.* Наука и политика в судьбе профессора Новороссийского университета Е.Н. Щепкина // Российские университеты в XIX — начале XX вв. Сборник научных трудов Воронежского университета. Выпуск 2. — Воронеж, 1996.
33. *Мирошниченко П.Я.* Культура русского и украинского крестьянства конца эпохи феодализма (1760–1861 гг.). — Донецк, 1999. — 244 с.
34. Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992.
35. *Негорев Н.* Крепостной театр // Театр и искусство. — 1910. — № 10, 1911. — № 6–10.
36. Одеські історики. Том 1 (початок XIX — середина XX ст.). Енциклопедичне видання. — О., 2009. — 480 с.
37. *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912.
38. *Познанский В.В.* Таланты в неволе. — М. — 1962. — 124 с.
39. *Рубан В.В.* Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX — начала XX века. — К., 1990. — 286 с.
40. *Рубан В.В.* Український портретний живопис першої половини XIX століття. — К., 1984. — 224 с.
41. *Сакулин П.Н.* Крепостная интеллигенция // Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Юбилейное издание. — М., 1911. — Том 3. — С. 66–104.
42. *Сахновский В.Г.* Крепостной усадебный театр. — Л., 1924. — 61 с.
43. *Тимофієнко В.Г.* Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: Біографічний довідник. — К., 1999.
44. *Щербаківський Д.* Оркестри, хори і капели на Україні за панщини // Музика. Місячник музичної культури. — 1924. — Ч. 7–9. — С. 141–155.
45. *Ясман З.Д.* Русские агрономы из крестьян в XIX веке // Вопросы истории. — 1985. — № 12.

Музеї, присвячені увіковічити пам'ять про кріпацьких інтелігентів України

Україна

м. Київ,
пров. Т. Шевченка, 8-а
Київський літературно-меморіальний будинок-музей
Тараса Шевченка.

м. Київ,
вул. Вишгородська, 5,
Меморіальний будинок-музей
Т.Г. Шевченка (Хата на Пріорці).

м. Київ,
бульв. Т.Шевченка, 12,
Національний музей Тараса Шевченка.

Київська обл.,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Шевченка, 8
музей «Заповіту» Тараса Григоровича Шевченка.

Київська обл.,
сmt. Баришівка,
вул. Жовтнева, 5,
Баришівський музей Т.Г. Шевченка.

м. Львів,
вул. Коперника, 17,
Кімната-музей Тараса Шевченка.

м. Черкаси,
вул. Байди Вишневецького, 37,
Музей «Кобзаря» Т.Г. Шевченка.

Черкаська обл.,
м. Канів,
Тарасова Гора,
Шевченківський національний заповідник.

Черкаська обл.,
м. Канів,
Тарасова Гора,
Тарасова світлиця.

Черкаська обл.,
Звенигородський р-н.,
с. Моринці,
Музей-садиба Тараса Шевченка.

Черкаська обл.,
Звенигородський р-н.,
с. Шевченкове,
Національний історико-культурний
Заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка».

Черкаська обл.,
Звенигородський р-н.,
с. Шевченкове,
вул. Петровського, 33,
Літературно-меморіальний музей
Т.Г. Шевченка.

Черкаська обл.,
Городищенський р-н.,
с. Мліїв
Меморіальний музей Л.П. Смиренка

Чернігівська обол.,
Срібнянський р-н.,
с. Сокиринці,
Музей Остапа Вересая.

Росія

м. Оренбург,
вул. Советська, 24,
Меморіальний музей-гауптвахта Тараса Шевченка

м. Санкт-Петербург,
Університетська набережна, 17,
Музей-квартира Тараса Шевченка.

м. Орськ,
вул. Т. Шевченка,
Орський музей Тараса Григоровича Шевченка.

Казахстан

Форт-Шевченко
Меморіальний комплекс Т.Г. Шевченко.

Канада

Toronto,
1614 Bloor St. West,
Музей Тараса Шевченка.

Післямова

Дослідження історії кріпацької інтелігенції є одним з напрямків вітчизняного селянствознавства, що розкриває перед вдумливим ученим-істориком широкий простір для розробки широкого спектру актуальних проблем, що виходять за рамки біографічних та селянствознавчих студій. Відповідні студії допоможуть в дослідженнях з сімейної історії, адже ряд кріпацьких інтелігентів (художник художник та графік; один з основоположників реалістичної книжкової ілюстрації Олександр Агін, учений-історик Микола Костомаров, поет, літературний та театральний критик, перекладач, мемуарист, автор ряду популярних пісень і романсів Аполлон Григор'єв та дружина декабриста Василя Давидова Олександра Давидова (Потапова) були народжені у змішаних родин; матерями усіх чотирьох були кріпачки).

Яскравою сторінкою студій стануть дослідження, присвячені династіям кріпацьких інтелігентів. Вивчення життєвих шляхів нащадків кріпацьких інтелігентів можуть істотно розширити спектр соціальних досліджень, прослідкувати спадкоємність поколінь та більш чітко й всестороннє розкрити місце селянства в суспільстві, його роль у розвитку вітчизняної культури.

Студії з історії кріпацької інтелігенції мають посприяти змінненню акцентів у розкритті відносин між поміщиками та їх підданими. Зокрема, потребує перегляду підхід радянської історіографії, що розглядала їх у чорно-білих тонах, через призму конфронтації. Тимчасом у викупі з кріпацтва Тараса Шевченка, Олександра Нікітенка, Михайла Щепкіна активну участь приймали ті, кого за радянських часів називали «кріпосниками».

Саме існування кріпацької інтелігенції є свідчення певної гнучкості соціальних рамок імперського суспільства доби панування кріпосного права. Яскравими прикладами такої гнучкості є долі онука сотника Запорізької Січі й сина колишнього кріпака, що спромігся викупитися на волю, письменника Данила Мордовця (Мордовцева) й видатного українського будівничого Стефана Ковніра, котрий, працюючи у Києві, сам записався у кріпаки Києво-Печерської Лаври, однак пізніше, за заслуги у будівельній справі отримав звання «мурованих справ майстра» та дозвіл на вільне життя у стані міщан та був наділений хутором з млином у Київському урочищі Оріховатці.

Урізноманітнять студії з соціальної історії й студії внутрішнього та зовнішнього кіл спілкування кріпацьких інтелігентів. Внутрішнє коло є колом спілкування кріпацьких інтелігентів з селянським середовищем, з якого вони вийшли. Варте ґрунтовного висвітлення також їх спілкування між собою. Воно має розглядатися як дружні стосунки (Михайло Щепкін та Тарас Шевченко), співробітництво (учений-історик Микола Костомаров та видавець й книгопродавець Дмитро Кожанчиков), спільна участь в суспільно-політичних організаціях (Микола Костомаров та Тарас Шевченко входили до складу Кирило-Мефодіївського братства), сімейні відносини (Андрій Желябов одружився на доньці гласного Одеської міської думи, члена Одеської міської управи та цукрозаводчика, нащадка кріпаків Семена Яхненка Ользі). Неодноразово кріпацькі інтелігенти, при нагоді, допомагали один одному. Так, 1860 р. вийшов друком «Кобзар» Тараса Шевченка; видання збірки поезій стало можливим й було здійснене завдяки фінансуванню Платона Симиренка.

Розширить горизонти відповідних досліджень й висвітлення зовнішнього кола спілкування кріпацьких інтелігентів. Як сприймало суспільство, в тому числі селянське середовище, колишніх кріпаків? Яким було ставлення до їх професійної діяльності? Не завжди кріпацькі інтелігенти сприймалися як вискочки, що лише займають чуже, не властиве їм місце й становище. Нерідко до них ставилися з повагою. Так, коли 1859 р. Тарас Шевченко приїхав на Україну з метою придбання ділянки землі, доля

зіштовхнула поета й художника з приставом, котрий спитав його про звання. Почувши, що перед ним стоїть академік, поліцейський витягнувся в струнку й віддав честь.

Заслуговує на всебічне висвітлення й внесок кріпацьких інтелігентів, у розвиток вітчизняних науки та культури, адже чимало вихідців з кріпаків досягли значних висот. Академіками стали художник та реставратор Федір Солнцев, поет й художник Тарас Шевченко. Одним з основоположників реалістичної книжкової ілюстрації став художник Олександр Агін. Важко переоцінити внесок у розвиток вітчизняної культури Остапа Вересая, під впливом дум та пісень у виконанні якого засновник славістики у Франції професор Л. Леже, став активно пропагувати у Франції українську культуру, й навіть почав читати курс української мови. Не можна не згадати у цьому переліку й ректора Полтавської семінарії Михайла Гаврилкова, доктора теорії та історії мистецтв, заслуженого професора й ординарного академіка Академії Наук Росії, професора Новоросійського університету (Одеса) Никодима Кондакова, літературного критика; історика літератури, академіка Петербурзької Академії Наук, українця за походженням, члена Головного управління цензури Олександра Нікітенка, історика й педагога, вчителя жіночої гімназії в Кременчуці й реального училища в Ромнах, інспектора народних училищ в Пирятині, будівничого та директора учительської семінарії в Сорочинцях, директора народних училищ Волинської губернії, й начальника Сувалкської учбової дирекції Федора Николайчика, військового, поета й перекладача, учасника російсько-турецької війни Йосипа Шевченка, винахідника кіно, що на два роки випередив братів Люм'єр, Йосипа Тимченка.

Таким чином, історія кріпацької інтелігенції в Україні є одною з перспективних тем, всебічне дослідження якої істотно розширить горизонти вітчизняних соціальних студій.

Зміст

Передмова	3
Крпіацька інтелігенція: український вимір. Біобібліографічний словничок	7
Джерела та література.....	101
Додаток. Музеї, присвячені увіковічнити пам'ять про крпіацьких інтелігентів України	104
Післямова	107

Наукове видання

Кріпацька інтелігенція:
український вимір
(XVIII — початок XX ст.)

Біобібліографічний словник

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 15.10.2013 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 6,45. Обл. вид. арк. 4,99.
Наклад 300 прим. Зам. 28. 2013.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.
Київ-1, вул. Грушевського, 4.